IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

TARTALOM.

Lap

Értekezések:

Petőfi és a nő. *Ferenczi Zoltán* ... 129
Zrinyi és Machiavelli. 2. közl. *Körösi Sándor* ... 142
A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században. 2. közlemény. *Császár Ernő* ... 162
Nagy Ignácz. 2. közlemény. *Dr. Szinnyei Ferencz* ... 174

Adattár:

Kazinczy Ferencz följegyzései. *Dékáni Kálmán* ... 191
Népdalok és egyéb versek gyüjteménye (1812.) 2. közlemény. Közli: *König György* ... 206
Adatok Amade László életéhez. 2. közlemény. Közli: *Vértesy Jenő* ... 216
Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. 2. és bef. közlemény. Közli: *Szentpétery Imre* ... 232
Tankönyvbirálat a század elején. *Császár Elemér.* ... 238
Kölcsey kiadatlan levelei. *Naményi Lajos* ... 241

Ismertetések. Bírálatok.

Szily Kálmán. A magyar nyelvujítás szótára. Budapest, Hornyánszky V. 1902. 246

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpád* ... 254

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

PETŐFI ÉS A NŐ.

Az érzelmi életnek annál a sajátos tulajdonánál fogva, mely a lyrai költő művészi természetének alaplényege, mintegy magától értetődő, hogy a szerelem érzelme iránt általában is nemcsak még fogékonyabb az amúgy is eléggé fogékony emberiség nem lyrikus tagjainál; hanem mintegy természetesnek látszik az is, hogy nagyon sok lyrikus nem is érdeklődik más, mint a szerelem s a vele kapcsolt tárgyak, érzelmi és eszmekör iránt. Sőt az a fogékonyság, melylyel a szerelem érzelmét befogadja, a lyrai költőnél záloga annak az érzékenységnek, melylyel általában a benyomások iránt viseltetik. Más szóval, sohasem volt más egyéb lyrai benyomásokban sem gazdag az oly költészet, mely a szerelemben szegény.

Ezek természetszerűen jutnak eszünkbe épen Petőfinél, kinek lyrája felölelte a benyomások minden oldalu, épen oly gazdag, mint kiterjedt világát; kinek szorosan véve nem szerelmi lyrája is bővön elég volna, hogy valakit nagy lyrikussá tegyen; de kinek szerelmi lyrája oly nagy és oly csodálatos, hogy akkor is ilyennek találnók, ha egész életét kizárólag ennek szentelte volna.

Nem is kerülne nagy nehézségbe kimutatni, hogy nála is a szerelem volt az a hatalmas érzelem, mely egész ifju életének végelemzésben mozgató s irányozó elve volt. Ő nemcsak mondta, hanem teljesen át is érezte e szavak mély jelentőségét, hogy a »szerelem mindent pótol, a szerelmet nem pótolja semmi«; mert neki ez érzelem iránt mintegy egész külön szíve volt, mely miatt ez létének szükségévé, alapföltételévé vált s ennek boldogsága nélkül az életet képzelni nem tudta, sem leélni érdemesnek nem tartotta volna.

Röviden, ő kiválóan szerelmes természet s e miatt könnyen és hevesen föllobbanó. Ezért költeményeinek majdnem fele része leányokhoz szól, nőkre vonatkozik; több mint negyedfélszáz költeményt szentelt a szerelemnek s elbeszélő műveinek is majdnem kivétel nélkül szerelem a főtárgya. De aztán nemcsak maga lobban fel könnyen vagy legalább látszólag könnyen; hanem a viszontszerelmet is épen oly mohón kívánja; sőt érzelmeiben vetett erős hite és őszinteségének tudata miatt követeli is. Rövid életében ötször

hódolt a szerelemnek annyira, hogy ez örök időre szóló nyomot hagyott költészetén, midőn hatása alatt megörökítette a szeretett lánykát ragyogó dalokban, fényes ódákban, vagy szelíd elegiákban; és ugyane szerelem visszhangjai szólanak hozzánk az ezekkel egyidőben írt költői elbeszéléseiben és prózai műveiben is. E mély érzelmi nyilatkozatokhoz járulnak futólagos benyomásai, melyek emléke csak egy-két költeményben maradt ránk s ilyen mintegy tizennégy más mutatható ki műveiből.

Most azonban nem czélunk e szerelmi lyrát egész kiterjedésében átvizsgálni; csupán arról akarunk szólni, hogy a költő természetes hajlama miként fogta fel a nőt s erről is csak általános vonásokat kívánunk elmondani. A közmondás azt tartja, hogy madarat tolláról, embert barátjáról. Ez mindenesetre igaz; de csak féligazság. Csak a társadalmi becsületesség, mondhatnók polgári morál szempontjából igaz. Ennél magasabban áll s a lélek és érzelmi világ egész lényegét érinti az: hadd lássuk, milyen az a nő, a ki meg bír hódítni, a ki szívedben fel bírja gyújtani a legnagyobb s a legtermészetesebb érzelmet és ebből megítélhetem, hogy ki vagy, minő húrok vannak szívedben és így tovább. Mert »szép állat az asszonyi állat, szép és veszedelmes; aranypohárban méregital«, — mondja ugyancsak Petőfi az érzelem mély philosophiájával és meggyőződésével; de épen ő volt az vagyis ő épen az volt, a kit nem bírt volna soha a nők némely faja vonzani; a ki épen oly nagy volt a nő eszményítésében, minő nemes és nagy az az érzelem, melyet a valódi és romlatlan férfiszívben a nőiesség föl bír ébreszteni s el bírja tölteni azzal a rajongással, a minőt egy középkori nemes lovag szívében szeretünk elképzelni romantikus hajlamunkkal, melyet — ide-oda anyagiasság — soha le nem vetkezünk.

Nos, nézzük Petőfit, e halhatatlan halandót, ki szűzi rajongásában a nő iránt nem áll még a legnemesebb lovag mögött sem s a ki műveiben letette lelkét egészen, a mint csak valaki valaha letette: miképen gondolkozott arról a természetes vágyakozásról, mely őt a nőhöz vonzotta s miképen gondolkozott a nőről?

Ime, alig nyitunk az ifjukori kísérletekre, alig áll előttünk a 16 éves serdülő ifju, már keresésben látjuk, már sóvárgásban találjuk egy bájos ifju lányka után, a ki nemcsak szép, hanem jó is, a kit lelke egész melegségével, képzelme föllángolásával szerethessen, és a kiért, ha kell, akár életét is odaadhassa. Az ő álmainak tárgya tehát nem, távolról sem valami végzetes, démonias nő volt, a ki a fejlettség és érettség mesterkedéseivel vagy legalább is tudatos magaviseletével bűvös hálót fon a férfi köré s a ki különösen az ifjabb, tapasztalatlanabb szívekre oly gyakran végzetszerű szokott lenni. Petőfit képzelme a természet egyszerű, nemes, szűzies gyermeke, a lelkes ifju leányka bájos alakja felé vonja, ki érintetlen, mint a májusi rózsabimbó, a ki még félig angyal s keblében az egykor kifejlendő nőiesség még gyermek gyanánt szunnyadoz.

Ha így előttünk áll a kedves kép általánosságban, melynek időnként feltalálni vélt egyik-másik alakját a költő annyi bűbájjal vonta be, mint olyat, a kit nem annyira az élet, mint inkább saját képzelete teremtett: tegyük hozzá, hogy senki sem kutathatott volna e képzeleti lény földi alakjáért nagyobb sóvárgással mint ő s hogy e kutatás közben szíve számos próbán ment át csalódva és szenvedések közt, miközben minden új szerelem megannyi új élet volt költészetében.

Ezt némi felületes szemlélet könnyen állhatatlanságnak, sőt csapodár lengeségnek magyarázhatná. Ismeretes, hogy későbbi nejének szülei és rokonai épen költeményeiből igyekeztek Júliát meggyőzni, hogy a ki annyi lányhoz írt szerelmes verseket s esküdte oda szívét és életét, híven szerető férj sohasem lehet. De ennek az aggálynak megleljük rajzát Júlia naplójában, nyomai mutatkoznak Petőfi hozzá írt költeményeiben; sőt Júliát a költő ingadozó természete iránti kétségei elkísérték a házaséletbe is.

Azonban a költőnek ez a sóvárgása az elképzelt legszebb nő, tehát tulajdonképen saját képzeletének alkotása után, nem csapodárság, hanem a legtermészetesebb vágyakozás az önalkotta eszmény után; a szép iránti kielégíthetetlen szenvedélyének nyugtalansága, mely fölkutattatná vele a világot, hogy ezt az eszményt megtalálja, melyet annál valódibbnak s föllelhetőbbnek gondol, minél határozottabb és biztosabb az a rajz, melylyel megtestesítő képzelete előállította s mintegy élővé varázsolta. És e kutatás közben már maga a kutatás gyönyör s már maga az megkönnyebbülése, hogy érzelmi emotiokon hányatik s hogy ezeknek minden fokon hangot bír adni. A költő természetesen sok mindenről tud eszményt alkotni magának; de első sorban a férfi szív és a művészet örök tárgya, a női eszmény az, mely képzeletét elfoglalja; sőt ha eszményről általánosságban szólunk, minden idők költői és művészei a férfi szív eszményét egy-egy nőben képzelték el s az által, hogy ezt az eszményt elérhetetlen magasságba helyezték, egyszersmind egész koruk és nemzetök vágyakozásának magasabb röptöt, érzelmeinek nagyobb mélységet adtak.

A művésznél, de kiválóan a lyrai költőnél a női eszmény utáni törekvés ideális hatását, — ha ugyan ez a törekvés nem beteges s az egészséges emberi érzésből, csakhogy magasabb rendűből táplálkozik — abban fejezhetjük ki, hogy ez őt, mint egyént, úgyszólván önmaga fölé emeli; s midőn felgyult képzeletével egy földi nőre ruházva ez eszmény tökélyeit, ezt fölmagasztalja, az anyagi és szellemi világ legszebb összhangját teremti meg. Ez a szerelem ugyanis egyfelől azt mutatja, hogy a költő sem szám-űzött gyermeke a földnek; ő is az anyagi világhoz van kapcsolva s örömei, mint Faustnak, neki is a földből fakadnak; másfelől azt jelenti, hogy az anyagtalan világ felé épen oly ellenállhatatlan ösztön ragadja s a miénknél egy hatalmasabb erő vonja az eszményhez; tehát midőn a legtermészetesebb emberi érzés a nőhöz

vonzza, benne valójában az eszményért sóvárog. Ezért legyen bármekkora a szerelemben az önzés, lényegében, művészi szempontból tekintve, mindig még nagyobb benne az érdeknélküliség, mint a tiszta szép szemléletében; s ezért mindig van benne valami rajongásszerű is, a mi a legönzetlenebb érzelmekre és elhatározásokra bír lelkesíteni. Mentől magasabb a szerelem, annál jobban megsemmisíti a kicsinyes önzést; a vágytól a teljes odaadásig, a lemondás áldozatkészségéig, a tiszteletig, a csodálatig emelkedik; ebben az állapotban a lélekben fölséges eszméket bír ébreszteni, s ez, mint egy varázsütésre, váratlan megindulásokra, látomásokra ragadtatik; föl bír emelkedni valamely közügyért életbevágó elhatározásra vagy a legönzetlenebb lemondásra. Röviden: a szerelem leginkább válik azzá, a mi, a midőn megsemmisít bennünk minden kicsinyes vagy talán még oly menthető önszeretetet. Ezt fejezi ki Petőfi is, midőn *Mi a szerelem?* költeményében ennek lényegét a legteljesebb önmegtagadásban és lemondásban találja, egész addig:

Hogy már ha kell örömtelennek
Lenni egyik vagy más életnek,
Mienk legyen örömtelen . . .

Hogy eltörpül e nagy érzelem mellett a közöségesebb lélek tán még oly jóhiszemű hódítása és öncsalása! Mily szerénynyé kell válnia a mellverő öntudatnak, mely bizonyos animalis önérzettel hangoztatja: én is éreztem, tüzesen szerettem! — midőn a költő szavaiból mély értelemmel, komoly jelentőséggel lép elénk a tanulság, hogy a régieknek lehunyt vagy föld felé tekintő szemmel ábrázolt Szerelme csak a physikai szerelmet ábrázolta; az igazi szerelem nyitott szemmel az ég felé tekint. Az igazi szerelem a lélek és érzékek exaltatiója; mintegy saját létezésünkön kívűl ragad, hogy felolvaszszon egy más lényben, a ki létünk alapelvévé lett s abban a lemondásban és önmegtagadásban, melynek e hatás alatt önkénytelenűl hódolunk: a legtisztább erkölcsi világba emel. De épen ezért a szerelem a maga érzéki és eszményi vegyületével mindig annak a valódi férfiasságnak marad egyik természetes alapfeltétele, melyet a latin nyelv »virtus« szóval fejezett ki.

A lyrikusnál azonban épen geniusának természete miatt ezzel az érzelemmel párosul a benyomások iránti fogékonyság, mely egyszerre száz más képességet hoz mozgásba. Másrészről épen e fogékonyság s a tüstént látomásokra hajló képzelem társul benne a folyvást kutató, új benyomásokra epedő szomjjal, mely semmiben sem állandóbb, mint épen ennek az eszménynek keresésében. Igy a lyrai költőnek a női eszmény keresésére kész ösztönében a legférfiasabb érzelem hatása alatti magas törekvés példája áll előttünk; mely azonban midőn czélját eléri, meglelvén e szerelem méltó tárgyát, kiben képzelme megnyugszik s kielégűlést talál, ugyanakkor azzal a csodálatos hűséggel és állandósággal párosul az egyetlennek gondolt nő iránt, a mi mindig méltó bámulatunk tárgya.

Ezért a keresést, mint látszó ingadozást, nem szabad a lyrai költőnél okvetetlenül lengeségre magyarázni. Sőt épen a lengeség fölületes lelkek tulajdona. A felületes érzelem pedig sohasem lehet a valódi lyrismus alapja. A lyrikus nagy mértékű szép érzéke s könnyen rezgésbe induló képzelete miatt változtatja egy ideig és elég gyakran tárgyát; tehát épen mivel annak az eszménynek föltalálása a czélja, mely iránt sovárgása oly kielégíthetetlen. Maga Petőfi ennek ép oly természetes, mint naiv magyarázatát adja, mikor Júlia kétségei eloszlatására, épen tulzásában jellemzően, erről azt írja: »Boldog vagyok. Mindörökre. Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz .... csak egy csalogány dalol ... szívem. Dicső, dicső leány! Téged kerestelek ifjuságom kezdete óta. Oda mentem minden hölgyhöz, leborultam mindenik előtt, és imádtam. Azt gondoltam, hogy Te vagy. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy nem te vagy az, hogy az igaz isten helyett bálványt imádok, s fölkeltem és tovább mentem. Végre megtaláltalak. Te vagy az édes csepp, ki meggyógyítod lelkemet, melyet méregkeverő sorsom oly sokáig öldökölt a kárhozat italával. Hála Istennek, még nem jött későn az ellenméreg. Dicső, dicső leány!«

E látszólagos lengeség oka tehát a valódi lyrai tehetséggel együtt járó fogékonyság, mely miatt megkapja őt oly futólagos benyomás is, mely a közönségesebb lelket érintetlenül hagyja; miközben ő, talán mély csalódással ábrándul ki; mert mulékony élvek haszontalanságai helyett, hódolva a mély lelki élet örök törvényeinek, egy nemes és örök szerelem élvei után kutat. Természetes, hogy a genienek mindig más-más lelki alkata szerint, a mint e tulajdon más-más erkölcsi vonásokkal társul, mindig új és új árnyalatban és fokozatban jelentkezik a nyert hatás; sőt, ha, a mint nem ritkán megesik, ingadozó vagy épen csekély az erkölcsi támasz, könnyen fajulhat sivár vagy könnyelmű kicsapongássá, mint Byron, Musset vagy Heine példái tanusítják vagy méltatlan tárgyra irányoztatik, mint nálunk Vajda költeményei mutatják. Mert örök igazság, hogy a szerelem soha még két emberi szívben egyforma nem volt; sőt ugyanazon szívben is óránként változó; gyakran önmagának ellentmondani látszik. Csodálatos változatosságának oka, hogy nemcsak maga a legbonyolultabb érzelem; hanem minden más érzelemmel, melyek magok is bonyolultak, összefér, velök számtalan módosulást alkot. Érzelmeink legnagyobb része kizárja egymást, a szerelem mondhatni egyiket sem; még azt sem, hogy ugyanazt egy pillanatban a szív szeretni és gyűlölni tudja.

Petőfit e részben kiválóan jellemzi, hogy szerelme tárgyához mindig mély erkölcsi érzéssel közeledik. Mint egész költészetében, úgy szerelmi lyrájában is naiv és romlatlan őserő van. A szerelemhez tehát, miként a nép köréből felemelkedett naiv kedélyhez illik, mindig a családi élet gondolatát kapcsolta. Ez a családias

érzés általában ép úgy jellemzi, mint regényességre való hajlama; és a nősülés, a családi élet vágya már férfias kora kezdetétől mindig jelentkezik költeményeiben. Mily megható, midőn 1846 karácsonján, a családok ünnepén, abban a hitében, hogy Júliától is örökre elszakadt, bánatos lemondással írja: »Isten veled, te szép családi élet! Ki van rám mondva a kemény itélet, hogy vágyam űzzön és ne érjen el.« Gyulai pedig a költő egyik barátja elbeszélése után mondja, hogy egy karácson, talán ugyane karácson szombatján szokatlanúl csendes hangon szólítá meg: »Jer, barátom, ma este hozzám, ma a családok ünnepe van, nekünk nincs családunk, viraszszuk át ketten az éjt, ne legyünk egyedül!«

Valóban őt az élet nemcsak megedzte és megóvta a puhaságtól s tespedéstől; hanem romlatlanul tartotta meg benne a magas erkölcsi érzetet. Ezért költeményeiben sehol semmi frivolság vagy kétértelműség. A szerelem érzékiességét is alig érinti pár helyt, ott is inkább dévajkodva, mint a *Zsuzsikához,* melyet különben költeményei közűl kihagyott, vagy kedves enyelgés közepett, mint a Juliához írt *Valahogy* és *Tíz pár csókot* című*ek*ben, vagy pedig oly szenvedélyes elragadtatás kíséretében énekli meg az első jegyesi csókokat, a miben inkább lelki gyönyör és exaltatio, mint érzékiség nyilatkozik. És még amazokban is mily naiv a XIX. század kéjsovár Byronismusához vagy még inkább a mult századvégi, magát naturalismusnak nevezett hitvány frivolitáshoz képest.

Ilyesmi épen úgy hiányzott a költőben, mint emberben. Noha ő mondja azt is, hogy a mennyről csak azt szeretné tudni, hogy van-e ott szerelem? mert ha nincs, akkor szebb a föld minden búbánata mellett; s noha, mint láttuk, állandó esdeklése az, hogy keserű élete jutalmául vagy megédesítésére, adja neki meg a végzet, hogy módja legyen megittasúlni a legnagyobb szerelem boldogságától: mindamellett benne semmi nőhódító szenvedély nem volt, sem nem volt semmi a szeretetreméltó Don Juanból. A való életben tartozkodó, szemérmes természet s e pontra nézve az 50-es években s utóbb is egészen hamis képet rajzoltak róla. »Hölgyek körűl én szégyellős vagyok«, — mondja önmagáról. Többet érez, mint el bír mondani. Szózatossága csak akkor szabadúl fel, ha már otthon van s versbe önti ki érzelmeit. Merész a nővel szemben életében csak egyszer volt, midőn Kappel Emilia ismert esetében daczos büszkeségét ingerelték. Barátai előtt sohasem beszélt szerelme tárgyairól; és ő, ki a költészet eszményi nyelvén a lyrai művész őszinteségével kitárta szívét egészen s bűbájos zenébe öntötte érzelmeit: ezeket soha sem vonta bele a köznapi társalgásba, nem profanálta; dévajkodást vagy csak bízalmaskodást is e tárgyban nem türt el. Barátai nem egyszer pedánsnak nevezték; holott csak elvonult volt, mint a csalogány.

E mellett Petőfi nemcsak mondja, egész életével és költészetével bizonyságot tesz róla, hogy egy mély, mindent kizáró szerelmet

saját léte alapfeltételének s így élete legfőbb czéljai egyikének, ha ugyan nem a legfőbbnek tekintett. Az élet összes csapásai, a nyomor üldözése, csalatkozás a barátságban, a sors annyi kiszámított mesterkedése, a hazafi keserve, sőt kétségbeesése mind elhordozhatóknak látszottak a szerelem üdvével szívében; de e helyett kárpótást nem adhatott volna az egész világ sem. Ő magára nézve a szeretetlenségnél semmi borzasztóbbat nem ismert. Életében nem egy világfájdalmas vagy pessimistikus időszakot találunk; ez mindannyiszor összeesik egy-egy csalódásával, melyből egy-egy új szerelem mindannyiszor kigyógyítja vagyis inkább csak ez bírja kigyógyítani. Természetesen nem egyszer csalódott s nem egyszer volt szerelmes úgy, hogy viszontszerelmet nem talált. Ennek első sorban is oka saját önbecsének teljes tudata volt; mert mindig, csak föltűnően szép, nemes és kiváló leányok bírták érdekelni és lekötni; csak ilyeneket bírt magához méltóknak találni. De másrészről oka az is volt, hogy nem tudott udvarolni; nem értett azokhoz az apró kedveskedésekhez, melyek különösen ifju lányok szívéhez inkább hozzávezetnek, mint érdem, kiválóság s több ilyes. E mellett kissé vad is volt s külsején sem volt semmi olyan, a mi egyszerre elbájol; de nem volt beszédes, könnyed társalgó sem, a ki szeretetreméltón mulattatni bírja a nőket; sőt tudjuk, hogy a finom társaság szokásait inkább lenézte, kigúnyolta, vagy legalább is nem követte. Őt elébb meg kellett érteni, hogy egy nő valóban szeretni bírja a maga egyszerűségében és kiválóságában.

De jellemző, hogy egyébként mint soha abban, mit erősen hitt, nem kételkedett, úgy nem kételkedett abban sem, hogy előbbutóbb megleli azt a lányt, ki őt egészen megérti s eltölti az álmodott örök szerelem gyönyörével. Ezért forrongó nyugtalansággal s túláradni kész szívvel járja az életet, mintegy minden pillanatban készen e szerelem befogadására; s ezért minden alkalommal, mint valódi egészséges emberi természet, egyenesen halad czélja felé, mint a ki érzi, hogy a mit tesz s tenni akar, jó és helyes. Tán azért bír kigyógyúlni is minden csalódásból; mert hite soha sem hagyja el, hogy lesz, kell lenni leánynak, a ki éreztesse majd vele, hogy »áldás az átkos élet, melyben van egy percznyi boldog szerelem«.

Mi természetesebb, hogy midőn a forrongó, idealis hevűletű ifju megleli Júliában a keresett, vagy keresni vélt leányt: benne egyszersmind saját magáról mondott jóslatának beteljesedését látta s mi csoda, hogy kitartása, komor elhatározása épen oly bámulatos volt, melyekkel kivívta őt, mint volt lángoló szerelme, sőt szenvedélye, melylyel Júlia szívét megnyerte. Később pedig iránta, mint már neje iránt, hűsége épen oly nagy volt, mint gyöngédsége és szerelme, melyekkel előbbi fényesebb környezetét feledtetni kívánta. A mint Gyulai gyönyörűen mondja: »A szilaj ifjuból csendes, hű s a pedánsságig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait, s nem örvendett, ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen

szerette s talán féltette is; s úgy látszik, hogy a világon csak két dolog érdekli: neje mosolya s politikai álmai«.

Épen úgy a nő iránti mély tisztelet, mint saját érzelmeinek önérzetes nagyratartása nyilatkozik abban is, hogy midőn szenvedélyes vágygyal és fölhevűléssel megénekelte a lányt, a ki időnként benne föl bírta ébreszteni a sovárgott szerelem reménységét: hozzá dalait csak addig írta, míg lelke folyton nagyobb és nagyobb hullámzásban volt. Ő öntudatlanul lelkében hordta a középkor Cours d'Amourja egyik szabályát, hogy a szerelemnek vagy folyton nőni kell, vagy gyorsan kihűl. Költői tárgy csak az első. Ő tehát a lanyhúlni kezdő érzéshez nem nyult; nincs rá eset, hogy szerelmét vissza kívánta volna élni. A szeretetlen állapot, vagy kihűlés folyama nem méltó a költő lantjára. De nem is szidta vagy épen átkozta soha a lányt, ki neje lenni nem akart. Ugy látszott egyszerre, hogy a húr, melyen csak imént oly csodálatos dalok keltek: elpattant, vége volt. Ezért is az egy-egy lánykához intézett költeményei egy-egy belső történetet tartalmaznak; megvan a magok köríve s a legmagasabb pontra érve még egy pár hang s aztán végök. Új benyomás új érzelemnek anyja; költőileg amarra teljes feledés borúl. Valóban nála még kevésbbé szükséges az egyes lánykákkoz írt dalokat kritikailag különválasztani, mint Goethenél; ezt megtette már ő maga.

Másik jellemző vonása, hogy a mily természetes és egészséges érzelemmel esdeklett a nő szerelméért: épen oly józan és természetes volt felfogása a nő hivatásáról. A leány a természet szép, egészséges, jó, főleg érzésben gazdag gyermeke, ki arra született, hogy a férfiunak szerető, hivatásában emelő élettársa legyen; a ki tehát férjét teljesen megérti. Igy, noha szerelme tárgyát csak kiváló nőnek bírta elképzelni s ki utóbb büszke gyönyörrel dalolta, hogy »hol a leány, ki lelkem röpülését követni bírná te kivűled? és hol a férfi, a ki én kivűlem szived mélyére lemerűlhet?« — a szó valódi értelmében mégsem a nőemancipatio híve. Ezt nem lehet kiolvasni még azokból a helyekből sem, melyeket későbbi nejéről írt. Költeményeiben sohasem dicséri, mint írónőt; mindig a szép, lelkes asszonyt, a szerető hitvest magasztalja benne, a ki nem harczol férje oldalán; hanem a közéletben kifáradt harczost szerető keblén pihenteti el, nyájas szókkal bátorítja; és a ki a forradalomra készülő férjének a zászlót varrja s oldalára a kardot köti fel.

Tudjuk, hogy a költő Júliáról, még mint leányról, azt írta Orlaynak (1846. decz. 26.) »Szatmárban egy olyan lyánykát ismertem meg, a milyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak, az ólmos fütykösök termő földjének«. Azonban épen a Sandra vonatkozó hasonlatra nézve figyeljük meg, hogy mit mond róla, mint regényíróról. »Olvastam regényeket George Sand-, Boz- és Dumastól. George Sand az új világ csodája, és én bámulom, talán imádom is, de nem szeretem. Ő, mint

a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat! . . . oh, ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonynak. Regényeinek olvasásakor mindig megzavar a gondolat, ha eszembe jut, hogy ezeket asszony írta, s szinte kedvetlenül teszem le. Ha már munkás az asszony, jó, hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja is kezét; de az istállót bízza a férfiakra.« — (*Uti levelek.* XVIII.) Valjon nincs-e ebben némi önkéntelen vagy czélzatos tanítás felesége számára, ki mindenről álmodozott leánykorában s akkor, midőn a költőhöz ment, csak a csöndes házinő egyszerű foglalkozásairól nem?

Később tudjuk, hogy a költő maga küldte be felesége *Napló-töredékét* a győri *Hazánk*-nak s Jókai az ő beleegyezésével adta ki Júlia *Napló*-ját az *Életképek*-ben, magasztaló bevezetéssel üdvözölvén az új írónőt. Ilyen magasztalások Júliáról már elébb is jelentek meg szórványosan a szépirodalmi lapokban. Ezek némileg a költő ellen szólnak. Azonban ezek keveset nyomnak föntebbi nyilatkozatai mellett. Júlia *Naplójának* kiadásában pedig némi önigazolást s főkép ezt kell látnunk. A költőnek a pletykákkal szemben be kellett bizonyítnia, hogy házassága szerelmi házasság volt; csupán az, semmi más; és hogy Júlia szerelmi elhatározása épen akkora volt mint az övé; tehát ő nem vagyonhajhászó kalandor, minek a pletykák szerették feltüntetni vagy legalább sejtetni. De erős bizonyíték az is, hogy noha az *Életképek* előre hirdette, hogy Júlia is fog belé dolgozni, tényleg — saját neve alatt legalább — nem írt s a költő sem bátorította; és e közleményeken kivül még csupán egy felhivását ismerjük 1849-ből Magyarország hölgyeihez, mely eredmény nélkül hangzott el. Júlia mint írónő, csak az 50-es években lépett fel férje halála után.

De sőt vagy épen ezért a nőnek, mint szereplő honleánynak sem volt bámulója. Igenis, kivánta, hogy a nő egész szívével magyar legyen, hogy a hazát szeresse forrón, odaadással; de a nő iránt az a némileg középkori lelkesedés, mit a magyar romantikusoknál is találunk, kik a nőt még fegyverrel kezében is szerették rajzolni véres csaták közt, kik tíz hős-nőt rajzolnak, míg egy valódi nőt, Petőfiben hiányzott. Említi ugyan a *Szerelem gyöngyei*ben is pár helyt Bertáról, hogy lelkes honleány; megénekelte a Battyáni és Károlyi grófnőket 1844-ben egy utóbb gyűjteményéből kihagyott költeményében; és nejéről is mondja, hogy a haza hű, odaadó leánya; de mindez csak szorványos és inkább a nő érzelmi világára, mind cselekvő működésére vonatkozik, mi két különböző dolog. *Felhő és csillag* költeményében is ellentétbe állítva a férfit és nőt, azt mondja, hogy midőn Isten a férfit teremté, homlokára sötét ború szállt s tehát a férfi a felhőt és égi háborút jelképezi; midőn a hölgyet teremté, örömében sírva fakadott s ez örömkönnyek cseppjei a

csillagok. Szécsi Máriáról szintén természetesnek tartja, mint Arany is, hogy eldobja nem nőnek való szerepét, mely úgy is csak szerep. Ha hitet kell szegni, akkor — mondja Wesselényinek — ő szegi meg s azt hiszi, hogy a jövő megbocsát a nőnek, hogy szerepe végét elfeledte.

Mert csak szerep s nem más, az asszonyvitézség,
Elhagyom a csata terét, a színpadot;
A kardot, a pánczélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálczája.

Nem mintha egyenes czélzás volna ez is 1847 nyarán jegyese számára, ki leendő férje oldalán az emanczipált nő szerepére vágyakozott s ki ennek haláláig lelkes híve volt? Hiszen ugyanez időben írja Petőfi válaszúl Júlia egy levelére:

A név, a melyet örököl utódom,
Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz...
Lehetne tán, lehetne tán nagy is,
Ha hozzáadnád lelked fénysugárit,
Ha vélem együtt síkra szállanál.
Oh mert bölcsődbe téged is, szerelmem,
A múzsa tett, a múzsa ringatott.
De te erőd nem ismered, s ki bizzék
A harczosban, ha maga sem bizik?
Jobb, jobb, maradj el a csaták teréről,
Hol úgyis a sors többnyire azért
Ád csak babért, hogy meggyilkoltatott
Boldogságunknak szemfedője légyen.
Maradj, maradj, el a csaták teréről;
Nem lészsz kevésbbé kedves én előttem
Árnyas magányodnak homályiban,
Mint lennél kinn, bár bámultatva, a
Nyilvánosság napfényes ormain;
Sőt kedvesebbé tészen a tudat,
Hogy a ki mély és nagy tenger lehetnél,
Csak mint kicsiny kis harmatcsepp ragyogsz
A szerénységnek rózsalevelén.

Ezekből látható, hogy e minden ízében természetes génius, kinek gondolkozását egy túlmívelt társadalom nem ferdítette el: a férfi és nő viszonyát is természetesen fogta fel s nem voltak keresett szempontjai. Nem mintha mi nem akarnók érteni és méltányolni az okokat s ezek alapján a mai nagyszabású törekvéseket, melyekkel a nők, legnagyobb részben a körülmények kényszere alatt, magok számára új életpályákat kívánnak meghódítni

és így meg akarják változtatni a több évezredes állapotokat; de az bizonyos, hogy e törekvések nem nyerték volna meg nagy költőnk tetszését. Az ő felfogása szerint a férfi és nő, noha az erkölcsi törvények előtt teljesen egyenlők, lelki tulajdonaikban épen oly eltérők, mint külsejökben. A méltóság, erő, a külső cselekvő bátorság, az élet viharaival szembeszállás, a nemzetjavító, átalakító korküzdelmekbe avatkozás vagy vezérszerep, az eszmék iránti hevület, a szigorú erények, az egyetemesség érzésben és gondolkozásban, az elmélkedés hatalma a férfi tulajdonai; a nőé az édesség, báj és szépség, frigyben a jósággal, a reménységgel vegyült megnyugvás, a lágy érzelmek, továbbá a finomság és tapintat s bizonyos divináló képesség. Ime a külön, de másnemű tökélyek, melyeket nem egy modern államférfiú adott egyik vagy másik félnek; hanem mindkettő a legnagyobb királytól, a természettől kapta őket. Hogy pedig Petőfi, a természetességnek ez ősi erényekkel ékes lovagja, a nőt, lelkének és szívének választottjában, az egyetlen nőben, a maga legnemesebb tulajdonaiban kívánta szemlélni és bírni s hogy ezt élete egyik legfőbb czéljává s létének alapelvévé tette: az természetes. Viszont természetes az is, hogy ezt az eszményt időnként a legmagasabb fokon rendesen egy-egy szelíd, művelt, különösen finoman nőies szőke lánykában találta meg s őt forrongó szenvedélyében s nemes lángolásában úgy tekintette, mint az összes női nem tökélyeinek kivételes birtokosát. Fascinált képzelete bűbájjal ruházta fel ekkor a szeretett lánykát s magas erkölcsi érzetében határtalan csodálattal és gyöngédséggel, valódi kultussal közeledett hozzá. De azért legnagyobb elragadtatásában is mindig a valóságért eped és sohasem elvont. Ezért nem ismeri azt sem, a mit irodalmi sentimentalismusnak nevezünk. A sentimentalismus alapjában véve vagy néha tárgytalan, vagy máskor gyengeségünk érzetéből eredő epekedés; rendesen kapcsolatban áll bizonyos férfiatlan resignatioval, melyet a szív ugyan nem fogad el, de cselekvő, férfias erélyre sem bír emelkedni. Jellemzi tehát az erőtlenség, tehetetlenség s az olvadékony nyögdécselés, melyek iránt az ép érzésű nők a legnagyobb idegenkedéssel szoktak viseltetni, igen helyesen.

Petőfi első sorban is szerelmi költeményeit soha sem meríti elképzelt helyzetekből. Nem képzelgő ábrándjait, hanem valódi benyomásait énekli meg, s így érzelmeinek realitása ezekben még majdnem szembeötlőbb, mint más műveiben; ily költeményei alkalmait a részletekkel együtt az életből veszi s a mint kell, a hangulat és megindulás csupán az övé. Innen nála a rajongásban is az élet, elevenség, változatosság és közvetetlenség.

Tehát csak akkor kezdett dalolni, ha a szeretett lányka elfoglalta egész szívét s betöltötte képzelődését. Ez azonban rendesen egyszerre, töprengés és számítás nélkül történt. Az ő szíve és képzelődése sohasem habozott, ha a hatás kopogtatott. Rendszerint nem a lányka szépségeit, tökélyeit, hanem saját érzelmeit, lelke-

sedését foglalta dalba, úgy a mint ez képről képre, gondolatról gondolatra ragadta a legtermészetesebb eszmetársítás útján. Mondhatni villamos ütés gyanánt szívét egyszerre lángoló érzés töltötte be; nemes fölhevülés járta át egész lényét, mely sem őszinteségére, sem forróságára nézve nem hagy kétségben. És ekkor nem merült el sem haszontalan önkínzásba, sem habozó töprengésbe; hanem a saját férfias becse tudatában elszántan ment a czél felé, hogy megkérje és bírja a szeretett leányt.

Talán ezért is, különösen a szerelem első ébredése, a boldogság elragadtatása van a legszebben föstve költeményeiben. Az a szerelem, mely folyton nagyobb és nagyobb lesz, mely, mint a rózsa, naponként jobban és jobban kinyílik, mely szebbnél szebb eszmékre ragadja, szebbnél szebb képekben ömlik ki, mely lelkét minden magas, nemes, szép iránt fogékonynyá teszi és magasztos fölhevülésben az önfeláldozás, a hazáért és szabadságért a csatatéren való halál rajongásával tölti el. A szeretett lányka e közvetetlen hatása és érzelmeinek társulása a legnagyobb föláldozással, melyre ember elszánhatja magát, nemcsak jellemzik Petőfi szerelmi lyráját; hanem érzelmeit abban a mély rokonságban tüntetik föl a halál sejtelmes előérzésével, mely azt mutatja, hogy a legnagyobb érzelmek és a jövő előre látása közt valami misteriosus kapcsolat van.

E vonások majdnem mindannyiszor jelentkeznek Petőfi szerelmi lyráján; de természetesen leginkább a Júliához írt költemények mutatják érzelmeit teljes kifejlettségökben. Ekkor már a férfikorba lépett; érzelmei magokban is teljes érettségökhöz jutottak. De e mellett úgy érezte, hogy ez az utolsó alkalom, hogy megnyerje azt a nőt, kinek szerelme, bírása meg fogja váltani lelkét a mult szenvedéseinek sötét emlékeitől. Ez tünik ki költeményeiből, melyekben Júlia szerelméért esdekel a szerelem könnyeivel, nyugtalanságával, elhatározottságával. Nem látott maga előtt mást, csak vagy Júlia megnyerését vagy az örök lemondást; holott, mint láttuk, az ily nő megtalálása volt lelkének álma; az ily nő iránti szerelem, mely a lelket fölemeli, meggazdagítja, volt egyik legfőbb czélja, melyről élete minden szakában oly ragyogó álmakat szőtt s annyi szép reményt ápolt. Valóban Júlia a költő szerelmének viszonzása által maga a végtelenség lesz Petőfire nézve. Nincs, a mire ne emlékeztesse, a mit eszébe ne juttasson, a mire képzeletét ne ragadja, a mit ne igérjen, a mit ne fogadjon. E szerelem felébreszti lelke összes képességeit s valami csodálatos tiszta látással ruházza föl. Visionariussá válik; a mult jelen, jövő különböző időben s bámulatos tisztasággal vonul fel előtte: lát és tud egyszerre. A látható és sejtelmes világ, a valóság és képzelet országa váratlan látomásokban nyílik meg előtte s keble a rendkívüli érzéstől fényes lángba borul, mintegy tündérpalota s mindezt káprázató, ragyogó nyelven s a lyrai költészet összes fokain, a legegyszerűbb daltól elkezdve az ódáig, a dithyrambig, számtalan alakban és színezésben fejezi ki.

És még csak pár szót. Ugy az ujabb, mint a régibb Petőfi-irodalomban divat volt és maradt Júliát elitélni. Azonban én a jobbik szemmel nézem s valóban csodálattal kell tekinteni a nőt, a ki föl bírta ébreszteni egy akkora szívben s az ideálért annyira rajongó lélekben a leglángolóbb szerelem érzelmét; a ki lelkében bírta azt a női geniet, melynek Petőfi annyi remekművét köszönhetjük; de a ki egyszersmind minden kétségen kívül arra a pár évre, míg a költő jegyese és neje volt, teljesen boldoggá is tette, mert hogy Jókai szép szavaival végezzem: Petőfi bizony szeretve volt.

FERENCZI ZOLTÁN.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Második közlemény.

IV.

A megváltó.

A humanisták. — Az egyéniségbe vetett határtalan bizodalom. — Machiavelli megváltója. — Zrinyi megváltója. — Machiavelli anyagi gondjai. — A Principe ajánlása. — Zrinyinek a szabad királyválasztáshoz fűzött reményei. — Tanulmányozza Mátyás életét. — A Zrinyi és Machiavelli ideálja közt levő különbség.

A középkorban az ember a gondviselés vak eszköze; az egyes embernek, a hadvezérnek, császárnak, pápának ép úgy mint a legendák szentjeinek sorsát a gondviselés vezérli, a történelem eseményei s a társadalmi élet tünetei Isten akaratának folyománya. Az ember tehetetlen velük szemben. A XV. századbeli humanisták idejében azonban a gondviselés eltünik a történelemből. Az olasz diplomácziai követek saját szemeikkel látják, mint emelkedik fel vakmerősége, rettenthetetlensége folytán egy-egy alacsony sorból való kalandor egészen a fejedelmi rangig, mint terjesztik ki a zsarnokok erőszakkal, furfanggal, cselszövénynyel, vérontással államuk hatalmát, mint tűnik el egy-egy város vagy vidék szabadsága vagy valamely fejedelem rettegett hatalma egy-egy ügyetlen diplomácziai sakkhuzás következtében s így tapasztalataik tanulságát túlbecsülve, arra a meggyőződésre jutnak, hogy a történelem eseményei s a társadalmi tünetek tisztán emberi, rationalis cselekvés folyományai.

Machiavelli is ennek a téves felfogásnak rabjává lett. »Nála, »az Istorie Fiorentinében nemcsak a keresztes hadjáratoknak, hanem »bármely nagyobb történelmi eseménynek egyéni, személyes oka »van. A nyugati gótok Stilicho árulása következtében jönnek Alarich »alatt Itáliába; a vandalok Spanyolországból Afrikába mennek, mert »így óhajtja az Aetius által megbuktatott Bonifácz és azért jönnek »Olaszországba, mert a bosszúért lihegő Eudoxia csalogatja be »őket; a longobárdok azért özönlik el az országot, mert Narses »rábírja Albuint a hadjáratra és így a keresztes hadjárat is jóformán »csak II. Orbán pápa szeszélye folytán keletkezik és kezdődik.

»Mindez események általános, személyre nem vonatkoztatható okai »és következményei mindig eltűnnek Machiavelli történeti művében. »Ha a vallásról szól, szükséges, hogy ez intézménynyé, egyházzá »változzék át, vagy a pápa legyen megszemélyesítője; ha a művelt»ségről szól, szükséges, hogy ez törvény, állam, kormány vagy »valamely kimagasló politikai személyiség alakját öltse magára. »És valaminthogy a Principében vagy a Discorsiban törvényhozóját »korlátlan hatalommal ruházza fel, mert hisz ideálja tetszése szerint »alapíthat vagy dúlhat fel köztársaságot, monarchiát vagy bármely »kormányformát, úgy a történelemben is a személyes akarat, az »erély és eszesség egyedüli oka az eseményeknek. A nagy esemé»nyeket előidéző nagy embereket nem a nép szelleme teremti meg; »nem a néptől nyerik erejöket, hanem ők diktálják rá a népre saját »akaratukat és gondolatukat.« [1]

Machiavelli történetírói rendszere tehát *az egyéniségbe vetett határtalan bizodalmon* alapszik és erre alapítja politikai rendszerét is. Eszméi kialakulására nagy befolyással volt az a négy hónap, melyet Firenze város követe minőségében kora legrettenetesebb kalandorának, Romagna zsarnok herczegének, Borgia Caesarnak oldalánál töltött. Itt fogamzik meg agyában az az eszme, hogy ily férfiú, ki az oroszlán és róka természetét egyesíti magában, képes volna a nemzeti hadsereget megteremteni, a darabokra szaggatott Olaszországot egyesíteni s az ország állami nagyságának alapját újra megvetni. És megszületik képzeletében Olaszország *megváltójának* zord alakja, az éber, ügyes, minden emberi szenvedélytől ment politikus és vakmerő hadvezér, ki, ha kell, árulás útján, lelkiismereti furdalás nélkül, ha kell, vérbe gázolva, jajszóra nem hajtva, egyenesen és biztosan tör czéljára, az ország megváltásának, az államegységnek elérésére.[2]

[1] Villari, III. 214. l.

[2] Radó Antal »*Olasz Irodalom Története*« ben (I: 376. l.) megemlíti, hogy Vitellozzi és Oliverotto megöléséről szóló jelentésében Machiavelli egy árva igével sem mutat felháborodást Borgia Caesar viselkedésén. Ez tény; de a *Prima Legazione a Roma* és a *Decennale Primo* című irataiban ugyanez a Machiavelli könyörtelennek, Krisztustagadónak, hydrának, basiliskusnak nevezi a herczeget, a ki a leggyalázatosabb halálra érdemes. Machiavelli tehát nagyon is tudatában van Borgia Caesar erkölcsi értékének; de ő munkáiban már nem az igazi Borgiát, hanem még annak neve alatt is egy ideális fejedelmi alakot lát, a ki minden emberi szenvedélyen, sőt érzésen felülemelkedve, hazája javán és a saját hatalma öregbítésén kivül más czélt nem ismer. Machiavelli elválasztja a politikai morált a magánerkölcstől. Hogy helyesen-e vagy helytelenül? Erről fejtegetésünk folyamán alább szólunk. Itt egyelőre csak azt konstatáljuk, hogy a nemzetmegváltó fejedelem ideális képének megalkotásánál Machiavelli teljesen inductive járt el: kora s a történelem legkiválóbb fejedelmi alakjainak tetteiből azt a tanulságot merítette, hogy csak a könyörtelen, erőszakos fejedelmek tudtak nagy birodalmat alapítani. Ép ezért a Machiavelli-cultus a népszabadság kivívását és nemzetek megujhodását megelőző időszakban, a XVIII. s a XIX. században éri el tetőpontját. Ekkor írja *Bollmann* a jövőbeli egységes német birodalom fejedelméről: »*Er wird, wie Machiavelli, dieser grosse italienische Staatsmann lehrt, das »Wohl des Volkes heilig halten, aber dem Auslande gegenüber weder Milde noch*

Ez az eszme, a nemzetmegváltás eszméje, szent lángként lobog folyton Machiavelli szemei előtt. Ezt hirdeti nemcsak a *Principé*ben, hanem az *Arte della Guerrá*ban és alapeszmeként a *Storie Fiorentine* első könyvében is: »Ki a nemzetmegváltás munkáját végrehajtva, a hazát felszabadítja, örök dicsőséget, halhatatlan nevet vív ki magának; méltó lesz rá, hogy az Istenek mellé helyeztessék.« [1]

*

Zrinyinél is megtaláljuk az egyéniségbe vetett bizodalmat, de Machiavelli pogány felfogása Zrinyinél megnemesűlve, a keresztény erkölcsi világnézetben kikristályozódva jelenik meg előttünk.

»Ebben a fatális occasióban (midőn a birodalmak nem messze »vadnak az eséstül) ha valaki felemeltetik, kinek szive légyen és »a ki alkalmatos nagy dolgoknak véghezvitelére és ingeniumja »legyen szerzésre, kész állapatot talál, és hogy úgy mondjam, »vetve találja az ágyat. Az Isten megszerencsélteti az ő szándékát, »és veszni hagyja azokat, az kiket az magok ambitiója meghason»latott, a kiket a kényesség megjedzett, és ugyan az elvette taná»csokat és értelmeket.« [2]

»De mikor oztán (Isten) választ valakit, hogy ez világnak »vétkeit ő általa megorvosolja, avagy valamely országnak nyomo»ruságait megjobbítsa: akkor bizonyára magára veszi annak a »gondját; akkor ő talál néki okokat és alkalmatosságokat, hogy »nagy dolgok nyulásához szives (bátor) legyen, akkor ő önt az »szivében bátorságot, elméjében értelmet, ő emeli fel az ő lelkének »kivánságát, ő ad erőt és töredelmességet a véghezvitelhez, ő meg»tébolítja az ő ellenségét és kézen fogva viszi a győzedelmekre és »triumphusokra.« [3]

Ez utóbbi idézetben már a nemzetmegváltónak keresztény felfogáshoz alkalmazott fenséges alakja tűnik fel előttünk.

A XVI. században általánosan el volt nálunk terjedve az a bibliai eszme, hogy a nemzet bűnbe merűlt és isten bűntetésűl ver bennünket a törökkel. A protestáns kor hazafias lyrájából az erkölcsi megújhodás szükségének és a nemzeti fölemelkedés vágyának érzete hangzott ki: Zrinyi tehát nemzete felfogásának, érzetének ad kifejezést, midőn munkáiban a nemzetmegváltónak magasztos alakját mesteri vonásokkal meghatározza, kidomborítja s a nemzet elé állítja.

»*Grausamkeit, weder Treue noch Wortbruch, weder Ehre noch Schande, sondern* »*nur Einheit, Grösse und Unabhängigkeit des Vaterlandes kennen. Solch'ein Fürst* »*aber wird alle Hindernisse besiegen, er wird gross, mächtig, unwiderstehlich* »*sein. Wann wirst Du erscheinen, König der Zukunft?*« (Karl Bollmann, Vertheidigung des Machiavellismus, 102. l. Quedlinburg, 1858. — Idézve Villariban II. 438. l.)

[1] Villari, III. 119. és 220. l.

[2] *Zr. Discurs.* 221. l.

[3] *Zr. Discurs.* 221—222. l.

Hogy azonban ennek az eszmének megragadására is mily befolyással volt a Machiavelli politikai iskolája, kitűnik a következő egybevetésből:

»Nincs is abban kétség, hogy »*szám nélkül való magyarság fel* »*nem zendülne és támadna,* ha a »mindenható Úr Isten egy Hunyadi »Jánost, avagy Mátyás királyt »támasztana országunknak valamely »szegeletibül, a ki nyavalyás hazánk»nak felépítéséhez fogván, fizetésekre, »rendtartásokra, bíztatásokra, meg»tartásokra, oktatásokra nékiek elei»ben állana, mint régenten cseleked»tek vala ama fő, vitéz, serény »kapitányink s ugyancsak megher»czolna most is. De ez szegény »nemzet, ha szintén bőven és kész »volna is erre, *nincsen kit kövessen,* »*nincs kitől függjön, és híven ren*»*deltessék!*« Zr. Sir. Pan. 282—3. l.

»Nem szabad tehát elmulasztani »ezt az alkalmat, hogy Itália annyi »idő után végre *valamely megvál*»*tóját*[1] lássa megjelenni. Nem is »tudom kimondani, mily szeretettel, »mily bosszú-szomjjal, mily állha»tatos hűséggel, mily kegyelettel és »mily örömkönnyekkel fogadnák (ezt »a megváltót) mindazon tartomá»nyokban, melyek az idegen hadak »beözönlésétől szenvedtek. Kinek aj»taja nem volna tárva-nyitva előtte? »Mely lakosság tagadná meg neki »az engedelmességet? Mely gyülöl»ködés szegülne ellene? Mely olasz »tagadná meg tőle a hódolatot? Hisz »mindenki undorodik ettől a barbár »uralomtól!« *Mach. Princ.* XXVI. fej. 348—9. l.

Zrinyi keresve keresi, milyen legyen, ki legyen a nemzet megváltója. Megírja hervadhatatlan borostyánnal övezett nagy epopoeiáját, a *Szigeti Veszedelmet,* mert az, ki az Isten fiának »szent nevéért bátran holt«, vitézség tekintetében örök példaképe marad a nemzetmegváltónak. De a ki ezt az ezer sebből vérző nemzetet újra egyesíteni, romlásából felemelni akarja, nem elég hogy vitéz ember legyen, éber szemü, eszes, ügyes, erős akarattal bíró és szilárd kezü államférfiúi tehetséggel is fel kell ruházva lennie. És belémerül Bonfini és Isthvánfi tanulmányozásába és Mátyásban, az igazságosban, kit az ő pennája soha elegendőül nem dicsérhet, a rinascimento-korbeli erőszakos, szilárd kezű és eszes magyar fejedelemben találja meg politikai ideálját: »Nem mindenik seculum»ban születik Fénix — mondja Zrinyi — és sok száz esztendeig »kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a »ki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s »maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás »királyunk . . .«[2]

Machiavelli egész életében hiába vár márványszívű zord ideáljának megjelenésére. Borgia Caesar, kitől lelke bensejében ő maga is megvetéssel fordúl el, rég föld alatt porladt már, mikor

[1] »*Non si deve adunque lasciar passare questa occasione, acciocchè la* »*Italia vegga dopo tanto tempo apparire* un suo redentore.«

[2] *Zr. Máty. kir.* 136. l.

az *Arte della Guerra,* a *Discorsi* s a *Principe* a számkivetett tancásjegyző éles tolla alatt megszülettek.

Midőn a *Principe* elkészült, a nélkülözések között élő Machiavelli nem tudja még, mit csináljon új művével. A férfikora delén, munkaereje teljében levő író és államférfiú végtelenül sínli mellőzését; hozzájárúl ehhez még szegénysége, családi gondjai. Nagyon szívesen vállalna a Mediciek alatt valami hivatalt; még »követ hengeríteni« is elmenne, csak alkalmaznák valamire, hogy látnák, megismernék munkaképességét. Szorgalmasan írogat a római udvarnál levő barátjának, Vettorinak és kéri, szóljon érdekében a pápának. Nagybefolyású barátja azonban üres igéretekkel üti el a dolgot: »Majd alkalomadtán szól érdekében« s áttér ledér kalandjainak és gondolatainak leírására és Machiavellit is biztatja, hogy írjon neki ilyes dolgokat. S az érző szívü, gondos apa, családja naponkint növekedő szükségleteit aggódó arczczal nézve, az éles látású politikus, a hazája fölött gyülekező, félelmesen borus felhőket vigyázva, könnyekkel szemében engedelmeskedik nagybefolyású barátjának,[1] mulattatja képzeletszülte ledér kalandok leírásával és várja, mikor szólítják már Rómába a pápa, vagy valamelyik Medici szine elé.

Végre meggondolja, hogy a fejedelemségre vágyó Medicieknek ajánlhatná munkáját s ezzel talán az ő sorsa is jóra fordúlhatna. Hisz különben is azért írta a Principét, hogy a Medicieknek megmutassa, miként lehetne erős, hatalmas monarchiát alapítani, melyből az olasz népszabadság azután magától is kifejlődnék. Még egy fejezetet ír tehát művéhez, azt a halhatatlan irodalmi emléket, a *Principe* XXVI. fejezetét, melyben a Medicieket biztatja, hogy vegyék kezökbe a nemzetmegváltás művét. Az ajánlás elébb Medici Giulianohoz, Firenze protectorához, volt intézve; de Machiavelli abbeli félelmében, hogy Giuliano talán el se olvassa művét, addig várt, addig tétovázott, míg Giuliano 1516-ban meghalt. Ekkor a kéziratba az ajánlás fölé Giuliano helyébe a Lorenzo nevét írta; de úgy látszik, ennek se jutott kezébe soha a Machiavelli műve.[2]

A szerző bizonyára érezte, hogy a Mediciek nem képesek a nagy feladat végrehajtására; ezért tétovázott addig, míg a magas szárnyalású ajánlás irodalmi emlékké lőn, melynek hazafias tüzéből Olaszországban csak a XVIII. és XIX. század kimagasló államférfiai meritenek ösztönt és lelkesedést a nemzetmegváltás művének végrehajtására.

Zrínyink, korát századokkal megelőzve, már a XVII. században megérti, átérzi a firenzei bölcs eszméit. Machiavelli a sebekkel borított, könnyező Itáliát látja, a mint segítségért esdekel; Zrinyi a rettenetes sárkány közeledését látja és érzi, hogy cselekednie kell:

[1] Vettorihoz 1513 április 16-án írt levelében mondja: »*E se alcuna volta io rido e canto, Facciol, perchè non ho se non quest'una Via da sfogare il mio angoscioso pianto:* És ha néha mégis nevetek, dalolok, azért teszem, mert máskép nem szabadúlhatok szívszorongató könnyeimtől.«

[2] Villari, II. 370. l.

»Látok egy rettenetes sárkánt, »mely méreggel dühösséggel teli, »kapóúl és ölében viseli a magyar »koronát... Szegény magyar nem»zet! ... egyedül legyek-e én őrál»lód, vigyázód...? Nehéz ugyan ez »a hivatal nékem, de ha az Isten, »az hazámhoz való szeretet reám »tette, imé kiáltok, ime üvöltök: »hallj meg engem élő magyar, ihon »a veszedelem.« *Zr. Tör. Áf.* 80. l.

»Nem látjátok, miként kéri (a »szolgaságba sülyedt és sebekkel »borított Itália) az Istent, hogy küld»jön valakit, a ki az idegenek »kegyetlenkedésétől és orczátlansá»gától megváltsa *(che la redima)*?« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 345. l.

»És noha eddig némi kis remény»sugár mutatkozott, hogy ezt a sok »szenvedést Isten az ország megvál»tása végett *(per sua redenzione)* »küldte ránk...« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 344. l.

Nálunk, Magyarországban, senki kétségbe nem vonhatta, hogy dicső családi hagyományainál, vagyoni és társadalmi állásánál és személyes fényes tulajdonainál fogva akkoriban senki más nem lett volna képes a nemzetmegváltás munkájának végrehajtására, csak Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér.

S míg Machiavelli, képzeletének csalóka birodalmába vonúlva, a tehetetlen Mediciekhez intézi hazafias hévtől szikrázó felhívását, Zrinyi névtelenül írt *Siralmas Panasz*-ában a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgetvén, jól tudja, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra s hogy ez esetben a nemzet igazi államférfiút és rettenthetetlen hadvezért nyerne a haza felszabadítására:

»De kicsoda vagyon országunk»ban s valljon kicsoda az, ki noha »módja lévén benne, országunkkal »jót tenni igyekezzék? .... Gróff »Zrini Miklós urunk ő Nagysága, »hazánknak igaz hitves fia, minden »igyekezetit arra indítaná örömest, »hogy országunkkal sok jót tehetne, »azt oltalmazná és elővinné; de az »irigykedő sátánnak is támasztott »szándékjában nem mehet elő ő »Nagysága.« *Zr. Sir. Pan.* 282. l.

»Ha tehát Nagyságotok a (Me»diciek) illustris Háza azon kiváló »férfiak nyomdokába akar lépni, kik »tartományaikat a rabságból meg»váltották *(redimerono)*, mindenek»előtt saját nemzeti haderőről kell »gondoskodni, mert csakis így lehet »teljesen hű, igaz és jó katonákra »támaszkodniok.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 347. l.

»Nem is vetheti jelenleg az or»szág senki másba reménységét, csak »Nagyságotok (a Mediciek) illustris »Házába, a mely mostanában feje»delme lévén az Egyháznak, vitéz»sége folytán s az Isten és az Egy»ház kegyeiben részesített szeren»cséje folytán a megváltás *(reden»zione)* fejévé lehet.« Mach. Pr. XXVI. fej. 345. l.

Zrinyink megírja »*Mátyás király életéről való elmélkedései*«-t, hogy egyrészről önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrészről a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat szabad királyválasztó jogunknál fogva a trónon és hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ.

Ezért emeli ki Mátyás királynak mindazon tulajdonságait és tetteit, melyek új királyválasztás esetén az ő személye mellett szólhatnak:

»Hunyadi Mátyás Hunyadi Jánosnak fia volt, s nem elég-e »az? . . . az atyja érdeméért lőn király.« [1] (Zrinyinek is be lehetne tudni atyjának és dédapjának érdemeit.)

»Ezek a dolgok (építkezés, az ország biztossága, városok erődítése, a nemzet dicsőségének emelése, a tisztségeknek érdemesek részére való adományozása, törvények fundatiója, műveletlenség irtása) nem minden királynak adatnak és legfőképpen azok»nak soha sem, a kik a magok országát s alattavaló nemzetét nem »tiszta szívből szeretik és nem gyönyörködnek benne.« [2] (A német nem szereti nemzetünket; tehát magyart tegyünk meg királyunknak).

»Sabáczot közép télen szállá meg a király, oly resolutióval, vagy ott meghal vagy megvészi. A ki ilyen resolutióval mégyen a hadban, nem jön szégyenvallással vissza.« [3] (Zrinyinek, a költőnek és hadvezérnek legdicsőbb hadi tette szintén téli hadjárata volt).

»Az ilyen király csinál maga alattvalóiból is vitézeket, a maga példájával felserkenti az aluvókat és felébreszti a szunnyadókat, az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden nemű és rendű emberek.« [4] (Ilyen volna Zrinyi is.)

»Mi magyarok már azt sem tudjuk, mi a disciplina, mióta Mátyás megholt.« [5] (Zrinyi a Vitéz Hadnagyban és Áfiumban disciplinára oktatja a nemzetet.)

Mátyás király tudott repraesentálni; »csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektül vala követség nála.« [6] (Zrinyinket is felkeresték nemcsak a hazai nagy urak, hanem külső hatalmasságok követei is). Midőn Mátyás »megvendégelé a többi kirá»lyokat, mely nagy volt az ő providentiája, hogy oly méltóságosan »tarthatta őket és királyi módra; hihető, hogy még otthon is meg»gondolta ő eztet, *és arra való készülete is volt, és nem kellett* »*akkor oztán kétfelé kapni, sem futkosni, keresvén pohárszékeket,* »*pohárokat és egyebet kölcsön másoktúl.* Azt írja a historia, hogy »semmi híjja nem volt a három király tartására való méltóságnak.

[1] *Zr. Máty. kir.* 137—138. l.
[2] *Zr. Máty. kir.* 175. l.
[3] *Zr. Máty. kir.* 160. l.
[4] *Zr. Máty. kir.* 172. l.
[5] *Zr. Máty. kir.* 177. l.
[6] *Zr. Máty. kir.* 177. l.

»Ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit »Mátyás el nem mulatott, sem más nem mulatja el, »a ki olyan lészen, mint Mátyás«.[1]

Látjuk tehát, hogy Zrinyi önmagát érzi hivatva a szerencsétlen haza felszabaditására. Csak azt sajnálja, hogy a nemzet romlásának saeculumában született és nem azokban a dicséretes időkben, midőn a hazáért koczkára tehette volna életét. »De mire való lész a most,« — mondja Hadtudományi Munkáinak dedicatiojában — »hogy ne szánjam véremet, ne szánjam életemet? Miért kévánjam tehát halálomat? *Kit váltok* s kit szabadítok meg véle?« Megváltója szeretne lenni nemzetének, a ki, mint dicső őse, ha kell, életét és vérét áldozza nemzete dicsőségeért, önállóságáért.

És itt jutunk el a Machiavelli és Zrinyi felfogása közt levő különbséghez. Machiavelli a szolgaságból, Zrinyi a bűntől akarja nemzetét megváltani, mert ezzel isten csapása is megszűnik. Machiavelli az egyénbe vetett határtalan bizalmánál fogva egyetlen egy ember energiájától, vitézségétől, vakmerőségétől, lelketlenségétől várja a nemzet felemelésének csodáját. Zrinyi nem veti korlátlan bizalmát az egyéniségbe. A kit Isten kiválaszt a haza felszabadításának szent munkájára, az az erkölcseiben megtisztult nemzet egyetértő akaratából fogja a királyi koronát és vezéri kardot viselni. Machiavelli szerint a nemzetmegváltó fejedelem erélyes, eszes, vitéz, bátor, de márványszívü legyen, a ki sem becsületet, sem becstelenséget, sem hűséget, sem hűtlenséget nem ismer, a kinek egyetlen czélja a haza nagysága, felvirágoztatása. Zrinyi szerint a nemzetmegváltó legyen erélyes, eszes, vitéz, bátor, áldozzon fel mindent, ha kell, saját életét és vérét is nemzetéért, de nem szabad sem hitszegőnek, sem árulónak lennie. »A királyok »szava szent, . . . az ő szava sakramentum.« [2]

Zrinyi tehát nem fogadja el feltétlenül Machiavellit, hanem saját erkölcsi felfogásához alkalmazza az átvett eszméket. Az elté-

[1] *Zr. Mály. kir.* 159—160. l. — Kanyaró Ferencz a »*Mátyás király életéről való elmélkedések*«-et Zrinyi királyságra való törekvése programmbeszédének tartja. (Tört. Tár 1890. 285 l.) — Rónai Horváth Jenő szerint (Zrinyi Hadtudományi munkái 186. l.) Zrinyi gondolt ugyan arra, hogy a nemzeti királyság megújítása Magyarország boldogságára válnék s nem lehetetlen, hogy Zrinyi magát hivatottnak érezte a magyar nemzet sorsát intézni, de azért a »Mátyás király«-nak nem lehet oly rendkívüli fontosságot és oly czélzatosságot tulajdonítani, hogy programmbeszédnek mondhatnók. — Széchy Károly a Beöthy *Képes Irodalomtörténetében* (I. k. 375. l.) szintén kimondja, hogy nem egészen valószínűtlen föltevés, hogy Zrinyi lelkétől talán az a gondolat sem volt idegen, hogy személyében a magyar nemzeti királyság eszméjét megtestesítse és a Hunyadi Mátyás korát elevenítse újra fel. — Ezek alapján, Zrinyi munkáit Machiavelli eszméinek világánál vizsgálva, tisztán kitűnik, hogy nagy költőnk nem kivánt ugyan programmbeszédet adni, de határozottan hivatottnak érezte magát a nemzet sorsának intézésére. A »Mátyás király«-ról szóló elmélkedés tanulmány önmagára nézve, hogy milyen tulajdonságokkal bírjon a nemzetmegváltó, de másrészről oktatás a nemzetre nézve, hogy újabb királyválasztás esetén milyen embert helyezzen Mátyás király örökébe.

[2] *Zr. Mály. kir.* 139. l.

rés oka abban rejlik, hogy Zrinyi, épúgy mint Aristoteles »*Politiká*«-ja a legjobb kormányformát, vagyis azt keresi, milyen legyen a tökéletes fejedelem. Ellenben Machiavelli az anatomus kérlelhetetlenségével azt kutatja, hogy tényleg milyenek voltak az ő korában s a történelemnyujtotta példákban a hatalmas államokat alapító fejedelmek.[1] Zrinyi tehát a Machiavelli tapasztalati, historiai, de az inductio teljességének hiányánál fogva mégis egyoldalu álláspontjával szemben ethikai alapra helyezi ideálját s ezzel összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel.

E szerint Zrinyinek az egyéniségbe vetett bizodalma sem oly határtalan, mint a Machiavellié. Láttuk, hogy Zrinyi e tekintetben is jobban megközelíti a modern felfogást, mert szerinte az ország sorsára elhatározó befolyással lehet ugyan egyes kiváló, hadszervező, eszes, vitéz, bátor és nemes indulatu ember akaratereje és tehetsége, de csak a tiszta erkölcs alapjára álló, egyetértő nemzet képes ily egyéniséget maga fölé emelni, hogy megválasztott vezére kiváló erkölcsi és szellemi tulajdonságainak erejét magára hatni engedje.

V.

Nemzeti hadsereg.

Az idegen hadak. — A zsoldos hadak és szabad csapatok. — Önmagunkban kell biznunk. — Nemzeti hadsereg. — Fegyelem. — A nemzeti hadsereget a parasztságból kell megteremteni. — Zrinyinek a népről való véleménye. — Machiavelli hada megfutamodik.

A megváltónak a nemzet felszabadításához erős, fegyelmezett hadseregre van szüksége.

Az idegen hadak mitsem érnek.

»Ám látjuk, mennyit végeztek »eleitől fogva ama roppant német, »olasz, spanyor nemzetekből való »nagy seregek az egy török nemzet »ellen... Sőt ugyan ő miattok [az »idegenek miatt] vesztünk mi el »ennyire, mert mi magyarok reájok »támaszkodván, és magunk között »meghasonlván ő miattuk, a tulaj»donokkal nem sokat gondolánk.« *Zr. Sir. Pan.* 267—8. l.

»Ujra mondom tehát [a mit az »*AdG.*-ban bővebben is kifejtettem], »hogy a katonaság minden neme »között legártalmasabbak az országra »nézve az idegen (segítő) hadak... »És az ambitiosus fejedelem vagy »köztársaság nem találhat kedvezőbb »alkalmat valamely város vagy tar»tomány elfoglalására, mint mikor »arra kérik, hogy az ország védel»mére saját seregét küldje.« *Mach. Disc.* II. könyv, XX. fej.[2] 330., 332. l.

[1] Ezt verulámi Bacon vette először észre, mondván: »*Gratias agamus Machiavello et hujusmodi scriptoribus, qui aperte et indissimulanter proferunt quid homines facere soleant, non quid debeant.*« De augumentis scientiarum, lib. VII. cap. II.

[2] A fejezet címe: »*Quale pericolo porti quel Principe o quella Repubb-*

»Mert én nem látok egy szom»szédot is, sem egy idegen nemzetet, »a ki a mi kedvünkért örömest sze»rencséltesse a maga békességes vol»tát a mi veszedelmünkkel.« (Zrinyi ezután sorra veszi a körülöttünk levő népeket, a lengyelt, németet, olaszt, spanyort, francuzt, muszkát és az angolt. Éles és csakis az olasznak kedvező megjegyzései végén kimondja, hogy az idegenektől nincs mit reménylenünk) ... »*A német*-[ről »ki hinné,] hogy kévánja a magya»roknak ismég oly talpra állását, a »kitűl azután is tartani kelljen? ... »*És ha szintén ad is segítséget*, [ki »hinné,] hogy az ha nyér mit, magá»nak ne akarja tartani? ... *Francuz »nemzetrűl van mit mondanunk.* »Ez a nemzet ... mikor nem magá»nak keres s nem magának hadako»zik, nem igen sok jót várhatni »tüle ... A francuz, ha győzedelmes, »eltürhetetlen, ha nyomorodott, sem»mire kellő.« *Zr. Tör. Áf.* 83—86. l.

»Héjában reménljük szomszédok»tul s más idegen barátinktul segít»séget.« *Zr. Tör. Áf.* 81. l.

»És ti most nem védhetitek meg »alattvalóitokat és oly két-három vá»ros között vagytok, melyek inkább »halálotokat, semmint életben mara»dástokat kivánják. Ha pedig kimen»tek Toscanából, látni fogjátok, hogy »egész Itália a velenczeiek, a pápa »és a franczia király alá tartozik. »A *velenczeiek* gyülölnek benneteket »és pénzt kérnek tőletek az ellene»tek való hadakozásra: jobb, ha »magatok költitek el a pénzt az ő »ellenük való hadakozásra. Mennyire »lehet megbízni a pápában és her»czegben (Borgia Sándorban és Cae»sarban), mindnyájan tudjátok. Eddig »nem lehetett velők szövetséget kötni »*és ha szintén lehetne is*, ismétlem, »csak azok az urak lesznek bará»taitok, kik nem bánthatnak ... *A mi »a franczia királyt illeti, valóban »szükség van már olyas valakire, a »ki tartózkodás nélkül ki merje »mondani az igaságot és az én »leszek.* Vagy nem talál Olaszország»ban rajtatok kivül akadályt s akkor »veszve vagytok, vagy lesz más ellen»állás is és akkor üdvösségtek attól »függ, hogy meg tudjátok-e maga»tokat annyira becsültetni, hogy el »ne hagyjon és a többinek zsákmá»nyául oda ne vessen benneteket.« *Mach., Discorso sulla Provvisione del danaro,*[1] Villariból, I. 434—435. l.

»Gondoljátok meg, hogy nem »mindig lehet kezünket a más kardja »markolatára tennünk, jobb tehát, ha

lica che si vale della milizia Ausiliare o Mercenaria: Mily veszedelmes a fejedelemre vagy köztársaságra nézve, ha idegen vagy zsoldos had segítségével él.«

[1] Machiavelli »*Parole da dirle sopra la provvisione del danaio:* Pénz előteremtése tárgyában tartandó beszéd«-e, Villari szerint (I. 433. l. 2. jegyz.), a köztársaság élén álló Soderini meghagyásából készült, a ki ezt a remek beszédet a nemzeti hadsereg felállítása érdekében a nagy tanácsban el is mondotta. Alább, a IV. fejezetben újabb bizonyítékokkal fogunk találkozni arra nézve, hogy Zrinyi Machiavellinek ezt a discursusát jól ismerte. Minthogy azonban a mű nyomtatásban csak 1822-ben, az *Antologia di Firenze* VII. kötetében jelent meg először, világos, hogy Zrinyi ezt a beszédet kéziratból ismerte.

»a saját kardunkat kötjük fel.« *U. o.* 435. l.

A zsoldos hadak az országot romlásba döntik. Machiavelli szerint a katonai erények, melyeknek nem szabad a polgáriaktól különbözniök *(AdG. 18. l.)*, nem lehetnek meg azokban, kik saját kezükre, mesterségként űzik a hadakozást. Ezért aztán megveti, gyülöli a szabad csapatok kapitányait s a zsoldos hadakat, Itália fekélyét, romlását. Zrinyi, a XVII. századbeli magyar viszonyokra alkalmazva, teljesen osztja Machiavelli véleményét.

»De micsodás seregeket?... men»tül rosszabb, hitetlenebb, istentele»nebb, tolvajabb volt az országban, »a gyült öszve... Ki volt... had»nagya?... A ki még jobban meg»előzte a többit részegséggel, garáz»dasággal, kevélységgel, a ki a maga »vitézsége rudimentáit vagy kassai »kereskedőkön, vagy kecskeméti tő»zséreken, vagy soproni kalmárokon »vagy más szabad városok s sze»gény polgárok kárán végezte el; »a ki nem jó hírért, névért s becsü»letért, hazájához való szeretetiért »iratta be magát a hadakozásban, »hanem hogy jobban ezeket az ott »jenn megírt virtusokat szabadabbul »üzhesse; a ki hogy jobban valami »boszuját valamely falura vagy ne»mesemberre tölthesse, kévánt hadi »emberré lenni, hogy evvel a titulus»salmind módot, mind mentséget vét»kének, mind impunitást találjon.« *Zr. Tör. Áf.* 93—94. l.

»A ki vitézkedni akar, álljon be »az megmutatott hadi rendben; a »ki nem akar, legyen úr, legyen fő »ember, legyen polgár, legyen mester»ember, de szabad legény ne legyen, »mert az corrumpálja a többit is.« *Zr. Tör. Áf.* 112. l.

»A kik nem alattvalóid és mégis »szivesen állnak hadba, országuknak »nem javából, hanem söpredékéből »kerűlnek ki; mert mentűl garázdább, »munkakerülőbb, fékezhetetlenebb, »istentelenebb valaki, a szülői hata»lom alól megszököttek, a káromko»dók, kártyások, elcsigázottak azok, »kik hadba gyűlnek, a kiknek erköl»csei mindenben ellenkeznek az igaz »és jó katonaság fogalmával.« *Mach. AdG.* 33. l.

»Mert sohasem lehet az olyan »embert (kapitányt) jónak mondani, »a ki oly mesterséget űz, a melynél fogva, ha mindig hasznát akarja látni, ragadozónak, csalónak, erőszakosnak kell lennie, szóval oly tulajdonságokkal kell felruházva lennie, melyek szükségképen nem jóvá teszik az embert. [A hadakozást mesterségként csak az állam üzheti, de egyesek nem.]« *Mach. AdG.* 18. l.

»Atyáink idejében, Francesco »*Sforza*, hogy béke idején is meg»élhessen, nemcsak megcsalta a mila»nóiakat, a kiknek zsoldjában állott, »hanem szabadságuktól is megfosz»totta őket és fejedelmükké lett. »Ilyenek voltak az olaszországbeli »többi zsoldosok is, a kik saját »mesterségként üzték a katonásko»dást.« *Mach. AdG.* 19. l.

A nemzeti hadsereg megteremtésének legnagyobb akadálya a zsoldos hadak, a szabad csapatok. Ezért gyűlöli őket Machia-

velli annyira, hogy majdnem minden művében találkozunk a zsoldosok iránt érzett megvetésének, gyülöletének jeleivel. Így a *Storie Fiorentine* első könyvének végén a zsoldos hadak keletkezéséhez révén, keserűen így kiált fel: »Ezekkel a henye fejedelmekkel, »ezekkel az aljas hadakkal lesznek tehát telve e történeti munkám »lapjai!« [1] Az *Arte della Guerra* végén pedig így fakad ki ellenük: »Mert lehet-e ezeket a katonákat arra bírni, hogy eddigelé »szokásos fegyvereiken kívül mást és esetleg az ásót és két-három »napi élelmet is magukkal hordjanak? Lehetséges-e földásáshoz »rendelnem és naponkint több óra hosszat fegyvergyakorlatra szorí»tanom őket, hogy azután az igazi háborúban hasznukat vehessem? »Fognak-e ezek valaha a játéktól, fajtalanságtól, káromkodástól »és garázdaságtól tartózkodni? Lehetséges-e fegyelemre szoktatni »őket?... Mit igérhetnék nekik, hogy tisztelettel viselkedjenek irán»tam, hogy szeressenek és féljenek tőlem, ha a háború végeztével »semmi közösség sem marad közöttünk? Mivel szégyenítsem meg »őket, kik születésük- és neveltetésüknél fogva szeméremérzetet nem »ismernek? Miért engedelmeskedjenek nekem, mikor nem is ismer»nek? Melyik istenre, melyik szentre eskessem meg őket? Arra, a »kit imádnak, vagy arra, a kit káromolnak? Hogy imádnák vala»melyiket, nem tudok róla; de jól tudom, hogy mindegyiket káro»molják. Higyjem-e, hogy az isteneknek adott igéreteiket megtartják, »midőn minden órában káromolják őket? Hogy tisztelhetnék az »az embereket, kik istent is megvetik? Lehetséges-e tehát ebbe az »anyagba valami jót belénevelni? [2]

Az idegen hadak és zsoldosok tehát mind Machiavelli mind Zrinyi szerint nemcsak hogy nem szabadíthatják fel az országot, hanem ellenkezőleg még nagyobb romlásba döntik. De azért nem kell elcsüggednünk:

»De miért kelljen elvesznünk »avagy kétségben esnünk, míg Isten »mennyországban az mi bizodalmunk »lehet, míg karunkban kopját, mar»kunkban szablyát szoríthatunk? »Avagy külömb compositióból va»gyon-e az mi ellenségünk felépítve? »vagy nem azoktul a vitéz magya»roktul származtunk-e mi, kik kevés »néppel számtalan sok ezer pogányo»kat kergettek? . . . [És mégis] csúf»sága lettünk nemzeteknek és ma»gunknak, ellenségünknek penig . . .

»Nem szabad tehát elcsüggednünk *(É necessario però non perdersi d'animo)*, a mért egyes kísérletek eddig sikertelenek maradtak, mert ha megteremtjük a nemzeti hadsereget, azonnal meglesz a hozzá szükséges emberanyag is.« [3] »Nagy »virtus [erő, vitézség] van itt az »egyénekben, csak jó vezetőik legye»nek. Csak figyeljétek meg a pár»bajokban és kísebb tömegek via»dalában, mennyire felülmúlják az »olaszok a többieket erő, ügyesség

[1] »*Di questi adunque oziosi Principi, e di queste vilissime armi sarà piena la mia istoria.*« Ist. Fior. I. könyv, 87. l.

[2] *Mach. AdG.* VII. könyv, 298—299. l.

[3] A *Pr.* XXVI. fej.-e kivonatos ismertetéséből. — Villari, II. 400. l.

»prédájává. Miért ? a vitézségnek »disciplinája meg nem tartásáért.« *Zr. Tör. Áf.* 90. és 92. l.

»és ész dolgában. De mihelyt seregbe »osztják őket, nem érvényesülnek »jó tulajdonságaik a vezetők gyen»gesége folytán, mert . . . senki nem »engedelmeskedik.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 346. l.

Nemzeti hadsereget kell tehát teremteni és ezt kellő fegyelemtartásra nevelni. Mert »a bölcsek véleménye szerint nincs tartha»tlanabb, állhatatlanabb valami, mint az oly hatalom híre, mely »nem saját haderőre támaszkodik. Saját haderő pedig csak az, »mely saját alattvalóidból áll.« [1] »Csak a kik saját dicsőségükért »harczolnak, lehetnek jó és hűséges katonák.« [2] »A zsoldos hadakat »nem lehet oly hűségesekké nevelni, hogy készek legyenek érted »meghalni; . . . nem lakozhatik bennük a katonai erényeknek azon »foka, mely képessé tegye őket a csak némileg is vitéz ellenségnek »ellenállni . . . Ez csak saját alattvalóidtól telik ki, ezért szükséges, »hogy az állam a saját alattvalóiból szervezze hadseregét, úgy, »mint a rómaiak tették.« [3]

»Ha kérded: kit kévánok s mi»csoda nemzetet akarok oltalmomra, »azt mondom: a magyart kévánom. »Miért? azért, mert ez a *legalkalma»tosabb, legerősebb, leggyorsabb, és, »ha akarja, legvitézebb nemzetség.* [Kétszáz esztendeje harczol Európa a törökkel, de eddig csak a magyar tudott neki ellenállni.] »Azért magyart kévánok oltalmamra, »nem indust, nem gramantát, sem »olaszt, sem németet, sem spanyort. »Csak jobbítsuk meg magunkat, . . . »tegyük régi helyére és méltóságára »*militarem disciplinam*; egy nem»zetnél sem vagyunk alábbvalók.« *Zr. Tör. Áf.* 95—96. l.

»Szükséges azért, hogy a magyar »nemzet, ha ettül a fenforgó víztől »meg akar szabadulni, ha magának »posteritásának megmaradást kéván, »tartson fegyvert kezében; de nem »úgy mint eddig . . . Az ország tart»son egy ármádát tábori kézen, a

»Egynémely hadi író azt a sza»bályt állítja fel, hogy a katonákat a »mérsékelt éghajlat alól kell szedni. . . »Ez azonban csak oly fejedelemre »vonatkozhatik, ki az egész világnak »ura és így onnan válogathatja »hadait, a honnan neki tetszik. De »ha általános érvényű szabályt aka»runk adni, ki kell mondanunk, hogy »minden köztársaság vagy királyság »a saját . . . országából szedje kato»náit.« *Mach. AdG.* I. könyv, 32. l.

»Mindenekelőtt saját nemzeti had»erőről kell gondoskodni, mert csakis »így lehet teljesen *hű, igaz és jó* »*katonákra* támaszkodnia. És ha »mindannyian külön-külön is jók »lesznek, együttesen még jobbakká »fognak válni, midőn azt látják majd, »hogy saját fejedelmük parancsol »nekik és hogy ez a fejedelem becsüli »és megtartja őket szolgálatában. »Meg kell tenni tehát az előkészü»leteket e haderő szervezésére, hogy

[1] *Mach. Princ.* XIII. fej. 169. l.
[2] *Mach. Disc.* I. könyv, a XLIII. fej. címe.
[3] *Mach. Disc.* I. könyv, XLIII. fej. 167. l.

»ki mindenfelé, minden órában, min-»den szempillantásban, télen, nyáron, »oda mehessen a hová a szükség »kévánja. Ez minden fundamentomja »a mi megmaradásunknak.« *Zr. Tör. Áf.* 97. l.

»*olasz vitézséggel* védekezhessünk »az idegenek ellen.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 347. l.

»Nálunk nem elég tehát hadsereget vezényelni tudni, ezt a hadsereget előbb meg kell teremteni, még pedig úgy, hogy a hadszervezés alapja a feltétlen fegyelem legyen.« [1]

Mennyire lelkesedik Machiavelli a fegyelemért, kitűnik munkáinak minden sorából: »Még éltetek folyamán meg fogjátok látni — így szól egyik levelében — mily nagy a különbség a saját »polgáraitokból válogatott és a jelenlegi corrumpált katonák között; »mert eddigelé a bordélyházakban nevelkedett ifjú, ki atyjának nem akart engedelmeskedni, lett katonává; de ezentúl a jó nevelésű, a »tisztességes iskolákban nevelkedett ifjakból kerűlnek ki a vitézek, »a kik tisztességet szereznek maguknak és hazájuknak.« [2]

Hasonlóképen nyilatkozik az *Arte della Guerrában* is: »Minthogy a régi katonai disciplina teljesen romlásnak indúlt és »a régi rendtartástól nagyon is eltávolodtunk, ezért támadt az a »szerencsétlen felfogás, mely a katonaságot előttünk gyűlöletessé »teszi, úgy hogy mostanában még szóba se szeretünk állni azok»kal, kik a hadi mesterséget gyakorolják.« [3]

Zrinyi is lehetetlennek tartja, hogy a korabeli katonaságot a tervbe vett hadszervezésnél felhasználhassák:

»Ha én a katonának azt mon»danám: viselj fegyverderekat, kara»bint, tartsd meg a rendet; ha a »hajdúnak: viselj muskétát és pikát, »ne hágj ki az te rendedből, mit »mondana nekem? legelőször megne»vetne, azután meggyűlölne... Hun »van a magyarnak régi jó hire!... »Senki nem néz rendtartást, senki »nem kévánja, sőt gyűlöli ... Más »nemzetek könyveket írnak seregek »rendeléséről, mi penig azokat ne»vetjük.« *Zr. Aphor.* 265. l.

»Lehetséges volna-e, hogy én a »mai katonák valamelyikével a szo»kottnál több fegyvert és a fegyve»ren kívűl még két-három napra»való eleséget és ásót hordathat »nék? ... Avagy lehet-e ezeket a »zsoldosokat valaha oly disciplinára, »oly engedelmességre és tisztesség»tudásra szorítani, hogy ha a tábor »közepén egy almával megrakott fa »állna, érintetlenül hagynák, a mint hogy olvasható, hogy a régiek had»seregénél az ilyen eset gyakran »megtörtént?« *Mach. AdG.* VII. könyv. 298. l.

Zrinyinek nem volt szüksége Machiavellire, hogy a fegyelem feltétlen szükségességéről meggyőződjék. Machiavelli csak megerő-

[1] *Mach. AdG.* 298. l.
[2] Mach. leveleiből, Villari I. 515. l.
[3] *Mach. AdG.* Bevezetés. 3. l.

sítette a tábortüzeknél és harcztéren szerzett meggyőződésében és azért még Machiavellinél is élesebben és sűrűbben hangoztatja, hogy a disciplina első feltétele a nemzeti hadsereg sikeres működésének. A disciplina — szerinte — sacramentum, melynek megtartásában mindnyájunknak concurrálnunk kell. Mély hazafiui fájdalom és önálló tapasztalatokon alapúló meggyőződés hangzik ki minden sorából:

»Engedetlen néppel az ember nemcsak életét, de még tisz-»tességét is elveszti. Oh magyar vitézek, tanuljatok másoktul, . . . »némettül, . . . töröktül . . .« [1]

»Soha Mátyás oly dolgokat nem vitt volna véghez, ha ő »rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül a »had nem had, hanem confusio. Mi magyarok bizony már azt »sem tudjuk micsoda a disciplina, . . . [a mióta] megholt Mátyás király.« [2]

»Nincs nemzetség, a ki jobban csúfolkodjék a rendtartással »mint a magyar; maga nincsen ismég nemzetség, a kinek nagyobb »szüksége volna reá a magyarnál.« [3]

»A disciplina militaris közülünk régen elveszett . . . Ha talál-»koznék . . . valaki a ki valamit akarna reformálni a népeken, mind »elszöknének alúla és másuva mennének . . . Heában, . . . minnyájan »kellene hogy szentül megtartanák a disciplinát.« [4]

»Minnyájunknak kell a kik magyarok, horvátok vagyunk »ebben concurrálnunk, s ezt a militaris disciplinát megszabnunk, »kit törvényképpen tartsunk meg sacramentum módjára.« [5]

»Az aljos rendek az kik effectuálják a parancsolatot, enge-»delmesek legyenek.« [6] »Ez fő hadnagynak [fővezérnek] szükség, »minden fő és apró tiszteken s vitézeken élet-halál hatalma legyen.« [7]

Az egyszerű, romlatlan népbe, saját alattvalóinkba beléolthatjuk még ezt a fegyelmet; a rosszindulatú, romlott idegen népbe nem; [8] — ez a Machiavelli meggyőződése. A nemzeti hadsereget tehát az ország népességéből, saját alattvalóinkból s főképen a föld népéből kell szerveznünk.

Machiavellinek ez az eszméje — mint említettük — nem ötletszerűen keletkezett, hanem tapasztalatai, tanulmányai alapján fejlődött és csak lassankint domborodott ki. Előbb az idegen hadak veszedelmét, a zsoldos csapatok fegyelmezetlenségét, megbízhatat-

[1] *Zr. Aphor.* 274. l.
[2] *Zr. Máty. kir.* 177. l.
[3] *Zr. Centur.* 343. l.
[4] *Zr. Aphor.* 295. l.
[5] *Z. Tör. Áf.* 113. l.
[6] *Zr. Discurs.* 206. l.
[7] *Zr. Táb. k. Tr.* 370—1. l.
[8] *Mach. AdG.* VII. könyv. 301. l.

lanságát észlelte saját szemeivel, különösen Borgia Caesar mellett és a pisai kudarcz alkalmával. Ugyancsak Borgia Caesar mellett azt tapasztalja, hogy a rettegett zsarnok és hódító előbb franczia segítséggel próbálta czélját elérni, de látva a segítő hadak nagy veszedelmét, zsoldosokat fogadott, a kik legalább nem másnak, hanem neki engedelmeskedtek; majd ezeket is elvetve, saját hadsereget szervezett, melylyel mindenfelé győzelmet aratott és tekintélyt szerzett eladdig megvetett, gyűlölt nevének.[1] Machiavelli ezután Németországba való küldetése alkalmával megbámúlja és utazásáról küldött jelentéseiben (1508-ban) le is írja a svajczi kanto nok politikai és hadi szervezetét.[2] Lelkesedik a hazájukat fegyverrel védelmező, »szabad szabadságban *(libera libertà)*« élő józan, izmos svajcziakért és köztársaságukért; politikai és hadi szervezetüket Olaszországra nézve is utánzásra méltónak tartja. Hozzájárúl ehhez a győzhetetlen római légiók példája, melyet olvasmányaiból ismer. Igy jut aztán arra a meggyőződésre, hogy a haza védelmére a nép kezébe adandó a fegyver; tizenhét éves korától negyven éves koráig minden polgár katona legyen, kik ünnepnapokon gyakorolva, bármely pillanatban a zászlók alá sorakozzanak. Ez az eszme tölti be ezentúl valóját egész életén át: a modern államok katonai hatalma a fegyverviselő nép, a nemzeti hadsereg. [3]

Ezt az egész Európára nézve jóslatszerűvé vált eszmét vette át, korát szintén századokkal megelőző Zrinyink, még pedig oly időben, midőn a nagy Machiavelli eszméit egész Európában alig érti még valaki. Átvette pedig azért, mert a saját tapasztalatai szintén a Machiavelli tanítását igazolták: Az ellenünk küzdő töröknek hadi ereje nemzeti hadseregében rejlett. Ez ellen sikerrel csak hazáját szerető és lelkesen védő nemzeti hadsereg küzdhet.

Az egész ország fegyverfogható tagjait magába foglaló had-

[1] *Mach. Princ.* XIII. fej.

[2] »Machiavel en person*ne* est venu en Suisse. Il a passè quelques jours sur notre territoire, bien peu de jours, il est vrai; mais un temps suffisant pour donner à cet esprit pénétrant par excellence l'occasion de se faire une idée exacte de l'organisation politique des Confédérés, du fort et du faible de leurs institutions, et pour qu'il ait appris à connaitre les traits distinctifs du droit public qui unissait le 12 Ligues ou cantons, dont se composait en ce moment le corps helvétique.« *Machiavel et les Suisses.* Al. *Daguet* (Extrait du Musée Neuchâtelois, 1877). Villariból II. 68. l.

[3] Max *Jähns*, porosz táborkari vezérőrnagy, jeles hadi író, *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht* czím alatt igy ír (Kölnische Zeitung, 1877) a nemzeti hadsereg eszméjéről: »... *ich will ihn bezeichnen als den ersten modernen Menschen, dem der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht zum Gegenstande wissenschaftlicher Erwägung wurde . . . Dies gilt auch von den militär-politischen Ideen Machiavelli's. Sie zeichnen ihn als einen die Zeitgenossen hoch überragenden Geist, welcher die schweren Gebrechen des damaligen Kriegswesens erkannte und die Mittel angab, sie zu heilen.*« (Villariból, III. 83. l.) — *Macaulay* szerint Machiavellinek abbeli fáradozása, hogy hazájának nemzeti hadsereget igyekezett teremteni, nevének és emlékének örök tiszteletet vívott ki. (Villari, II. 453. l.)

sereg azonban mind Machiavelli, mind Zrinyi szerint csak fokozatosan teremthető meg. Eleinte kisebb, állandó sereget kell saját alattvalóinkból szervezni, mely magva legyen az általános népfölkelésnek.

Kiket sorozzunk be ebbe a hadseregbe, arra nézve a régi latín írók alapos útmutatást adnak. Machiavelli Vegetiustól kér tanácsot. Nézeteit Zrinyi is átveszi, de nem Machiavelliből, hanem közvetetlenül Vegetiusból, latin nyelvű szószerinti idézetben:

»Szükséges, hogy régiek autori»tássával támogassam discursuso»mat; kik között az egész historiku»sok consensusából nem találok jobb »mestert mint a Vegetius volt, a kire »én nem relegálom az én magyarimat, »hanem im ez kis beszédet maga»mévá teszem itten...[1] *Nunquam »credo potuisse dubitari aptiorem »armis rusticam plebem, quae sub »dio et calore nutritur, solis pati»ens, umbrae negligens, balnearum »nescia, deliciarum ignara, simpli»cis animi, parvo contenta, duratis »ad omnem laborum tolerantiam »membris, cui gestare ferrum, fos»sam ducere, onus ferre, consuetudo »de rure est; et nescio etiam quo»modo minus timeat mortem, qui »minus deliciarum novit in vita... »Piscatores, aucupes, dulciarios, »linteones, omnesque qui aliquid »tractasse videntur ad Gynaecea »pertinens, longe arbitror pellendos »esse a castris. Fabros ferrarios, »carpentarios, macellarios, et cer»vorum aprorumque venatores con»venit assumere in societatem mili»tiae.*« [2] *Zr. Tör. Áf.* 100—104. l.

»Valahányan eddig a kérdésről »írtak, mindnyájan megegyeznek »abban, hogy jobb őket a föld népé»ből *(dal Contado)* válogatni, mivel »ezek oly emberek, kik hozzászoktak »a nélkülözéshez, fáradalmakhoz, »hozzászoktak a napban álláshoz, az »árnyékot nem keresik, tudnak vas»sal bánni, árkot ásni, terhet hordani »és alattomosság és rosszindulat nél»kül valók.« *Mach. AdG.* I. 34. l.

»Ezek az írók... azt mondják, »hogy madarászok, halászok, szaká»csok, kerítők és mindazok, kiknek »mulatságkészítés a mesterségük, nem »valók katonának; ellenben a föld»miveseken kívül kovácsokat, lópat»kolókat, faműveseket, mészárosokat, »vadászokat és egyébb hasonlókat »soroznának be. De én nem sokat »törődném mesterségükkel, csak »azzal, hogy kit használhatok inkább. »És ebből az okból a földművesek, »kik hozzászoktak a földmunkához, »mindnél hasznosabbak. Mert a sereg»ben erre minden mesterségnél »nagyobb szükség vagyon. Ezután »jönnek a kovácsok, faművesek, ló»patkolók, kőfaragók....« *Mach. AdG.* I. könyv, 43. l.

[1] A négy lapra terjedő hosszú latin idézetből csak azt a részt veszszük, melyet Vegetiusból Machiavelli is átvett.

[2] A latin idézet magyar fordítása: »Nem hiszem, hogy valaki kétségbe vonná, hogy katonai szolgálatra legalkalmasabb a paraszt ember, ki a szabad ég alatt a forróságban nő fel, a nap hevét türi, az árnyékkal nem törődik, a fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerü észjárású, kevéssel megelégedett, minden munkára izmos tagokkal bír, ki szokva van a szántáshoz, az árok-ásáshoz, teherhordozáshoz s mindezt mezei megszokásból könnyen megteszi; és a harczokban — nem tudom, mi módon — de kevésbbé fél az a haláltól,

Zrinyi tehát itt nem Machiavellit, hanem Vegetiust fogadja el tekintélynek, vagyis a kérdés lényege tekintetében megegyezik mindkettővel, a részletekkel pedig, hogy a madarászokat és szakácsokat besorozzák-e katonáknak, nem foglalkozik, mivel a mi viszonyainkra különben se alkalmazhatók. Egyébiránt valamint egyebütt, úgy itt is önálló felfogással, a mi viszonyainkhoz alkalmazkodva, igyekszik a kérdést megoldani:

»A jó nemest, a jó katonát »inkább kell venni ha vagyon, de »ha nincsen, *a porbul* [pórbul] kell »előállatnunk hadi népünket; ez jobb »amaz eltunyult nemesnél és jobb »amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, »a ki végbeli név alatt semmit sem »tud egyebet, hanem falurul falura »quartélyozni, kóborlani, *lopni, szegény embert nyomorgatni.* A »kinek ilyen élete volt, távul kell »tüle futni, rühös juh az ilyen, a »többit is megrühösítené; jobb azért »ama jó ifjú *pogár legény,* mert »annak is némelyike rosz, sőt roszszabb a többinél. Könnyen megis»méri a kinek esze vagyon, az »ábrázatjárul, a termetérül, a vidámságárul az olyat a ki jó, a ki még »a paraszt munkában el nem gyötrődött s kedve vagyon hozzá.« *Zr. Tör. Áf.* 109. l.

»A gyalogosokat a föld népéből, »a lovasságot a városiakból kell »szedni.« *Mach. AdG.* I. 35. l.

»... a ki oly mesterséget űz, »melynél fogva ... ragadozónak, »csalónak, erőszakosnak kell lennie.« *Mach. Adg.* I. 18. l.

»... alattvalóid, *polgárok,* saját »teremtményeid *(sudditi, cittadini, creati tuoi).*« *Mach. Pr.* XIII. fej. — *Disc.* I. könyv XXI. és XLIII. fej.

»Némelyek, mint Caesar is, a »deli testtartásból ítéltek... Ezek »azt mondják, hogy az ilyent élénk »és vidámtekintetü szemeiről, izmos »nyakáról, széles melléről, izmos karjairól, hosszú újjairól, karcsuságáról, »kerek csípőiről, lábszárának és lábának szárazságáról lehet megismerni »... De mindenekfölött az erkölcsiségét kell nézni, hogy van-e benne »becsület és szeméremérzet.« *Mach. AdG.* I. 43—44. l.

Machiavelli a hadsereg túlnyomó többségét, a gyalogosokat, a föld népéből, a kisebb számú lovasságot a városiakból akarja megteremteni, mert ezek úri emberek lévén, jobban hozzászoktak

ki kevesebb gyönyört ismer az életben... Halászok, madarászok, czukrászok, takácsok és — úgy vélem — azok, kik asszonyi dolgokkal foglalkoznak, messze elüzendők a tábortól. A kovácsokat, mészárosokat, bognárokat, szarvas- és vaddisznó-vadászokat illő a katonák közé felvenni.« Rónai Horváth Jenő, *Zr. Hadt. Munkái* 101—104. l. jegyz.

a lovagláshoz. Zrinyinek erre a megkülönböztetésre nincs szüksége; a magyar lovas nép, a paraszt még az úrnál is jobban megüli a lovat.

Machiavelli republikánus érzelmei folytán, a tirannis és az aristokratikus kormányforma iránt érzett gyülöleténél fogva nagy szeretettel fordúl a föld népe felé. Ettől várja a haza üdvét. Boldognak, irigylésreméltónak tartja Németországot *(la Magna)*, melynek népe romlatlan.[1] Látja, hogy Olaszországban is kevésbé romlott a föld népe, mint a művelt osztály. De maga is városi ember lévén, nem tudja, hogy a népnek is vannak hibái. Zrinyi azonban, ki gyermekkorától kezdve folyton a nép közt forgódott, ki mint földesúr, mint horvát bán, mint hadvezér nagyon jól ismerte a magyar és horvát népet, nem osztja Machiavelli naiv lelkesedését: »Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni és a vitézség »nem őnéki való és nem is hozzá illik, tanítsd meg bár valamint »akarod, adj oly fegyvert néki az mint tudod, de ő semmiképen »hozzá nem tudja magát alkalmaztatni, az ő serénysége nem nőhet »tovább annál mikor részeg, és az ő spriritusa nem más csak első »furia; az szokatlan hadi exercitium megtöri őtet, és a vitézi gon»dolat nem szorúlhat a fejében; egy szóval, nem az ő elementumja »és egy kapitány se nyúljon az ily emberekhez, ha nem kéntelen »vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.« [2]

Rónai Horváth szerint Zrinyi itt némileg ellenkezésbe jut önmagával, mivel az Áfiumban ép elébe helyezi a pórnépet az ott annyira lehordott nemesnek.[3] Jobban szemügyre vevén azonban a két passust, könnyen átláthatjuk, hogy ez az ellenmondás csak látszólagos. Zrinyi, mint mindenütt, úgy itt is, szilárd, következetes elveinek ad kifejezést. Az Áfiumban azt mondja, hogy »a jó nemest, a jó katonát inkább kell venni, ha vagyon« és csak akkor kell a pórból vennünk a hadat, ha jó nemes, jó katona nem áll rendelkezésünkre. Itt meg azt mondja, hogy egy kapitány se nyúljon a vitézség nélkül való részeges parasztsághoz, ha csak nem kénytelen vele. Ámde ez a kénytelenség a leírt szomorú viszonyok között nyilvánvaló: az eltunyúlt nemesnél s a garázda zsoldosnál, a kit kerűlni kell, mint a »rühös juhot«, még a vitézség lelkesebb érzése nélkül való paraszt is jobb.

Ez a két itélet tehát teljesen kiegészíti egymást és együttal végtelenűl szomorú, de jellemző képét adja nemességünk az időbeli erkölcsi sülyedettségének. Másrészről azonban azt is megfejti, miért kellett Zrinyi nemes fáradozásának, buzdításának évtizedeken át eredménytelenűl elhangzani.

Zrinyi jól tudta, hogy az elnyomott parasztság, noha nem

[1] *Mach. Disc.* I. könyv, LV. fej. 201. l.
[2] *Zr. Aphor.* 310. l.
[3] Zrinyi *Hadtud. munkái.* 334. l.

annyira romlott, mint a nemesség, a vitézséghez való nemesebb lelki tulajdonok nélkül szűkölködik.

Machiavelli városi ember, Zrinyi a nép környezetében, birtokain él. Machiavelli soha kardot nem forgatott, Zrinyi korának legjelesebb hadvezére, legvitézebb hadi embere. Machiavelli naiv lelkesedéssel összeszedi a föld népéből a firenzei nemzetőrséget és Pratónál, a parasztság gyávasága folytán,[1] rút kudarczot vall vele; Zrinyi jól látja a nép hibáit, látja a nemzeti hadsereg megteremtésének óriási erkölcsi akadályait, és csak Isten különös kegyelmében bízik, hogy ugyanis a nagy eszme hatása alatt az egész nemzet, a nemesség és vele együtt a parasztság is erkölcsileg megújhodik s így a megváltás munkáját lehetővé teszi.

KŐRÖSI SÁNDOR.

[1] »*per la viltà che si era veduta in Prato ne' soldati nostri:* a gyávaság folytán, melyet katonáink Pratónál tanusítottak.« *Machiavelli* leveleiből. Villari II. 184. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Második közlemény.

2. *Sztárai Mihály.*

Azon költőktől, kik egy-egy zsoltárt ültettek át magyarba, átmenetül a második időszakhoz Sztárai szolgál, ő volt az első, ki nem egy zsoltárt, hanem a zsoltárok egész sorát foglalta versbe. Sztárai Mihály a XVI. század egyik legismertebb és legtermékenyebb költője. Művelte a költészetnek mind a három ágát, a lyrát, az epikát és a drámát. Műveiben kettős czélt tartott szem előtt, az irodalmit és a felekezetit, egyformán szolgálta velük a hazát és a protestantizmust: a korabeli vallásos szépirodalomnak typikus alakja. Költői alkotásai kivétel nélkül vallásos tárgyúak, világi szellemű költemény nem maradt fönn a nevén. A magyar irodalomtörténet előtt drámai kísérletei tették emlékezetessé nevét és e prózában írott műveiben nyilatkozik meg leghatározottabban Sztárai jellemének egy uralkodó vonása, a vitatkozó hajlam, a mi nem jut kifejezésre verses műveiben, sem lyrai, sem epikai alkotásaiban Lyrai költeményeinek legnagyobb részét a zsoltárok alkotják. Ez a 16 zsoltára és nehány egyházi éneke voltak költészetének első termékei. Mint laskói prédikátor már énekelte ez énekeket, tehát 1544-től kezdve.[1]

»Zsoltárai, mint egyiknél másiknál a föléje írt latin kezdősor is mutatja, latin átdolgozás után készültek«, mondja életének és működésének ismertetője, Nagy Sándor.[2] Ez a latin átdolgozás, melyet Nagy Sándor nem nevez meg, a Vulgáta psalteriuma. Sztárai épp úgy, mint elődei, innen merítette az anyagot, a zsoltárok fölé írt latin kezdősorok kétségtelenül bizonyítják. A 16 zsoltára között azonban van kettő, melynek latin kezdősora nem azonos a Vulgáta megfelelő psalmusaival. Ez a kettő a XXXVI. és XXXVII. zs. Az előbbi fölé írt latin kezdősor: In te Domine speravi..., a Vulgáta XXX. zsoltárának kezdősora s valószínűleg

[1] R. M. K. T. V. k. 342 l.
[2] Sztárai Mihály élete és művei. 27. l.

csak tévedésből került Sztárai XXXVI. zsoltára fölé, mely a Vulgáta XXXV. zsoltára után készült. A XXXVII. zs. fölé írt sor: Ne aemulare malignantus neque... A Vulgáta megfelelő zsoltára, a XXXVI. pedig így kezdődik: Noli aemulari in malignantibus, neque...

Az anyag, melyet Sztárai feldolgozott, ugyanaz, a melyből előzői merítettek. Hogy megitélhessük, miképen bánt el evvel az anyaggal, vessük össze a Vulgáta egyik zsoltárát pontról-pontra a Sztáraiéval. Nézzük pl. a XII. zsoltárt.

Vulg. Ps. XI. 1. In finem [1] pro octava,[2] Psalmus David. Sztárai elhagyja ezt az első sort, a mely a zsoltár szerzőjét és rendeltetését tartalmazza.

Vulg. 2. Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus: quoniam diminutae sunt veritates a filiis hominum.

Sztárai 1. vsz.

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.

Az átdolgozás ugyanazt mondja, mint a Vulgáta, Sztárai csak az utolsó gondolatot fűzi az eredetihez.

Vulg. 3. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum: labia dolosa, in corde et corde locuti sunt.

Sztárai 2. vsz.

Tudván mert oly nagy hívságokat szólnak,
Egymás környül mindenkor csalárdkodnak,
Mind hazudnak ő felebarátjuknak,
Szívek szerént és csak abban forgódnak.

E versszak világosan mutatja, hogy Sztárai nem értette meg a Vulgáta rossz szövegét [3] s így paraphrasisa sem elég hű.

Vulg. 4. Disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam.

Sztárai 3. vsz.

Az úr nyelveket és ő ajakokat
Elszaggassa, eltörülje azokat,
Ajakokkal valakik csalárdkodnak,
És nyelvekkel csak nagy kevélyen szólnak.

[1] azaz *ad summum, ad perfectum,* . . . azonn a hangonn, mellyet a' Musikában »Fortissimo« jegyez. Káldi »Végig«-nek magyarázta. (Egyházi értekezések és Tudósítások. 1820. 48. l.)

[2] Káldi: »A' Nyolczadra« . . . Nyolcz húrú hegedű mellett énekelendő Zsoltár. (u. o. 49. l.)

[3] A héber psalterium e verse hű német fordításban így hangzik: »Lüge redet Der eine mit dem anderen, Mit glatten Lippen, Aus doppelten Herzen reden sie. Duhm. i. m. 36. l.

Az átdolgozás terjengősségében elvész az, a mi az eredetit széppé teszi, a rövidség.

Vulg. 5. Qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est?

Sztárai 4. vsz.

Ravaszságban bízván a kik ezt mondják,
Hol nyelveket nagyon felmagasztalják,
Ajakokat hazugságra tanítják,
Az Úristent nem félik, nem uralják.

A Vulgáta megromlott szövegének [1] értelmét bőbeszédűen körülírva adja vissza.

Vulg. 6. Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari: fiducialiter agam in eo.

Sztárai 5—6. vsz.

Az Úristen ezek ellen azt mondja,
Majd felkelek, minden ember meglátja,
Mert én szemem az szegényeket látja,
Híveimnek fohászkodását szánja.

Idvezítő, szabadító mert vagyok,
Szegényeket, árvákat ótalmazok,
Beszédemben nagy hívséggel megállok,
Gonoszokon ezentől bosszút állok.

Sztárai a latin vers második részét, »fiducialiter agam in eo,« csak nagy bajjal tudja tolmácsolni ezt a mondatot így értelmezi: »Beszédemben nagy hívséggel megállok«. Kissé szabad értelmezés, de nem hibáztathatjuk érte, mert — úgy szólván — előkészíti, bevezeti a következő versszak gondolatait. Az utolsó sor (Gonoszokon ezentől bosszút állok) teljesen Sztárai betoldása.

Vulg. 7. Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septultum.

Sztárai 7—8. vsz.

Meghigyjétek az Istennek beszédét,
Kik várjátok csak az ő segítségét,
Mert oly tiszták az Istennek beszédi,
Kiket hisznek az Istennek hívei.

Igazak és szintén oly igen tiszták,
Mint az ezüst, kit földből elválasztnak,
Az ötvösök kohókban olvasztottak,
És hétszer megeresztvén tisztítottak.

[1] A hébernek hű fordítása: Sie, die da sagen: Mit unserer Zunge sind wir stark, Unsere Lippen sind mit uns. Wer ist Herr uns? u. o.

A buzdítás az Istenben való bizalomra nincs meg a Vulgátában: Sztárain erőt vesz a prédikátori hév, bevezetésül és értelmezésül a rákövetkező gondolathoz betoldotta e buzdító szavakat. A Vulgáta metaphoráját pedig részletes hasonlattá színezi ki.

Vulg. 8. Tu, Domine, servabis nos: et custodies nos a generatione hac in aeternum.

Sztárai 9. vsz.

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te esméretedben.

Sztárai ismét új gondolatot fűz az eredetibe, de e gondolat szépen beleillik annak eszmemenetébe.

Vulg. 3. In circuitu impii ambulant: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.

Sztárai 10. vsz.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok.

Sztárai a Vulgáta e zsoltárának utolsó versét nem dolgozza át a maga teljességében, csak az első gondolatát tartja meg, a másodikat elhagyja. E rövidítés okát abban kell keresnünk, hogy a Vulgáta 9. versének első és második fele között nincs meg az összefüggés. Ha a latin verset híven akarjuk magyarra fordítani, így kell kitennünk: A gonoszok körben járnak: nagyságodhoz képest elszaporítottad az emberek fiait. Ennek így nincsen értelme s ezt az érthetetlen szöveget Sztárai nem is vehette át.[1] Helyette azonban a hitetlenek győzelmének okára fordítja figyelmünket, midőn így folytatja:

Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogánok.

A Vulgáta zsoltára itt véget ér, de Sztárai befejezésül még elmondja a zsoltár szerzőjének nevét, a zsoltár számát és a szerezetés körülményeit:

Lám ezeket Dávid írá versekben
Énekének tizenkettőd részében,
Mikor volna nyavalyában, inségben,
Saul király miatt számkivetésben.

Ez az összevetés meggyőzhetett arról, hogy Sztárai az első hat verset kissé szabadon dolgozza át, a nélkül azonban, hogy az

[1] Károli fordítása szerint a XII. zsoltár utolsó két verse így hangzik: 8. Te Uram tartsd meg őket és őrizd meg őket e nemzetségtől mindörökké. 9. Melyben köröskörül járnak a gonoszok: mikor az embereknek alávalói felmagasztaltatnak.

eredetin lényeges módosítást követett volna el. E zsoltár utolsó verseinek feldolgozásánál azonban eltért az eredetitől a Vulgáta szövegének hibái miatt, elhagyja, a mit nem értethetett meg hallgatóival, mint Horatius mondja:

. . . . . quae
Desperat tractata nitescere posse, relinquit. [1]

Pótolta új gondolatokkal és érzelmes szólamokkal.

Majdnem minden zsoltáránál hasonlóképen járt el: zsoltárai bőbeszédű paraphrasisok, csakhogy a legtöbb még terjengősebb, hosszadalmasabb, mint a XII. Ezek a fordítások alkotják zsoltárainak egyik felét, többé kevésbbé hívek a Vulgáta nyújtotta szöveghez. Ilyenek a X, XII, XXVI, XXXIII, LXIV és XCIV. zsoltár. Van azonban néhány zsoltára, melyekkel épp ellenkezően bánt el: sokkal rövidebbek, mint a Vulgáta zsoltárai. És mégis, bár ellenmondásnak látszik, e zsoltárai is bőbeszédűek. Rövidebbek lettek az eredetinél, de nem azáltal, hogy túlságosan tömören fejezte volna ki a latin zsoltár értelmét, hogy tartózkodott volna a betoldástól, hanem azáltal, hogy »csupán az alaphangot, a hangulatot veszi át; az érzelmeket egészen saját belvilágából meríti«.[2] Ezt a merészséget, melyet az eredeti szöveg mellőzésében tanúsít, Nagy Sándor érdemnek tudja be. A LXXIV. zsoltár, a melyről Nagy Sándor a föntebbieket mondja,[3] valóban igen szép vallásos költemény, de már nem zsoltár. Még a hangulata sem azonos Dávid LXXIV. zsoltárának hangulatával, mert Sztárai éneke segítségért könyörög Istenhez, a szentírás LXXIV. zsoltára pedig Isten bosszúállását kéri az ellenség fejére.

Hasonló jelleműek a XV, XXIII, XXIX, XXXII, XXXVI, XXXVII, LXV és LXXIV. zsoltár, fordításainak második csoportja, melyekben a szerző bátrabban dolgozza át az eredetit és a latin zsoltároknak legfeljebb csak alaphangulatát tükrözi vissza. De ezek között is legszabadabb a LXXIV. zsoltár, mely azonban e czímre már nem is tarthat jogot.

De Sztárai változtatásai mélyebbre hatók, mintsem első pillanatra gondolnók. Nem tárgyban és kifejezésben, különösen az első csoport zsoltárainál, hanem szellemben. Az énekes, a ki a zsidó zsoltárokat magyar nyelven zengte, a keresztyén hit bajnoka. Midőn Batizi, Siklósi Mihály stb. zsoltáráról volt szó, már ott is láttuk, hogy a keresztyén énekes a zsidó zsoltárokba keresztyén fogalmakat, keresztyén nomenclaturát vegyít, oly elemet tehát, mely Dávid énekeiben megnyilatkozó szellemtől távol áll. Az a keresztyén szellem, mely Sztárai zsoltárait áthatja, szintén ebben a mozza-

[1] Epistolarum liber secundus. III. 149—150. sor.
[2] Nagy Sándor, i. m. 29. l.
[3] U. o.

natban nyilatkozik meg: gyakran intézi megszólításait a keresztyénekhez (pl. a XXXVII. zs.), beszél Jézus megváltásáról (pl. a XXXII. zs.), hálát ad az Atya, Fiú és Szentléleknek (pl. a XXIX. sz.), könyörög Krisztushoz stb., szóval Sztárai is keresztyén éneket csinál a zsidó zsoltárból, sőt Dávid, zsidó fejedelem szavaival támad a Krisztus ellenségei ellen. Ez nem olyan anachronismus, mely ártalmára válnék Sztárai zsoltárainak. Csak Luthert követi, a ki maga mondta, hogy »többet visz bele a zsoltárokba, mint a mennyit bennük talál«, s a franczia zsoltárszerzőket, kik »allegoricus magyarázat segítségével beleöntötték saját hitüket, képzeletüket és gondolataikat«.[1] Igaz, hogy az ilyen anachronismus bántó, ha Sztárai e költeményeit, mint *zsoltárokat* tekintjük, de ha nem szakítjuk ki a magyar irodalomból és magyar nyelven írt vallásos költeményeknek tekintjük, nemcsak fönn nem akadunk aljárásán, hanem úgy szólván szükségszerűnek tartjuk. Mi ennek a kortévesztésnek az oka, mi magyarázza meg, hogy a keresztyén költő a keresztyénség képzeteit, nomenclaturáját beleoltja a zsidó költeményekbe? Megértjük rögtön, ha meggondoljuk, hogy e korban vallás és keresztyénség egyet jelentett és a zsoltárszerző nem is talált abban semmi különöset, hogy ő az ó-testamentumi zsoltárokba oly gondolatokat visz bele, melyek vallásosak ugyan, de más vallás, a keresztyén hit eszméi. De a mint a keresztyén világnézet áthatja a zsidó költeményeket, úgy érezteti az ó-testamentumi világnézet a hatást a keresztyén zsoltárfordításra, úgy hogy e korban a zsidó és új-testamentumi vallás eszméi sajátszerű keverékben vegyülnek össze. A dogmát tekintve, az új vallás, éppen úgy mint a régi, a katholikus, Krisztus tanításaira építi hitét, hiszen minden keresztyén vallás az új-testamentumon alapúl, de a protestáns hit hívei nagy szeretettel fordulnak az ó-testamentum felé, megragadják képzeletüket a zsidók történetének változatos eseményei, elmerűlnek bennük, úgy hogy a gondolkodásukat egészen áthatja az ó-szövetségi szellem. Tanításuk megmarad azon az alapon, melyet Jézus nyujtott: a protestáns vallás, mely az új-szövetség szellemét törekszik megvalósítani, tisztábban, zavartalanabbul, mint a katholikus, hirdeti magáról, hogy a szeretet vallása, prédikátorai azt tanítják, hogy »üdvözülünk hit által, a törvény cselekedete nélkül«. A szentírás második részét, az új-testamentumot fordítják magyarra, mert hiszen vallásuknak tételei nem egyebek, mint az új-szövetség tanításai. De másfelől mit látunk? Az ú. n. vallásos epika az ó-szövetség történeti könyveit dolgozza fel — csak kevés énekszerző van, a ki az új-testamentumból meríti tárgyát, mint pl. Batizi András Krisztus születésének históriáját, — feldolgozzák a zsoltárokat. Az ok egyszerű: az új testamentum eseményei kész igazságok, melyeket hirdetni kell, az ó-testamentum azonban bő teret nyújt a költészetnek,

[1] O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. 27. l.

szabadabban alakítható, s ha igaznak is ismerik el, mégis több költőiséget találnak benne.

Minél többet foglalkoznak vele, annál inkább megszállja őket az ó-testamentum szelleme. A zsidó költő a nemzetére nehezedő bajokat Isten büntetésének érzi, töredelmesen megbánja bűnét, szabadulást kér magának és átkot az ellenség fejére. Átveszi, tolmácsolja ezeket a gondolatokat a magyar fordító is. Ez pedig épen ellenkezője annak, a mit a keresztyén vallás tanít: »Szeresd felebarátodat, mint tennmagadat.« Így olvad össze a protestáns hívő lelkében az ó- és új-szövetség szelleme, így vonódik be az ó-testamentumi színnel annak a hitnek költészete, mely egyedül Jézus tanításaira alapította dogmáit s másrészt a zsidó eredeti költemények így telnek meg keresztyén vonatkozással.

Érdekes, de könnyen megmagyarázható jelenség, hogy Sztárai csak keresztyén eszméket szólaltat meg zsoltáraiban, de protestáns volta nem nyilatkozik meg bennük. Hiába keresnénk oly elemeket énekeiben, melyek énekét protestáns szellemű költeménynyé tennék. E zsoltárok katholikus énekeknek épp úgy beválnak, mint beválnak protestáns zsoltároknak. Hiszen ez természetes is! Sztárai a Vulgáta, a katholikus szentírás zsoltárait szólaltatta meg kötött beszédben. Átdolgozása csak arra szorítkozott, hogy az eredetiben talált eszméket megvilágítsa, körülírja, megmagyarázza. Nem érintett oly dogmai vagy lithurgiai kérdést, mely a két egyházat egymástól elválasztja, csupán az egyetemes keresztyénség közös fogalmait viszi néha-néha bele zsoltáraiba.[1] Nem tudatosan őrizkedett protestáns hitéről bizonyságot tenni, hanem hiányzott a motivum, mely erre rábírta volna. Megmarad általában keresztyénnek, mert a zsoltár szövege csak általános eszmék betoldását engedte meg: a keresztyénség általános eszméi pedig egyformák a régi vallásnál meg az újnál is.

A másik kérdés, mely, ha Batizi zsoltárfordítására gondolunk, önként kínálkozik: van-e Sztárai hazafias érzelmeinek része zsoltárai kidolgozásában? Egy helye, a föntebb oly bőven tárgyalt XII. zsoltár 33—40. sora, azt látszik bizonyítani, hogy igen:

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te esmerétedben.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok,
Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogányok.

[1] Evvel ellentétben Nagy Sándor, Sztárai egy gondolatára hivatkozva, azt vitatja, hogy Sztárai zsoltárain megérzik a protestáns fölfogás, i. m. 27. l. Az idézett hely azonban nem meggyőző.

Láttuk föntebb, midőn e zsoltárt sorról-sorra összevetettük a Vulgáta megfelelő zsoltárával, hogy az idézett 33—36. sornak magva megvan a Vulgáta XI. zsoltárában is,[1] a 37. sor is megvan,[2] csakhogy Sztárai »impii« helyett kegyetlen pogányokat ír és ez vonatkozhatik a törökre, de vonatkozhatik Dávid ellenségeire, az őt szorongató pogányokra is Az a körülmény azonban, hogy Sztárai a pogányok győzelmeinek okát az egyházi fejedelmek gonoszságában keresi, mégis azt látszik mutatni, hogy Sztárai itt a hazai viszonyokra céloz. Ekkor azonban jogosan kérdezhetnők, miért tör ki egyszer, egyetlen egyszer e honfiúi fájdalma. De egyetlen egy adatra támaszkodva, a mely hozzá még kétséges is, nem szabad oly határozottan eldönteni a kérdést, mint Nagy Sándor teszi, a ki azt állítja, hogy szerzőnk hazafias szellemben dolgozta át Dávid zsoltárait. Annál kevésbbé, mert a mint tudjuk, Sztárainak, mint magán embernek épen nem volt oka gyűlölni a törököt, nemcsak békességben élt vele, hanem urát, Perényi Pétert, a török ellensége, a német hurczolta fogságba, sőt a tolnai protestánsokat is megvédte egyízben, még pedig igen nyilván való módon, a katholikus tolnai bíró vádaskodása ellen.[3] Maga a támadás sem túlságosan éles, a fenevadak közűl a legnemesebbhez, az oroszlánhoz hasonlítja őket s mintegy a gonosz egyházi fejedelmek bosszúlóinak tartja. Talán közeljárunk az igazsághoz, ha itt nem keresünk sem erősebb hazafias érzést, sem mélyebb gyűlöletet a török iránt, hanem fölteszszük azt, hogy Sztárai lelke előtt a biblia kifejezésével kapcsolatban föltámadt a török pusztítás képe, s ez a kép adott egy pár árnyalatot az erősebb színezéséhez. Nem a hazafias érzés vezette első sorban tollát, mint pl. Siklósiét vagy Batiziét, hanem csak segítette munkájában.

De változtat Sztárai a zsoltárok compositióján is. Egy pár zsoltárnál nem elégszik meg azzal, hogy a prózai szöveget versbe foglalja, hanem keretet componál hozzá, ha ugyan compositiónak lehet azt az eljárását nevezni, hogy egy-két versszakkal megtoldja a Vulgáta zsoltárát, hogy elmondhassa. hányadik zsoltára Dávid könyvének az illető ének, milyen körülmények között szerezte koronás költője.[4] Majdnem minden zsoltáránál szükségesnek tartja ezt megemlíteni, csakhogy egyiknél-másiknál nem a befejező, hanem a bevezető versszakban. E compositio feltalálása Nagy Sándor és Kardos Albert szerint Sztárai érdeme s azt hiszik, hogy a többi zsoltárszerzőink csak tőle tanulták.[5] E feltevés azonban téves,

[1] Tu, Domine, servabis nos et custodies nos hac generatione in aeternum.
[2] In circuitu impii ambulant.
[3] R. M. K. T. V. k. 298. és 308. l.
[4] »Néha valótlanságot is mondanak ezek a versek a kezdő és végpontokban, a mennyiben enyenesen Dávid szájába adnak oly énekeket, a melyeket egy általában nem ő írt.« Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes Könyvéről 20. l.
[5] Nagy Sándor i. m. 28. l. és Kardos Albert, A XVI. század magyar lyrai költészete. Egy. Phil. Közl. VII. 179.

hiszen Thordai Benedek, Végkecskeméti, Batthyáni Orbán, a CIII. zsoltár névtelen szerzője szintén használta ezt a szerkezetet s ha működésük nem is előzte meg Sztáraiét — pedig nagyon valószínű, hogy megelőzte — legalább is egy időbe esik vele.

Egy másik kedvelt compositiójának nyomait is megtaláljuk előzőinél. Említettük, hogy a CIII. zsoltár szerzője bevezetésül egy általános igazságot állít fel és maga a zsoltár tulajdonképen nem egyéb, mint ennek az igazságnak a bizonyítása. Ezt a compositiót is megtaláljuk Sztárai zsoltárai között a XV. és XXXII-ben. A XV. zsoltár első versében elmondja, hogy sokan vannak olyan emberek, kik jó keresztyénnek hiszik magukat, pedig feslett életűek, sőt ellenségei Krisztusnak.

Tőlük azért hogy magunkat óhassuk,
Az szent Dávid beszédét elővegyük,
Az Istennek feleletit megértsük,
És magunkat így jól ebben meglássuk.

Ha zsoltárait, mint költeményeket tekintjük, legsikerültebbnek a XXVI. zsoltárt kell tartanuk. Szépen tükrözi vissza az eredeti hangulatát, eltalálja a zsidó zsoltár hangját, bár segítségért könyörög, nem lesz meghunyászkodóvá, meg tud őrizni bizonyos méltóságot:

Felséges Úristen, kérlek tégedet,
Gonoszokkal ne vedd el életemet,
Gyilkosokkal ne végezd életemet,
Vélek együtt te ne büntess engemet.

Felsorolja érdemeit, melyekre kérését alapítja s ez a felsorolás nem válik unalmassá, mert ügyesen csoportosítja mondanivalóját, másrészt pedig, a mit elmond, iparkodik röviden, szószaporítás nélkül elmondani:

Hátra vetém mert én minden dolgomat,
Szemem előtt tartom te jóvoltodat,
Én csak nézem te irgalmasságodat,
Ártatlanul járom az én utamat.

Nagy érdeme a XXVI. zsoltárnak, hogy nem hosszadalmas, pedig mint már Nagy Sándor helyesen figyelte meg, »a pongyola hosszadalmasság nagy hibája Sztárainak«.[1] Hasonló rövidséget csak néhány zsoltárában találunk és elmondhatjuk, hogy ezek a legsikerültebbek is. Ilyen a XXVIII. zsoltára, melynek különösen a vége sikerült, hol két versszakba össze tudja vonni a Vulgáta öt versét. Egy szinvonalon áll vele a XII. zsoltára. Igazán rövid zsoltára csak egy van, a LXXIV., csakhogy ez annyira rövid, hogy

[1] U. o.

már nem is nevezhető zsoltárnak. Legtöbb zsoltára hosszadalmas, bőbeszédű. De azért ezek között is találunk sikerültebbeket, ilyen pl. a XXIII., míg a leggyöngébb átdolgozásai a XXXVII. és XCIV. zsoltárok, hol egy gondolatot variál strophákon keresztül.

Sztárai, mint a többi zsoltáríróink is, nagyon vonzódott a gondolati rhythmushoz. A gondolatok szabályos csoportosítása, mely a héber zsoltároknak is oly költői lüktetést ad, szinte akaratlanul is réveszi feldolgozóját, hogy a maga gondolatait is hasonlóképp rendezze el. Sztárai a gondolatrhythmusnak azt a faját szerette különösen, a melyet párhuzamosnak nevezünk. Más-más szavakkal mond el egy gondolatot, mint pl. a XXXVII. zs. 5. versében:

Az úristen az te igazságodat
Kijelenti, mint az napnak világát,
Megmutàtja te ártatlanságodat,
Szintén úgy mint délnek világosságát.

A hangoknak erő és időtartamuk folytán létrejövő szabályos hullámzása, a hangrhythmus, a költészetnek ez a legfontosabb ismertető jegye, Sztárai költészetében sokkal nevezetesebb szerephez jut, mint Thordaiét kivéve bármely elődjénél. 16 zsoltárát 5 formában írta, melyek a korabeli énekszerzőknél is előfordulnak. Leggyakoribb sora a népdalainkban oly gyakori 11-es, mely 4+4+3-as ütemekre tagolódik. Nyolcz zsoltára mutatja ezt a formát. Négy zsoltárát 5+5+6-os ütemekre szóló 16-osban írta, van egy 6+4+6-os ütemekre tagolódó 16-osa, egy 12-ese és két 6+6+7-es ütemeket feltüntető 19-ese. E 19-es Nagy Sándor szerint Sztárainál fordul elő először, de Szilády egy megjegyzése bizonyítja, hogy tévedett, mert már Nagy Bánkai Mátyás is e formában írta meg Hunyadi krónikáját.

Legjobban sikerültek a 11-esei. Ha összehasonlítjuk e zsoltárait a vele egykorú Tinódi hasonló formában írt verseivel, mindjárt kitűnik, mily magasan áll Sztárai verselése a derék lantosé fölött. Tinódinak a rhythmus iránt nincs érzéke, pusztán csak arra ügyel, hogy ki legyen a 11 szótag. Nézzük csak Török Jánosnak első versszakát:

Ez elmúlt gonosz üdőket beszéllöm,
Vitéz Terek Jánosról emlékezöm,
Mert jó híre neve öröm énneköm
Atyja halálán keserög én lelköm.

Mennyire más Sztárai verselése! Nagy gonddal ügyel arra, hogy a metszet helyén legyen, s ez többnyire sikerül is neki. A rhythmus iránti erős érzékéről tesz tanúságot az az öntudatos törekvése, hogy minden ütemet egy hangsúlyos szó körül iparkodik csoportosítani. Nézzük csak XXXIV. zsoltárának 8. versszakát:

Segítségül | azért Istent | híjátok,
Ő jó voltát | kóstoljátok | lássátok,
Isten nagy jó | azt bizonynyal | tudjátok,
Benne bízó | emberek mind | bódogok.

Minden sormetszet a helyén, minden ütemben egy hangsúlyos szó. Az igaz, hogy még 11-es soraiból sem alakulnak mindég ilyen tökéletes versszakok, a második metszet gyakran áldozatul esik a hosszú szavaknak, de azért kiváló érzékét nem lehet tagadni. Hosszabb sorai már kevésbbé sikerülnek, nemcsak a metszetekkel van többször baja, hanem elvész a vers zeneisége is, a mi 11-eseit olyan csengővé teszi.

A rhythmus kedvéért találunk nála annyi inversiot is. »A rhythmus megkivánja, hogy a legszorosabban összetartozó részek egy hangsúlyos gócz körül legyenek.«[1] Legrégibb verses maradványainkban is találunk példát arra, hogy a költő a rhythmus kedvéért folforgatja a szórendet, pl. Szent Bernát hymnusában az Arany idézte sor

Szent keresztfán *ha* imádlak.

Sztárai zsoltáraiból csak egy-két példát idézzünk:

Idvezítő szabadító *mert* vagyok, (XII. 6. s.)
Atyja fiát *az ki* nem rágalmazza (XV. 6. s.)
Hátra vetem *most én* minden dolgomat (XXVI. 4. s.)
Ha valami nyavalyába *én* estem. (XXXIV. 13. s.)

Nem kereshetünk inversióihoz olyan mély alapot, mint Aranynál, a ki az értelmileg hangsúlyos szót emelte ki a szórend fölforgatásával, nem; Sztárainál, mint e kor többi verselőjénél az inversió inkább az értelem rovására megy, de kétségtelen, hogy rhythmikailag nyert vele a vers: épen e szokatlan, fordított szórend hívja föl az olvasó figyelmét a rhythmusra, érezteti vele, hogy a szórend eltérését meg kell indokolni, s ezt az indokolást csak a rhythmus szolgáltatja.

Nem művész ő sem, de legalább nem lelketlen mesterember, nem elégszik meg jól rosszúl összehangzó szótagokkal, hanem iparkodik erejéhez és a kor ízléséhez képest becsülettel összeácsolni a rím alkotó részeit. A ki ilyen rímű strophákat tud írni:

Tükör gyanánt légyen ez mindeneknek,
Kik keresztyén nevet földön viselnek,
Életekben hogy ekképen éljenek,
Szent Dávidról az mint innen értenek.[2]

[1] Gyulai Pál. Gyöngyösi István. Egyet. előadás. 1889—90.
[2] XXVI. ps. 45—48. l.

vagy pedig:

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.[1]

természetesen sok-sok gyöngébb, sőt rosszabb között, az számottevő versfaragó volt a XVI. században, kiválik a mesterségében osztozók nagy számából.

Természetesen Sztárainál, ép úgy mint kortársainál nem szabad a történeti szempontot figyelmen kívül hagyni, nem szabad önállóan tekinteni verselő képességét, hanem kapcsolatban a többi, egy korban élt verselőével, és akkor méltán adózhatunk elismeréssel összecsengő rímeinek, mely nem ismeri az unalmas rímelést a *vala* vagy *volna* szóval, könnyen gördülő, metszetekkel arányos részekre tagolódó sorainak.

CSÁSZÁR ERNŐ.

[1] XII. ps. 1—4. sor.

NAGY IGNÁCZ.

— Második közlemény. —

Lássunk először mutatványul egy ilyen tudósítást a maga egészében:

»**Budapesti Hírharang.** Mult kedden Budán a cselédi hűség ritka tévedést okozott. A várban egy igen tekintélyes bécsi úr egy budai magas ismerősét meglátogatni akarván, egymásután két ajtót kísérte meg, de egyiken sem juthatott be, barátja távolléte miatt, s végre a konyhaajtón távozni akart, és csakugyan el is ment, miután magát a konyhában is körülnézte. Az ajtók próbálgatása azonban gyanussá tevé őt a gazdasszony előtt, ki azonnal ügyesen utána sompolygott, nyomdokit az utczán követte s a legközelebbi őrtanya előtt kiáltani kezde: »Tolvaj, fogjátok meg!« Az őrök rögtön elfogák a bécsi urat, s minden szabadkozása daczára barátja szállására hurczolák, hol a hazaérkezett komornok azonnal ráismert, mire természetesen tüstint szabadon bocsátották, s ő nem csak nem neheztelt, hanem a pontos és hű házgondviselőnét az őrökkel együtt még meg is ajándékozta. — Másnap a vizivárosi János-utczában egy részeges fuvaros egy három éves gyermeket gázolt el, s karját és fejét annyira összezúzta, hogy lelkit tüstint kiadta a szerencsétlen gyermek, a kocsis pedig szokás szerint elvágtatott, azon kiáltással, hogy elég haszontalan poronty van a világon! Pesten is több elgázolás történt a mult héten, s a járdákon is alig van már bátorságban az emberélet, ámbár a hatóság részéről majd minden héten megujíttatik az illető tilalom; de hiába. — A nemzeti színpadon Szatmáryné javára mult szombaton »Inés« czímű fordított dráma fordult meg, de belőle igen csekély jövedelem fordult, s mi ezuttal a különben igen jeles és példás szorgalmu Szatmárynét még csak nem is sajnálhatjuk, ámbár valóban jobb jutalmat érdemlett, mert eredeti

drámák közt is válogathatott volna, s jól tudhatá, hogy közönségünk jobbra fordult ízlése most már csak eredeti színműveket pártol, a mint illik.[1] — Felsőbb helyről ismét megtiltatott az apró gyermekeknek színpadi tánczra alkalmaztatása, és igen helyesen, mert erkölcsromlásra különben is elég alkalom kinálkozik minden oldalról, s így legalább nyilvánosan nem kell azt előmozdítani. — Pest város eddigi katonai parancsnoka e hó végével Graetzbe költözendik, s távozását polgárok és katonák egyenlően sajnálják. Utódja e hó utolsó napjaiban váratik. — A tűzfa annyira kevesbült Budapesten, hogy a városi hatóság szükségesnek látta a közel megyéket körlevelek által fölszólítani, hogy a keblökbeli földesuraságokat faszállításra buzdítsák. Megfagyni azonban talán még sem fogunk, mert a szalmatűz legalább soha nem fog nálunk kifogyni. — Az uj épületi tér már átengedteték sétányul, s erősen dolgoznak is rajta. Fővárosinkban annyi már a sok mindenféle ülés, hogy a sétány elkészülése igen kívánatos, mellyen ismét kissé mozgásba jöhessünk. — Egy pesti könyvárus minduntalan leszállított áron hirdet könyveket, vélvén, hogy ez által nagyobb kelendőségre fognak kapni. Lejars lovagművész ellenben mult szerdán, miután néhányszor már üreske volt lovagköre, fölemelte a beléptidíjt, s az emberek — szinte verekedtek a jegyekért, s azon egy este közel nyolczezer váltó forintot áldoztak a négylábú művészet oltárára.[2] Talán a nem kelő könyvek árát is magosbra kellene tehát emelni? Egyébiránt meg kell vallani, hogy e lovagművészek kitünő jelességüek. — A városligeti út ezentúl öntöztetni fog, hogy a mulatozók ne belül, hanem kívül is elázhassanak. — A német színház jövő télre csakugyan fűttetni fog, ámbár a nemzeti színház már úgyis eléggé befűtött neki. — Már említők, hogy a nemzeti színházban, a casino-páholy alatt, a zártszékeket néhány páholylyá változtatják; most látjuk, hogy ezeknek kiálló tödele lesz, s ez igen érdekes vitázatra szolgáltatott alkalmat. Némellyek azt hitték ugyanis, hogy ezen tető alkalmasint pökőláda gyanánt fog szolgálni a felső sorokban ülők számára; de mások ezt nem hiheték, s inkább azt állíták, hogy azon födélzeten is emberek ülendnek, azaz nézők, és a párkányról lábaikat fogják lógázni. Mi ellenben ezt sem hihetjük, mert az egész színház is kicsiny lenne azok számára, kik nálunk csak lábaikat szeretik lógázni. — ⊙« (A Budapesti Híradó 1845 jun. 29-iki számából).

[1] Ezt szabadjon kétségbe vonni. Hányszor adatott már Don Caesar de Bazan, például? — *Szerk.*

[2] És aztán »nincs pénz! s az elszegényedés örvényébe ellenállhatatlanul sodortatunk!?« — *Szerk.*

Nagy Ignácz ujdonsági rovatában igen sokat foglalkozik a *nemzeti színházzal.* Mint színdarabíró és fordító s a drámabíráló választmány tagja a színház belső ügyeit is jól ismeri, az előadáson pedig majdnem minden este jelen van s élénk figyelemmel kíséri a színre kerülő darabokat s a művészek játékát. — Hosszabb, érdemleges bírálatot a színdarabokról aránylag keveset ír, a mit a rovat kis terjedelme eléggé megmagyaráz, de azért akad ilyen is. Hosszabban emlékezik meg pl. Balogh Istvánnak »Egy fazekasnak pokolba vándorlása« cz. 3 felvonásos bohózatáról. Trágár, izetlen, ostoba dolognak tartja, mely csak az eredeti darabok hitelét rontja a közönség előtt, azután ezt mondja: »Legyen a bohózat olyan, mint a mennydörgés, tisztítsa a levegőt, de egyszersmind áldástenyésztő cseppeket is hullasson a földre, azaz vidítson föl, nevettessen bennünket a bohózat, feledtesse velünk a nap terheit s gondjait, de egyszersmind *tanulságot* is hagyjon hátra maga után, szóval: *mulattasson* s *tanítson*; úgy de korcsmai dombérozással, aljas, csárdás modorban eszközölhetni-é ezt? Ki tollat fog kezibe és vígjátékot vagy bohózatot ír, tudnia kell, hogy a népszerű és póri, enyelgő s röhögő, dévajkodó és trágár, comicum és scurrile közt igen igen nagy a különbség. Kit istenei szeretnek, kit írni belösztön, nem hírhedési viszketeg s mellékes tekintet készt, az fogja ismerni a választó vonalt. Sorainkat a halhatatlan Kazinczy intésével rekesztjük be: »*Jót* s *jól!*«, ebben áll a nagy titok; ezt ha nem érted, szánts és vess s hagyjad másnak az áldozatot.« (1840 jul. 4.) Ebből egyrészt azt láthatjuk, hogy mi a felfogása írónknak a bohózatról, másrészt azt is, hogy kritikáiban ugyancsak erősen megnyomja a tollat, ha szükségesnek látja. — Érdekes Erkel Hunyadi Lászlójáról írt bírálata is (1844. febr. 4.), melyből az tünik ki, hogy, noha nagy zenekedvelő volt (maga mondja, hogy minden operai előadáson jelen van), a zenekritikához édeskeveset értett.

Mondom, hosszabb bírálatok helyett inkább kisebb megjegyzéseket tesz a darabra vagy előadásra, pl. ilyenformán: »e darab (A növendék Vj.) nem bír ugyan kitünő színi hatást eszközölni, de az e napihoz hasonló jeles előadás mellett mindig élvezést nyújtand a kisebb közönségnek«, (1839 jul. 15.) A színészek játékára is nem egy figyelemreméltó észrevételt tesz s érdemök szerint méltatja őket. Megyeri búcsúfölléptéről írva (1840 máj. 2.) dicséri sokoldalú művészetét s távozását nagy veszteségnek tartja, épen úgy mint Egressyét, kinek nagy érdeme, hogy Shakespearet meg akarta honosítani a magyar színpadon. Néha egészen humoros tudósításokat ír, máskor általánosságban beszél s inkább csak tanulságokat von le az előadásból, pl. Czakó Leonájának előadása után azt mondja, hogy ha többi darabjai is ilyenek lesznek, nem fog *közönséget szerezni a színháznak,* már pedig ez a legfontosabb, mert *nyelvünknek terjedésre van szüksége.* (1846 szept. 22.) Ez a gyakorlati szempont lépten-nyomon felbukkan N. I. bírála-

taiban, melyek néha csak aprólékos külsőségek megrovására szorítkoznak, pl. hogy egy színész háromféle szerepet ugyanegy »istibli«-ben játszott. Nem kevéssé mulatságosak a komikus színpadi esetek följegyzései. »A budai nyári színházban — írja 1846 máj. 14-én — P. színész a második felvonás végén meghalt s a harmadik fölvonásban ismét föllépett és saját halála fölött kesergett, mivel egy rögtön megbetegedett színész helyett játszania kellett. A közönség igen mulatságosnak találta ezt a szomorújátékot.« »Nevezetességül megemlíthetjük, hogy Hamlet adatásakor a föld nem akará a lelket elnyelni, s így a saját lábain kénytelen volt a színfalak mögé ballagni.« (1847 jan. 5.) Igen jellemző és mulatságos a következő észrevétele is: »Többször tapasztaltuk már, hogy a nemzeti színház közönsége a legszomorúbb jelenetekben is hangos kaczajra fakad, ha történetesen macska sétál keresztül a színpadon (!); ezt barátságos intésül jegyezzük föl azon vígjátékírók számára, kiknek műveiben a közönség nem akar kaczagni; ezek ugyanis jól teendik, ha ezentúl egypár macskát fognak zsákban készen tartani a színfalak mögött, miket aztán azon jelenetekben ki lehet majd eregetni, melyek által a szerző a közönséget kaczajra akarja birni és meglesz a siker. Mert ugyan miért ne tenné meg az író ezt, ha a közönség az ilyesek látásában annyira gyönyörködik.« (1846 decz. 22.) Öt nappal később jelenti, hogy a színháztól kapott felvilágosítás szerint ezek rendes macskák, melyeket az egerek ellen tartanak. Reméli, hogy ezt a nagyközönség is tudomásul veszi s »nem nevetend többé ezen rendes macskák föllépte-kor komoly jelenetekben«, különben jó volna valami egyenruhát adni rájuk, hogy még jobban respektálja őket a közönség.

A *színház belső ügyeivel* még többet foglalkozik s nagy jártasságot tanusít mindenféle színészetre vonatkozó kérdésben. Majd minden évben hosszabb czikket szentel a színháznak s ezekben rámutat az igazgatás hibáira, a játékrendnek s a színészek játékának hiányaira vagy jó tulajdonságaira. Az 1847 aug. 26-iki számban a színház megnyitásának tizedik évfordulója alkalmával pedig rövid kritikai áttekintését adja az intézet tíz évi működésének. Hosszabb czikkei mellett apróbb jelentései, megjegyzései, tanácsai egymást érik. 1841-ben az igazgatóválság idejében a következőket követeli a leendő igazgatótól: állandó színházlátogató legyen, ismerje a színészeket s a közönség ízlését, legyenek elméleti ismeretei a színészet körül, ismerje a hazai és külföldi színirodalmat, a mit tettleg is bebizonyított, végül neve és ítélete nyomatékos legyen. — Világos, hogy itt pro domo beszél, mert ezeknek a követeléseknek jóformán csak ő felelt meg abban az időben (1845-ben már határozottan emlegetik is az igazgatójelöltek között). Azt hiszem, ha igazgató lesz, jól megfelel hivatalának, vágya azonban nem teljesült. Mindenesetre ez is az oka, hogy kissé sokat kritizál, de elfogultságot vagy igazságtalanságot nem vethetünk a szemére. — A szerzőket rendesen védelmébe veszi

az igazgatósággal szemben. Petőfi visszavette a Tigris és hiénáját, — írja 1846 apr. 5-én — mert csak bérfolyamban akarták adni. Minden idegen zongoratanító és hegedűkoptató bérszünetet kap, »a hazai író ellenben az ajtó mögött is meghúzhatja magát«. Ugyanabban az évben a túlságosan pompás öltözetek miatt kel ki, a miért aztán az írók perczentjeiből levonogatnak. Egy jó darab után legjobb esetben sem várhat szerinte 200 frtnál többet a szerző. Jobb játékrendet kíván, továbbá szorgalmasabb előadást. Azért ha üres a ház, a közönséget is megrója részvétlenségéért, s ha más lapok igazságtalanúl támadják a színészeket vagy az igazgatót, ő mindig védelmükre kel. — Tanácsaival sem fukarkodik, így pl. már 1841-ben fölveti a jelmezes főpróba eszméjét, idegen színházak példájára. 1847-ben pedig tréfásan azt javasolja, hogy a drámabíráló választmánynak fizessen minden titkos drámaíró 6 frtot, mert ha jó a darab, megtérűl a pénz, ha rossz, »ám bűnhődjék akkor hat forintig a vétkes drámaíró, ki nem iszonyodott három órán keresztűl iszonyúan kínozni három embert, kik őt sohasem bántották«. Tanácsai természetesen legnagyobbrészt komolyak s figyelemreméltók is.

Egyéb *művészeti eseményekről* is találunk elvétve tudósításokat. Igen érdekesek pl. a Liszt Ferencznek 1840 január havában s 1846 május havában Pesten rendezett hangversenyeiről s ünnepléséről szólók, továbbá azok a hangversenybírálatai, melyekben a programmzene túlságait figurázza ki pompás humorral (1845 decz. 4. — 1847 szept. 16.).

Az *irodalmi viszonyokra* vonatkozólag is sok érdekes apróságot találunk ujdonságai között. A megjelenendő, vagy megjelent irodalmi ujdonságokra mindig figyelmezteti az olvasókat, nem feledkezvén meg a saját munkáiról sem. Bírálatot könyvekről ritkán mond, legfeljebb általános megjegyzéseket tesz rájok. Széchenyi Kelet népével mégis hosszabban foglalkozok 1841-ben s magasztalja Széchenyit. Ez a magasztalás nem a Jelenkor munkatársának kötelező tömjénezése, hanem N. I. politikai meggyőződéséből fakad. Széchenyi iránt érzett tisztelete később is mindig kitűnik nyilatkozataiból s politikájának helyeslése is. Kossuthnak politikájával szemben mindvégig ellenzéki álláspontot foglal el s a Pesti Hírlap elveit nem vallja magáéinak. Kossuth *Feleletét* (1841) bírálva sok figyelemreméltót mond (szept. 11.) s arra az eredményre jut, hogy »nem lehet az jó ügy, melyet ily elme csak így bir védelmezni«.

A bennünket érdeklő külföldi, vagy idegen nyelvű czikkeket és könyveket is gyakran ismerteti. 1840 márcz. 27-én pl. rámutat az Augsburger Allg. Zeitung egy Magyarországról és Budapestről írt közleményének tévedéseire. Megvetéssel szól egy Lipcsében 1841-ben megjelent »Bendeguz Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint« cz. pánszláv gúnyköltemenyről s észreveszi azt is (1847 decz. 30.), hogy egy tót poéta a »Tátrai Sas«-ban egy magyar költő versét közli szóról-szóra, csak a »magyar« szó helyébe tesz

»tót« és »szláv« szót. N. I. előre látja, hogy nemsokára efféléket olvashat az említett tót folyóiratban: »Hazádnak rendületlenül légy híve ó szláv«, vagy »Fölfelé megy hegyre a tót, jól teszi!«

1847 máj. 27-én indítványozza, hogy *Vajda Péter* munkáit ki kellene adni. Bocsássanak ki aláírási íveket. A begyűlt pénzből nyomassák ki a munkát. Az eladott példányok árából az aláírók visszakapják pénzüket. A mi marad, legyen az özvegyé. Az életrevaló indítványnak, fájdalom, nem lett foganatja s Vajda munkái máig várják a kiadatást.

Hogy irodalmunk milyen erős lendületet nyert abban az időben, érdekesen bizonyítja N. I.-nak az a jelentése 1845-ben, hogy a fővárosi összes nyomdák annyira el vannak halmozva munkával, hogy sok dolgot Bécsben kell nyomatni, így a Kisfaludy-Társaság Külföldi Regénytárának újabb köteteit is. A kiadók különben keveset fizetnek a szerzőknek s munkáikat németre fordíttatván, nagy jövedelmet húznak belőlük a szerzők rovására, mindazáltal *nem ismer egy tehetséges magyar írót sem, a ki inséggel küzdene.* Ezt 1846-ban mondja. — Még egy inkább csak bibliographice érdekes följegyzését említek itt meg, t. i. azt, hogy Erdélyi János Népdalgyűjteményét (sic) ismeretlen emberek utánnyomatták és árulják. (1847 decz. 9.) Ez csak az 1. vagy esetleg a 2. kötetre vonatkozhatik.

Hogy a magyar irodalomnak még akkor is milyen erős harczot kellett vívnia a némettel, mutatja az a jellemző körülmény, hogy noha Eötvös Falu jegyzőjének ára 8 ezüst frt, Palzowné egy német regényének ára pedig 10 frt 45 kr, mégis minden 100 eladott Eötvösre 1000 (!) Palzowné regény esik. A német könyvek — írja 1845-ben N. I. — évről-évre terjednek, a külföldről járó lapok száma maghaladja az összes magyar lapok budapesti előfizetőinek számát. A budapesti három német folyóiratnak 3000 előfizetője van, a magyar divatlapoké összesen alig 2000, ámbár magyar mulattató folyóirat nincs több az országban, német ellenben még négy van a budapestieken kívül. Pesten két német *napilap* van, a magyar lapok pedig nem tudnak naponként megjelenni. A Honderűnek német kiadása is megjelenik 1848-ban »most már tehát Magyarországban a *Hajnal* is német, de ezt nem kell csodálni, miután a *Magyar* is német, sőt a *Tükör* is csupán németet mutat« (Morgenröthe, Ungar, Spiegel). — Még néhány érdekes apróságot: »Egy valaki igen különösnek találta, hogy jelenleg minden magyar ujság mellett egy mágnás és minden német ujság mellett egy zsidó működik.« (1844.) Tényleg úgy volt. — Az Életképek 1. számából 1300, a 2-ból 1400 példányt nyomtak 1846-ban. Magyar divatlap eddig ilyen nagy példányszámot nem ért el. — A »tizek társaságának« fogadására 1846-ban a következő megjegyzést teszi: »Mondják, hogy a divatlapszerkesztők csendes kétségbeeséssel küzdenek és sorsukban megnyugosznak.« — 1847 végén 62 ifjú párbajjal fenyegeti a Honderű szerkesztőjét,

ha ezentúl is merészel Petőfi ellen iratni. — Több fiatal író magyar *Charivari* kiadását tervezi. »*Magunknak is volt egykor hasonló szándékunk,* de ügyes és egyszersmind olcsó rajzolók hiánya miatt nem mertünk belefogni« (1846 szept. 17.) *Lauka* Charivari-Dongója 1848-ban tényleg megjelent, de nem élt sokáig.

Végűl *Balogh Pálnak,* a hírneves homoeopatha orvosnak, érdekes kezdeményezését említem meg, melyről N. I. tudósításain kívűl másutt semmit sem olvastam, t. i., hogy 1846 elején *Magyar Athenaeum* nevű tudós társaságot alapít, mely a Nemzeti casino kis termében tartott is néhány felolvasó gyűlést, de tagsági díjat kellvén fizetni, a társaság megbukott. Április 3-án már azt írja N. I., hogy a gyűlés elmaradt, mert a résztvevők nem jelentek meg.

Az irodalmi és művészeti hírek nagy számuk ellenére aránylag kisebb részét teszik az ujdonságok tarka tömegének, melyet most akarok bemutatni.

N. I. rendkívűl ügyes riporter. Mindent meglát és meghall, minden érdekli, a hús ára épen úgy, mint egy művészeti vagy politikai esemény. Gyors esze mindenhez megjegyzést, kritikát, sőt következtetést fűz, s ha kell, concret indítványt is. S ezt hol komolyan, néha bosszúsan, hol humorosan, hol gúnyos csípkedéssel teszi. Pest-Budának, hol majdnem egész életét töltötte, ismeri minden zege-zugát, ismeri házait, ismeri lakosságát, ismeri minden hibáját. És szereti is a fővárost. Míg hibáit szóvá teszi, azalatt fejlődését szerető figyelemmel kíséri. Tudósításait olvasva szinte látjuk az elegáns, mindig komoly urat, a mint nyugodt, éles tekintetével szemléli a járó-kelőket, a boltokat, házakat, látjuk, a mint megáll, hogy egy komikus vagy botrányos utczai jelenetet végignézzen. Most a hajóhídon áll s nézi, hogy mikép rakják meg a goromba vámszedők a fizetni nem akaró szegény embert, tovább sétálva egy vágtató bérkocsit lát, a mint elgázol egy embert; körűlnéz és rendőrt sehol sem lát. Bosszankodik a rosszúl takarított utczák, a rosszúl égő olajlámpák és sok más egyéb miatt. Ha benézünk a színházba, ott látjuk a drámabírálók páholyában bosszankodva, hogy a színészek nem tudják szerepeiket s a földszinten álldogáló ifjúság illetlenül viselkedik. Vége az előadásnak, kilép a színházból. Zuhog a zápor, a Nemzeti környéke sártenger, melyen csak kocsin tanácsos áthatolni. Hosszú harcz után kerít magának bérkocsit, de a gaz kocsis öt forintot követel tőle Budáig. Hát télen? A hajóhíd eltűnik, s csónakon kell átvergődni a Dunán s hozzá még a csónakosok gorombaságait zsebre rakni s szemtelen követeléseiket kielégíteni . . . . . Ti régi jó idők! Hadd beszéljen rólatok maga a derék krónikás még néhány apróságot, összevissza, a hogy szokta, hadd képzeljük, hogy a Jelenkort vagy Budapesti Híradót olvassuk ötvenöt-hatvan évvel ezelőtt a régi Pest valamelyik kávéházában.

A »Könyök-utczában« éjjelenkint 50—60 főnyi csapatokban

összebújnak a csavargók »s már majdnem Hugó Viktor rémes koldústanyájára kezdenek emlékeztetni«. A koldúsok is nagyon elszaporodtak (1840). Nehány uracs Pestről Budára úszik, úszónadrágban reggelizik egy kávéházban, tekézik s megint visszaúszik Pestre. (1841). Sok a lopás, rablás, a bűnbarlangokban született gyerekek szüleikhez lesznek hasonlók. Ha egy csomó csavargót kitolonczolnak a hatvani kapun 10 órakor, 11-kor már visszajönnek a Soroksári-utczán (1841). A pálinkaivás roppantul terjed. A budai erdőket lelkiismeretlenül írtják (1841). A zsidó házalók és házalónők orgazdák és kerítők (1841). »A farsang igen élénk s a tánczvigalmak egymást érik, a pénz szűkét fővárosainkban távolról sem vehetni észre, mert a legszegényebb ember is talál egypár fillért mulatságra s a zálogházi tisztek alig győzik a sok munkát« (1843). A Váczi-utczán több ökrös szekér vonult végig s a béresek nagyokat durrogtattak hosszú ostoraikkal. Ez rendes szokás és nem egy sétáló kapott már egy pár ostorcsapást (1843). Az ujdonságírók nagy zavarban vannak, mert a hatóságok annyira buzgólkodnak, hogy nincs semmi kifogásolni való. Ha a bérkocsisokat s hídvámszedőket is meg tudják szelidíteni s a tolvajokat jó útra téríteni, semmi írnivalójuk sem akad (1844). »A Szép-utcza már csakugyan ki van kövezve s most még csak egy lámpa kifüggesztése kívánatos, hogy szépségét legalább éjjel is láthassuk« (1844). Reguly gyámolítására a zsidók is adakoztak, »a mi igen szép nagylelkűség tőlük, mert ezzel régi hazánkat segítik kerestetni, hogy legyen legalább hová mennünk, ha a növekedő uzsora miatt mindnyájan tönkre megyünk« (1844). Budán akasztás volt majdnem húszezer főnyi tömeg jelenlétében. Sokan estig tivornyáztak aztán a bitók körül rögtönzött csapszékekben (1844). »Az újévi köszöntgetések a szemtelenség főfokát kezdik fővárosunkban megközelíteni« (1844). »Néhány hét óta egyetlen hangverseny sem volt Budapesten; a lakosság közt az egészségi állapot szemlátomást javul« (1845). »A krisztinavárosi búcsú alkalmával annyi bor fogyott el, hogy Dunánk számlátomást apad, s a budai zárgátban akadály nélkül dolgoznak« (a Lánczhíd építésénél) (1845). »A mult vásár alkalmával tanúi valánk, mily erkölcsjavító hatása van a verésnek. A Királyutczában ugyanis egy 16—18 éves suhancz órát lopván, tetten kapatott; a rendőr nem volt épen közel s vásár alatt senki sem szereti idejét vesztegetni, a tolvajt tehát nem vitték börtönbe a kereskedők, hanem oly iszonyúan elverték mindenféle eszközzel, hogy már életét féltettük. Ekkor az elfáradt verők megszüntek s a suhancz tova vánszorgott, a Laudon-utczába tért, onnan az országútra s ott egy nagy lakatot lopott. Bámulva követtük őt végig az országúton. Kevés pillanat mulva már ugyanott egy réz gyertyatartót csúsztatott zsebébe s egyszersmind egy öreg úr zsebéből a pipát kihúzta, de tetten kapatván, ismét keményen verték. Innen a vásártérre ment s ott mindjárt egy csomó sűrű fésűt lopott; most azonban rendőr csipte őt meg intésünkre s börtönbe vezette« (1845).

— NB. N. I. tudósításaiban bűntények s más események említésénél *neveket sohasem ír ki.* — »Igen sajnáljuk, hogy névtitkunkat nem bírtuk eléggé jól megőrzeni, mert ennek következtében, néhányszori felszólalásunk óta oly jó és teljes mértékű húst kapunk, hogy teljességgel nem lehet többé e tekintetben gáncsolólag felszólalnunk« (1845). A Zugligetben néhány uracsot hall idegen nyelven tervezgetni, hogy miképen lehetne 10—20 ezer forinthoz jutniok ügyes csalással. Egész tervüket közli (1845). A két *Kör* (Pesti Kör és Nemzeti Kör) barátilag egyesülve fényes lakomát rendezett Deák Ferencz tiszteletére febr. 12-én. Egy teríték 3 ezüst forint volt (1846). P. Horváth Lázár reggélyei igen látogatottak s mint mondják, a legkiválóbb celebritások találkoznak nála (1846). Ferenczy szobrász mellőzéséről és rönkrejutásáról keserű hangon beszél s vádolja a magyar közömbösséget (1846). »Budán a gyorsszekér egy urat elgázolt, tudtunkra gyorsszekérrel most történt először ily szerencsétlenség, mit azonban világért sem kell a gyorsszekér gyorsaságának tulajdonítani, mert e bajt csupán az okozá, hogy a kérdéses úr siket volt« (1846). »Pesten postaház fog építtetni s végre talán azt is megérjük, hogy például Szatmár megyéből hamarébb Pestre érkezendenek a levelek mint Párisból« (1846). Ó-Budán túl van egy »Radlwirthshaus« nevű hírhedt csárda, a hol sok rablási merénylet fordult már elő (1846). A Szép-utczai csárda nagy komondorai megtámadják a járókelőket. A Csillag-utczában egy férfit meztelenre vetkőztettek a zsiványok. A Múzeum mögötti elhagyatott területen már este nincs biztonságban az ember a csavargóktól. (Jellemző adatok az akkori közbiztonság meglehetős csekély voltára). Az is gyakran megtörténik, hogy a hajóhídon ökörcsordát hajtanak át s egy-egy eltévedt ökör a gyalogjárón ballag végig a közönség nem csekély ijedelmére. — 1847 febr. 2-án égett le a német színház, a színészek a budai színházba s a Beleznay kertbe szorultak. — Egy úr egy font húst s egy zsemlét vett; a zsemlét felvágta, beletette a font húst s összeszorítván az egészet mellényzsebébe csúsztatta (1847). Á Széchenyi sétateret 1847 május 30-án nyitották meg. — Egy becsületes alföldi hazafi az ideiglenes német színház építését nézve egyszerre targoncát ragadott s vagy három óráig hordta a homokot és téglát s munkája után azt mondta: »Igy la, pénzem nincs, de már most legalább elmondhatom, hogy én is tettem valamit nagy Hunyadi Mátyásunk emlékeért.« Senki sem világosította fel tévedéséről (1847). 1846 jul. 15-én nyílt meg a Pest-váczi vasút. Ettől kezdve a pestieknek Rákos-Palota a kedves kiránduló helyük, úgy hogy a budai hegyek látogatottsága csökken. — A budai hegyeknek régi magyar nevei, melyeket Döbrentei kutatott fel, hivatalosan visszaállíttattak, 1847-ben, jun. 19-én volt a keresztelő ünnepély. — Füredre 1847-ben gyorskocsin lehet menni. Reggel 4-kor indulván, d. u. 2-kor már (!) Kenesén van az ember, honnan a Kisfaludy (melyet 1846 szept. 21-én bocsátottak vízre) néhány

óranegyed alatt Füredre szállítja. Ez a »gyors« közlekedés az oka, hogy Füreden 1847 jul. 10-én már 672 a fürdővendégek száma. — Egy pezsgőgyáros két üveg pezsgőt küldött N. I.-nak, hogy ajánlja a Hírharangban. Megitta, de nem ajánlhatja, mert rossz volt (1847). »A nemzeti múzeum előtt sétány is tervezve volt, de ismét elmaradt, pedig mindenesetre emelte volna a hely díszét, míg most a por rendkívül alkalmatlankodik azon a téren« (1847) A pesti utczákon kb. 60 lépésnyire vannak egymástól a lámpák, Budán 120 lépésnyire. — A várbeli lejárások rendkívül rosszak s veszedelmesek, különösen télen (1847). A franczia forradalom híre nagy izgalmat idézett elő, mindenki rohan bankóit beváltani a bankhivatalba, mely előtt ezerszámra tolong a nép. Különben máshol is váltanak (1848 márcz. 11). A kávéházakban roppant kelete van az ujságoknak. A szenvedélyes politikusok zsebre is vágnak egyet egyet, hogy otthon kényelmesebben olvashassák (1848 márcz. 18.).

Ezeket az apró híreket nem egyszer *hosszabb elmélkedések* szakítják meg. N. I. szeret ad vocem beszélni valami dologról kb. a mai vezérczikkek hangján. Nemcsak a színi ügyekről ír ilyen hosszabb elmefuttatásokat, hanem más kérdésekről is pl. hogy csak egyet említsek, a két evangelikus egyház egyesülésének lehetőségéről (nem tartja lehetségesnek). *A magyarság és magyarosság érdekében mindig lelkesen szólal fel.*

Hosszabb, *részletesebb tudósításokat* is találunk hírei között. Igen érdekesek pl. az 1838-iki nagy árvízről szóló élénk, novellistára valló tudósításai. Nem is igazi tudósítások ezek, hanem genreszerű nagyrészt humoros leírások. Ilyenek, pl. a husvéthétfői gellérthegyi népünnepnek, a Szent István-napi ünnepnek, egy pesti vasárnapnak, a kisasszonynapi búcsúsok tömegének élénk, színes leírásai.

A ki a kritika fegyverét olyan gyakran forgatja, mint N. I., annak támadásokra is el kell készülnie. Az éles tollú hírharangozót meg is támadják nem egyszer, de ő mindig megfelel ellenfeleinek. Ha igazuk van, nem késik a helyreigazítással, rectificálással. Ebben a tekintetben is méltó őse a mai riporternek. Ha meg van győződve állításainak igazságáról, megvédi őket. Ezek az apró polemiák is élénkítik az ujdonságok rovatát, de nem olyan fontosak, vagy irodalmi értékűek, hogy velük érdemes volna hosszasabban foglalkozni. Csak néhány mutatványt közlök belőlük. — Mért nem közli a Pesther Tageblatt a Nemzeti Színház műsorát? — kérdi az Athenaeum. Azért — magyarázza N. I. — mert »a nemzeti színházzal olvasói a gyapjú-, toll- és gubacsraktárakban keveset gondolnak« (1841). E miatt Saphir, a szerkesztő kiméletlen személyeskedéssel ront neki, mire N. I. nyugodt tárgyilagossággal felel s megveti fenyegetéseit. A Pesther Tagblattnak több tévedését igazítja helyre, pl. azt az állítását, hogy a »Budapesti Napló« a Pesti Hírlap »fővárosi ujdonságainak« nyomán halad, hisz a Bp.

N. sokkal régibb (1841). Az Ungar mindjárt antisemitismussal vádolja, mi ellen többször tiltakozik (1844). — A német kollegák sokat kiollóznak ujdonságai közűl, de azért szidják. Érdekes egy tréfás mondásának körutazása a német lapokban. A mondás ez: »Bizonyos utczában sok bolt be van zárva, mert gazdáik megbuktak; talán jobb lett volna inkább ezen illető gazdákat bezáratni.« Ezt a mondást átvette egy pesti német lap, ebből a Theaterzeitung, onnan egy prágai ujságba, majd a lipcsei Charivariba került s végre visszajutott az előbb említett német lapba (1847). 1841-ben *Kossuthtal is polémiába keveredik* a hírlapi czikkek névtelensége miatt.

Nézeteit így foglalja össze: 1. a névtelenség szükséges, ha az illető polgári állásának vagy családjának koczkáztatása nélkül nem léphet fel nyiltan; 2. a névtelen közleményért egyedül a szerkesztő felelős, mert neki ismernie kell a névtelen czikkíró jellemét s a tényt; 3. a vádolt sajtó útján tisztázhatja magát s ha rágalmazták, a szerkesztőtől törvényes úton kérhet elégtételt. — Elítéli tehát a Pesti Hírlap szerkesztőjének eljárását, hogy egy névtelen czikkíróját le akarja leplezni a Hírnök felszólítására. — Kossuth (a P. H. 52. számában) rosszalja N. I. véleményét, de nem czáfolja meg s szemére veti, hogy az angol törvényt nem ismeri. — N. I. köszöni a leczkét, de nem szorult rá, a mint azt egy előbbi czikkében (Jel. 1841. 43. sz.) bebizonyította. Egy franczia szerkesztő ujságának egy névtelen czikke miatt párbajt vívott és elesett, az angol szerkesztő is inkább becsukatná magát, semhogy feladó legyen. Mindezzel tisztázni akarta véleményét s mellesleg megmutatni, hogy »lapírói »veteránságunk« korántsem tett még bennünket rokkantakká (invalidokká), de nem is hagyott oly újonczságban, hogy némelykor a külföld törvény- vagy történetkönyveibe ne bírnánk pillantani« (53. sz.).

A Szépirodalmi Szemle 1847-ben elítéli az újdonságírást, N. I. természetesen védelmére kel. Igen sok javításnak a környéken és a városban az újdonságírók folytonos felszólalása az oka. Az irodalmi eseményekre is mindig figyelmeztet. Vannak kinövései, de ezért elítélni nem lehet. — Két évvel előbb pláne arról beszéltek, még pedig tekintélyes emberek, hogy a budapesti újdonságok írását egyenesen meg kellene tiltani a lapokban. *Nagy Ignácz kezdeményezése t. i. csakhamar utánzásra talált s nemsokára a legtöbb politikai lap, meg divatlap közölt fővárosi újdonságokat körülbelül az ő szellemében.* A szemfülés »újdondászok«,[1] mindent kiszimatoltak és kiírtak, a mi nagyon sok embernek nem tetszett. Hinc illae lacrimae! — A nagy közönség természetesen kapvakapott az újdonságokon s a politikai czikkek mellett ezeket olvasta

[1] Az *újdondász* (Pákh Albert szava) szó eleinte gúnyos elnevezés volt, de később egészen megszokottá lett. N. I. nem szereti s inkább »hírészt« vagy »ujdászt« ajánl helyette (1847 aug. 10.).

legnagyobb érdeklődéssel. Nagy Ignácz népszerűségét s írói tekintélyét jórészt ezek az újdonságok alapították meg. — Maga így emlékezik meg újdonságírói működéséről a Budapesti Híradó 1847 jun. 29-iki számában: »Rövid idő mulva Budapesten nevezetes találmány ünnepélye fog meg nem tartatni; három hónap mulva ugyanis épen tíz éve leend, hogy a »Fővárosi újdonságok« most nem kis szerepet játszó rovatát a Jelenkorban »Budapesti Napló« czím alatt írni meg- és elkezdettük s három év óta itt folytatjuk. Midőn tehát ezen irodalmi találmány bűnét töredelmes szívvel sajátunknak valljuk, hogy ezért Magyarország történeteinek megírásakor más ártatlan semmi időben ne bűnhődhessék, egyszersmind kérjük mindazokat, kiket tíz év alatt szerencsénk vala megkorholni, nevetségessé tenni, vagy talán épen meg is nevettetni, hogy botrányos találmányunk tizedik évfordultakor csekély személyünket semmiféle emlékkel vagy kitüntetéssel meglepni ne méltóztassanak, mikép bizonyos helyen nem rég indítványoztatott, mert különben bosszúállásból még tíz évig folytatjuk már eddig is oly sok keserves panaszra és fájdalmas följajdulásokra alkalmul szolgált szerencsétlen mesterségünket«.

Ennyit akartam elmondani N. I. újdonságairól. Czélom, mint fönnebb is megjegyeztem, nem korkép festése volt, csak ezeknek az újdonságoknak megismertetése s annak bebizonyítása, hogy ezeknek (s a többi lapok újdonsági rovatainak) gondos áttanulmányozása a történet- és irodalomtörténetírónak, ki a mult század negyvenes éveinek történetével foglalkozik, elmulaszthatatlan kötelessége.

IV.

A Színműtár. Nagy Ignácz mint fordító.

Nagy Ignácz, mint láttuk, mindig élénken érdeklődött a színpad iránt. Első számottevő irodalmi kisérletei színdarabok, a színdarab fordítást is korán megkezdi s a magyar színészet viszonyaival is alaposan megismerkedik már írói pályája elején. A Nemzeti Színház megnyitása hatalmas lendületet ád színészetünknek s színműirodalmunknak. A közönség érdeklődése fokozódik mindkettő iránt. Nagy Ignácz, mint az aktualitások embere, érzi, hogy idején volna egy vállalat megindítása, mely ezt az érdeklődést kielégítse, sőt fokozza. Ez a vállalat egy füzetekben megjelenő színműgyűjtemény volna, mely eredeti és fordított darabokat közölne. Az eszme nem új, hiszen már 1792—93-ban *A magyar játékszín* is (4 kötete jelent meg) ezt a czélt szolgálja. Döbrentei *Külföldi Szinjátékai*ból (Bécs 1821) csak 2 kötet, Schedel Ferencz *Külföldi Szinjátékai*ból (1823) csak 1 kötet jelent meg. 1830-ban Bajza »több tudósokkal« együtt *Külföldi Játékszín* czímen próbálkozik meg jeles fordítások sorozatos kiadásával, de a vállalat az első kötetnél

tovább nem jut. A magyar tudós társaság *Külföldi Játékszíné* már életrevalóbb s 1833—42-ig 19 kötete jelenik meg. Mindegyik csinos nyolczadrét kötet s egy-egy jeles színmű fordítását tartalmazza (néha több kisebb darabét is). A színművek főleg kiváló írók (Goethe, Schiller, Molière, Voltaire) híres munkái.

1834-ben indítja meg a tudós társaság *Eredeti játékszínét*, melynek 1846-ig 16 kötete lát napvilágot (ebben jelent meg Nagy Ignácz Tisztújítása és az Életuntak). A két vállalat azonban nehézkesen halad, egy év alatt rendesen egy-két kötete jelenik csak meg, sőt néha el is akad, így az Eredeti J. 1838-ban, 1841 és 1842-ben, a Külföldi J. 1837-ben és 1841-ben nem jelenik meg. Szükség volt tehát ezek mellett egy gyorsabban megjelenő és aktualisabb vállalatra. A Garay, Kunoss, Szigligeti stb. szerkesztette *Magyar történeti színművek* (1836) a 3. kötettel elakad. 1839-ben Egressy, Szigligeti és Fáncsy akar egy *Pesti drámafüzér* cz. játékszíni gyűjteményt megindítani, melynek Nagy Ignácz is munkatársa lett volna, de a terv csak terv marad »pártoláshiány miatt».[1] Nagy Ignáczot nem ijeszti meg a pártolásnak ez az állítólagos hiánya s bízva ügyességében s a szerencsében hasonló vállalatot tervez az előbbinek bukásával egyidejűleg s két hónap mulva, április végén, meg is jelenik a *Színműtár* első füzete (Victor Hugo: Ruy Blas N. J. fordításában). A füzetek ezután meglehetős gyorsan követik egymást egészen 1843 végéig, mikor megszünik a gyűjtemény a 48. füzettel, »lehet azonban, hogy egypár év mulva új elrendezéssel ismét meginduland, ha a mostani politikai láz valamennyire lecsöndesül« — mondja a szerkesztő (Jelenkor, nov. 5.). Reménye, sajnos, nem valósult meg.

A Színműtár 2—4 íves két hasábos negyedrétű füzetekben jelent meg. 12 füzet tett egy kötetet. Az I. kötet évszáma 1839—40, a II.-é 1841, a III.-é 1842, a IV.-é 1843. Átlag minden 5 hétben megjelent egy füzet. A négy kötetnek négy, igen jó arczképmelléklete van: Egressy Gáboré, Vörösmarty Mihályé, Kisfaludy Károlyé és Megyeri Károlyé. A négy kötet 56 színdarabot tartalmaz, tehát kb. ugyanannyit, mint a többi ilynemű gyűjtemények összevéve, ezek közül 18 az eredeti és 38 a fordított. A magyar szerzők közül a következők szerepelnek a Színműtárban: Csató Pál: 1, Gaal József: 4, Kuthy Lajos: 2, Nagy Ignácz: 1, Szigligeti Ede: 3, Garay János: 1, Katona József: 1, Vachot Imre: 1, Kovács Pál: 1, Eördegh István: 2, Kovách László: 1 darabbal. Az idegen szerzők közül Schiller, Calderon, Dumas, Hugo Victor, Delavigne, Scribe (8 darabbal), Bulwer, S. Pellico neveivel találkozunk, továbbá sok kevésbbé ismert névvel (Bayard, Müllner, Schneider. Toepfer stb.).

Elve a darabok kiválogatásában az volt, hogy csak »színi hatást bizonyított, vagy igérő« műveket ad. Igy a Nemzeti Színházban tetszéssel adott darabokat adja ki, hogy a nagy közön-

[1] Jelenkor. 1839. 16. sz.

ségnek s a vidéki színpadoknak hozzáférhetőbbekké tegye őket (pl. a *Peleskei notáriust)* és lefordíttat, vagy kiad olyanokat, melyektől hatást remél. Ezek közül több színre is kerül utóbb. A darabok néha el vannak látva az előadásra, rendezésre, öltözetre, idegen nevek kiejtésére vonatkozó utasításokkal.

Bánk-bánt is kiadja (második javított kiadás), hogy Katona agg szülőin, kik nem élnek a legjobb anyagi viszonyok közt, valamit segítsen.[1]

Szerkesztői ügyességét jellemzi ez a néhány adat: Gutzkow Savage Richard-ját még kéziratban megszerzi, úgy hogy a *magyar fordítás megelőzi az eredeti kiadást;* Scribe Egy pohár víz cz. híres vígjátéka előbb jelenik meg magyar, mint német fordításban; Pyat és Sue Matild-ját 1842. szept. 24-én adják először Párisban, N. I. azonnal lefordíttatja, úgy hogy nov. 19-én már Pesten is színre kerül; Scribe Láncz-át a párisi előadás után három hó, Dumas Lorenzino-ját négy hó mulva adják Pesten.

A szerkesztő fáradozását meglehetős siker koronázza, mert a 40 pengő krajczáron árult, csínos, színes boritékú füzetek elég kelendők. Igy az első füzetből másfél év mulva már csak 12 példány, a második füzet (Peleskei notárius) 750 példányából két év mulva csak 28 marad (noha az utóbbit vidéken *utána nyomatták és árulták),* Scribe »Egy pohár víz«-ére pedig »annyi megrendelések jöttek, hogy még a sajtó alól kiszabadulta előtt ért második kiadást«.[2] Bizonyára voltak azonban olyan füzetek is, melyek a szerkesztő nyakán maradtak, úgy hogy nagy anyagi haszna a vállalatból nem lehetett.

Az erkölcsi siker, az elismerés azonban mindig nyomon kisérte a Színműtárat. Az Athenaeum pl 1841-ben megjegyzi, hogy másfél év óta ez »drámai literaturánknak egyedüli tárháza« s csak a kiadó »bátorságának, állhatatosságának s hazafiúi kitartásának« köszönhető, mert nyereségről szó sem lehet. A Színműtárnak az érdeme, hogy *a Nemzeti Színház hatása elterjed az országban.*

Hogy az eredeti és fordított darabokat hogyan honorálta, nem tudhatjuk. A saját fordításainak nagy részét az akadémia »játékszíni küldöttsége« fogadta el és honorálta. Az így elfogadott fordítások *kéziratai* az akadémia kézirattárába kerültek s bármely szintársulatnak kiadattak lemásolás végett. Lehet, hogy többet ezek közül adott ki.

Itt említem meg, hogy Nagy Ignácz a cz betűt a negyedik füzettől (1839. aug.) kezdve c-vel szedette (a mit ott indokolt is) s azután mindig c-vel írta. A maga nevét is mindig Nagy Ignác-nak írta.[3]

[1] Jelenkor. 1840. 54. sz.

[2] Athenaeum. 1841. II. 9.

[3] Ezért nem nyomhattak el írótársai egy mosolyt, midőn *koporsóján* a sors tréfájaképen mégis Nagy Ignácz-ot olvastak.

A Színműtár mellett egy »*Népi színtárt*« is tervezett,[1] de ebből csak egy füzet jelent meg, a saját *Árgyrus királyfi*ja 1840-ben, melyről később szólunk.

N. I. után mások is megpróbálkoztak színdarab gyűjtemények kiadásával, de sikertelenül. Obernyik Károly és Vahot Imre *Nemzeti Színműtár*at indít 1845-ben, de a 3. füzettel megszünik a vállalatuk. Horvát Döme Kecskeméten akar kiadni egy *Alföldi Színműtár*at, de csak 1 füzet jelenik meg belőle 1850 ben. 1851-ben újra megpróbálkozik vele *Újabb Színműtár* címen, de 5 füzetnél többet nem tud kiadni belőle.

A jóakarat megvolt bennük is de N. I. ügyessége, türelme és szerkesztői tapintata hiányzott s úgy látszik, a körülmények sem kedveztek nekik.

A Színműtárról mondottak kiegészítéseképen N. I. fordításairól fogok még röviden szólani. Hogy itt foglalkozom velük, annak egyszerű magyarázata az, hogy legnagyobb részük a Színműtárban jelent meg s hogy általában jellemzik a Színműtár irányát.

N. I. sokszor hangoztatja (már 1835-ben Fáy Andráshoz írt levelében is), hogy színügyünk fejlődése *szini hatású darabokat* kíván. Ehhez az elvéhez következetesen hű marad mint színműíró és mint színműfordító egyaránt.

Első fordításai mindjárt ezt bizonyítják. Hugo Victor *Tudor Máriá*ját, ezt az érdekfeszítően bonyodalmas s kínzó lélekrajzokban gazdag romantikus drámát fordítja le (előadják először 1836 jun. 11-én Budán nagy tetszéssel; Pesten 1846 jul. 16-án *Szív és trón* címen, Színműtár II. köt.); Schiller drámái közül pedig épen *Fiesco*t (5 fv.) választja ki (Először: 1836 aug. 27. Budán; 1837 nov. 22-én Pesten; a következő években is adják, Színm. IV.). Hugo Victornak *Ruy Blas*ját (5 fv.) is lefordítja még, mely Tudor Máriánál kevésbbé sikerült műve a költőnek, de épen olyan typikus romantikus dráma, melyben az alakok állandóan titkos ajtókon közlekednek, hatalmas pathossal beszélnek s kiket nem annyira szabad akaratuk, hanem sokkal inkább az írónak számítása igazgat, (Először: 1845 decz. 29. Pesten. Színm. I.)

Szinte torzszülötte a romantikának Bulwer drámája, melyet *Születésjog* (5 fv.) címen fordít le s mely lelkiismeretfurdalásból, nagylelküségből, titkokból, orgyilkolásból összegyúrva lázas, nehéz álomhoz hasonlít. (Színm. II.).

Silvio Pellico *Morus Tamás*a (5 fv. Tommaso Moro) valóságos oázis az eddig említettek között nemes, de passiv hősével, egyszerűen szép dictiójával. A drámai élet kevés benne, szinte csodálnunk kell, hogy a fordító hatást várt tőle a színpadon. (Színm. II.)

Drámafordításainak sorát a lengyel Slovaczky *Mazeppá*ja (dr. 5 fv. Drake után németből; először 1847 decz. 13.) és Hebbel

[1] Figyelmező. 1840. I. 26.

Mária Magdolnája (szomorújáték 3 fv., először 1848 aug. 15.) zárja be. Az utóbbiak már nem jelenhettek meg a Színműtárban, a Nemzeti Színház kézirattárában vannak.

Mint vígjátékíró nagyobb kedvét találta a vígjátékok fordításában. Az akkori német és franczia vígjátékok közül azokat válogatta ki, melyek a közönség ízlésének megfeleltek. Így lefordította Toepfer Károly *Falusi egyszerűségét* (Die Einfalt vom Lande — 4 fv.), a helyet s neveket magyarosítva. Üres dolog képtelen alakokkal, de jól játszva mulatságos lehetett, mert 1839 máj. 6-tól kezdve a következő években is többször adták (Színm. III.). Toepfertől még egy kis egyfelvonásos darabot fordít le *Hagyjatok olvasnom* czímen. Ezt is »magyarítja« még egyes vonatkozásaiban is, a mi kedvessé teszi előttünk a kis bolondságot. A lapok pl., melyeknek olvasásában a derék háziurat folyton megzavarják, az egykorú magyar lapok: a Jelenkor, Regélő, Athenaeum, Honművész, Társalkodó, Figyelmező stb. A végén pedig, mikor megmenekül a sok vendégtől a Jelenkor »Budapesti Naplójából« (tudjuk, hogy N. I. írta) ezt olvassa: »nemzeti színpadunkon egymást váltják az uj eredeti darabok.« Ügyes szatirikus pointe abban az időben, mikor mindig az eredeti darabok elhanyagolásával vádolják a színházat. (Először: 1839 szept. 6.; a köv. években is többször. Színm. III.) Schneider L. 4 felvonásos vígjátéka *Az ikrek* méltó párja ezeknek, Plautus Menaechmi-jének távoli rokona, tele bolondos helyzetekkel, de meglehetős sok humorral is, a mi ezt a kis komédiát Toepfer vígjátékai fölé emeli. (Először 1840 máj. 4. Színm. *utolsó* füzet.) Ezeken kívül még két német vígjátékot fordított. Egyik Amália, szász herczegnő 4 fvonásos darabja *A növendék:* gyengén motivált, primitiv, de elég kedves dolog (először és utóljára 1839 jul. 15. Színm. I.), a másik Lotz *Véletlen találkozás* (cz. 1 felvonásos vígjátéka).[1]

A franczia vígjátékok közül Scribe-nek két darabját fordította le. Egyik a híres *Egy pohár víz* (Le verre d'eau 5 fv.), mely a Nemzeti Színház kasszadarabjává lett. 1841 máj. 10-én adták először Bolingbroke szerepében Egressy Gáborral s Marlborough herczegnő szerepében Laborfalvi Rózával s ettől kezdve állandóan műsoron van. A sajtó sokallja a dolgot, így pl. az Athenaeum nemsokára azt mondja, hogy »talán meg is lehetne már egy kissé pihenni e sok pohár vízzel«, de azért folytonosan adják a következő években is. (Színm. II.) Scribe másik darabja, melyet Vajda Péterrel együtt fordít le, *A láncz* (Une Chaine, 5 fv.). 1842 márcz. 5-től kezdve ezt is többször adják. (Szinm. III.) Még két akkor rendkívül kedvelt vígjátékot fordít le: Az egyik Bayard és Theaulon: *Agg színész és leánya* (Le père de la debutante, 5 fv.), melynek tárgya egy vén színész szemtelen és ravasz cselszövénye, melylyel leányát színpadra és szerződéshez juttatja. A fordítás

[1] A N. Színház kézirattárában.

ügyes magyarítás, sok aktualis czélzással a Nemzeti Színház viszonyaira. Both német átdolgozásából van fordítva (Színm. IV.) Igen sokszor adták, de Fáncsy fordításában. A másik Bayard és Vanderburgh *A párisi naplopó* cz. 2 felvonásos vígjátéka Dunkel után németből. Inkább színmű, melyet kedves humorral rajzolt főalakja miatt kedveltek s 1837 óta játszottak a Nemzetiben Szigligeti fordításában. N. I. fordítása 1839 ápr. 30-án került színre. (Színm. IV.)

Arra a kerdésre, hogy N. I. hogyan fordít, igen röviden megfelelhetünk. Hűen fordít, sokszor szolgailag és magyartalanul [pl. *Fiesco* III. 4. Fiesco: Krauskopf und zehn Teufel! wie kommst du zu diesem Brief?: Göndörfő s tíz ördög! mint jövél e levélhez? III. 10. Unsre Sinne sind nur die Grundsuppe unsrer innern Republik: érzékeink csak alaplevese belső köztársaságunknak. IV. 14 Unser Leben rinnt dann melodisch wie die flötende Quelle zum Schöpfer: Életünk a leggyönyörűbb összhangban folyand akkor, miként fuvolázó forrás, teremtőjéhez stb.]. A gyors munka néha apróbb felszinességekre vezeti. [Pl. *Le verre d'eau* IV. 8. *Bolingbroke:* Ce qui ne m'empêche pas de vous en savoir le même gré! d'autant qu'il est homme a profiter de cette faveur . . . Az engem épen nem zavar meg! Azonban, ő oly eszes férfi, hogy bizonyosan jól fogja ezen alkalmat használni. — *(La reine:* Qu'avez-vous donc duchesse? —) *La duchesse:* Ce que j'ai . . . ce que j'ai . . . quoi! Votre Majesté . . . il sera possible . . .: Azt tartom . . . úgy vélem . . . hogy felséged . . . stb.] Egyetlen műfordítása a Bulwer Születésjoga, melynek jó része jambusban van fordítva elég költői nyelven.

Általában véve közepes, becsületes, napi használatra készült fordítások.

Dr. Szinnyei Ferencz.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ FÖLJEGYZÉSEI.

1803—1805.

— Első közlemény. —

Az Anyám, Tek. Özvegy Kazinczy Józsefné, szül. Bossányi Susánna Assz. 1790-ben azt az anyai ajánlást tette nékem, hogy a' Regmeczhez birt Praediumon számomra lakó-házat épít és mellé egy egész kis gazdaságot szakaszt-ki. Annál nagyobb tisztelettel fogadtam anyai jóságának ezt a' jelenségét, minthogy ezt önnön mozdúlatából cselekedte; mert a' felől azelőtt szó sem volt soha közöttünk. Reám bizta a' ház kirajzolását. Megtettem azt a' szerint, a' hogy státusomhoz — kinek akkor viselt hivatalom esztendőnként ezerötszáz forintot adott és a' ki ezáltal is segéltetvén, fényes házasságot remélhettem — illett, 's az anyám nem nagyollotta a' Plánumot, nem sokallotta a' reá teendő költséget. Az épület 1791-ben fedél alá juta. Mind a' ház körül, mind a' töltés végén Regmecz felé, táblák irtattattak számomra; azokat és azokon felyül számos régi földeket nékem szántottak, arattak; az anyám nékem kimutatott 300 forint ára szénát megtermő rétet, melynek birtokába mindazáltal még 1794-ben nem léphettem, mert Timár Jánosnak, a' ki ezt a rétet irtotta, a' Contractus még eggy esztendő szabad birtokot engedett; 's tul mindezeken egy malmot is birtam, az Anyám kegyességéből; azt, a melyben István molnár lakik; és ez a' malom nékem esztendőnkint mintegy 180 frt Arendát fizetett.

Hosszas szenvedéseim után 1801-ben visszanyertem szabadságomat: nem birtokomat is. Messzire vinne el a' czéltól előbeszélleni, mely fortélyok, mely durvaságok által igyekezett engem József öcsém Regmeczről elháritani. Hetedfél esztendeig tartó rabságomban mindig az volt az én legkedvesebb álmom, hogy ha majd a' szabadulás órája üt, miként fogok a gazdálkodáshoz, s miként hozom helyre, a' mit velem a' mostoha idők elmulasztattak. Égtem magamé lenni, 's érezni, hogy végtére magamtól függök, hogy végtére igazán szabad vagyok. Az Anyám megsejdítette titkos szenvedésimet, melyek onnan eredtek, hogy már itthon vagyok és mégis semmiben nem foghatok: de látta egyszersmind azt is, hogy a' háladatosság mind eránta, mind az öcsém eránt, a' ki míg fogva

voltam, és útjában nem állottam, valóban sok jót tett velem, megnémit, 's nem tett semmit. Végre elunván annak látását, hogy titkon szenvedek, által viszen Jesztrebre, 's minden előrekészítés nélkül úgy praesentál ottan lakó embereinek, mint jövendőbeli urokat, 's visszajövőben mutatja a Toronyi szőlőt is, hogy azt a' Jesztrebi portio mellé nékem adatja.

Jesztreben sokkal reménytelenebbűl ért engem az Anyám declarátiója, mint hogy arra hirtelen eggy szót is mondhassak. Minden szó nélkül csókoltam meg kezét, de képemen olvasni lehetett a legmélyebb elbúsulást. Regmeczen fájdalmam szózatra fakadt, 's elébe terjesztettem az Anyámnak, hogy gazdálkodás nem mehet ottan jól, a' hol a' gazda nem lakik, nékem az az óhajtásom, hogy külön lakhassam, gyarapodhassak, 's magamnak nyugodalmat szerezhessek, mely ha az Anyám plánuma szerint továbbá is az Anyám körül s az öcsémmel együtt lakandom, soha sem lesz elérve, s arra kértem, hogy el lévén tolva Regmeczről és abból, a' mi a fogság előtt immár az enyém volt, költözhessem Semlyénbe; ottan mutasson ki az Anyám nékem külön lakhelyet, én magam épitem meg házamat. Az Anyám elfogadta a' propositiót, 's levitt Semlyénbe, de sem a' kért külön lakhelyet ki nem mutatta, sem arról, hogy a' Széphalmon épült ház az enyém lészen, házasságomnak nyolczadik holnapjáig soha semmit nem mondott. Azonban József öcsém, a' kinek az volt a nyilvánságos plánuma, hogy mind Regmeczen, mind Semlyénben ő légyen Egyedül-Uralkodó, nem szünt meg tanácsával éltetni, hogy marháimat, sertéseimet Semlyénből hajtassam Jesztrebre. Értettem a' tanácsot és a' tanácsló czélját, 's azt cselekedtem, a' mit kellett.

Már Semlyénben voltam, 's nem volt semmim 1 bikán 11 tehenen és 40 darab sertésen kivül. Az Anyám 84 darab fiatal juhval is megajándékoza, 's Jesztreben tartotta, földjeit trágyázni. Megújítottam a kérést Anyámnál, 's nem felelt. Mind szóval, mind levélben, mind más által kértem annakutánna is igen sok izben, 's nem felelt soha, sem neheztelést nem mutatott. Végre 1802-ben a' szüret közelgetvén, a' Kólyi hegyen eggy 525 Rf. 59 xrban kibecsült szőlővel ajándékoza meg, 's én azt a' legszivesebb örömmel fogadtam el. Ez a szőlő nékem 1802-ben 301 Rf. — 1803-ban 451 f. 33 x. — 1804-ben 382 f. 30 xrt adott 's marháimból cseppenhető jövedelmemen kívül ez vala minden jövedelmem szinte házasságomig. Marháim felől alább lészen szó. Ha azt, 'a mit fogságom előtt vontam esztendőnként, összevetjük azzal, a' mit kiszabadulásom ólta vonok, látni való, hogy mostani jövedelmem amannál sokkal kevesebb.

1802-nek utolsó holnapjaiban Mélt. Causar. Regg. Director Majláth György urnak parancsolatja érkezik Regmeczre, hogy a' fogságom alatt rám tett költség fejében a' kamarának fizessek vissza 1068 f. $50^1/_2$ xrt.

Az öcsém meglátván a levél borítékján, kitől jön hozzám a' levél, felbontotta azt. Elrémül és bátyám Krainik József Úrnak declarálja, hogy ő ugyan eggy krt sem ád. *Ő*, — tudniillik *a' familia tútora!* Végre veszem a parancsolatot Semlyénben, 's anélkül, hogy tudnám, mint fenyegetőzött az öcsém, megírtam az Anyámnak, hogy nem lévén többé elzárva, a' hol kénytelen voltam elnézni, hogy miattam más

tégyen valamit, meg nem engedem, hogy testvéreimre miattam valamely teher háramljon, 's a' rám vetett summát a' kamarának költsön vett pénzzel lefizettem.

Tudta az Anyám, hogy én ezt a' summát *a' magaméból* le nem fizethettem, és még sem mutatott módot, valamit kereshetni. Megújítottam sokszori kérésemet, hogy szánna meg, intézné el sorsomat. Egy hang feleletet sem kaptam kérésemre.

Nem tölt belé esztendő, 's eggy újabb parancsolat érkezik a' Semlyéni postán, hogy fizessek ismét 496 f. 4 xrt, mert az előbbi calculus hibás volt. Az Anyám jelen vala, midőn a' levelet az inas a' postáról elhozta. Kérdé, mi van benne? 's megmondottam. Ez ujabb ok volt sorsom elintézését kérni az Anyámat, 's azt felelte, hogy *nem kellett volna magamat hivatalomtól megfosztatnom; nem kellett volna revolutionális plánumokat készítenem; Regmecz ott van; másfél telek esik reám.* — A hivatalomtól megfosztó parancsolat világos szókkal mondja, hogy én nem *vétség*, hanem *vallásom* miatt mozdíttattam el a' Catholica Iskolák igazgatásától. — A Revolutionális planumok eránt világos szókkal szóll a' tizezer exemplárban, 's az ujságlevelekben kinyomtatott sententia, 's abból Galgóczi ugyan vétket csinál nekem, de Ibrányi Farkas szán; — a' mi pedig a' Regmeczi portiót illeti, tudom én, hogy onnan nekem nem $1^1/_2$ telek jut, tudom, hogy mire tarthatok számot: de légyen az a' mi engem illet olly kevés, a' melly kevés akar lenni; ideje, hogy valaha szokjam hozzá; az szorgalom által öregbedhetek, most henyén élek és henyén fogok élni, valamig külön nem megyek. — Kérésemnek ismét nem volt sikere! Ezek a' scénák gyakran előfordultak, de sohasem fakadtak elkeseredésre azon eggy eseten kivül, mellyet éppen most említék. Mind Asszonyám, mind az öcsém azt tették magoknak rendszabásul, hogy hallgatással feleljenek. Illy scénák adták elő magukat az 1803. esztendőbeli szüreten is. A' melly nap Semlyénbe értem a' hegyről, ágyba estem 's Novemberben nem volt reménység feléledésemhez.

József öcsémnek az volt a' principiuma — ezek itt tulajdon szavai — hogy 1. *oda lesz a' ház, ha mindennek adnak.* Mintha a' ház nem azért volna, hogy mindennek legyen! — és hogy 2. *a' fiatal embert* (tudniillik Miklós öcsémet) *nyomorúság által kell megtanítani.* Igy igen is ő maga marada Úr mind Regmeczen, mind Semlyénben.

Igy folytak a' dolgok 1804-nek első holnapjaiig, 's nem volt semmi reményem, sorsomat javítani. Az Isteni Gondviselés megtöltötte a' szenvedések poharát, hogy végre a keserüség édességgé változzék; 's igy fordította meg dolgaimat, mellyek sokszor a' kétségbeesésig merítettek.

Itten olly történetek elbeszéllésére kell ereszkednem, a' mellyek az olvasót neheztelésre fogják ellenem gyúlasztani 's arra a gyanúra viszik, hogy szerencsétlenségemet vagy *vétkes*, vagy legalább *nem okos* tetteim által megérdemlettem. Nem kérek *elnézést*, hanem csak *igaz voltot* és ügyemnek *részre nem hajló megítélését* és erre nézve *békével való kihallgattatást.* Ocsmány történetek, alacsony dolgok — szerel-

meskedés, gyermek . . . . . gyanúja! — fognak előfordulni. De mind ezek szorossan össze vannak szőve történeteimmel.

*

Az Anyám 1803-nak Decemberében, mihelytt a halál veszedelmén túl valék, oda hagyá Semlyént, 's Regmeczre jött, a menyemnek,x) Józsefnénak, első gyermekágyában segítségére lenni. Én betegen Semlyénben maradtam Nagy Marisnak, eggy 15 esztendős, teljességgel nem szép, de igen alkalmatos 's eleven lelkű leánynak, Takács Andrisnak, az inasnak és eggy Semlyéni lakos éltes parasztasszonynak gondviselése alatt. Tél volt, sár volt, a' menyem sok ideig betegeskedett, 's így az Anyám tavaszig mulatott Regmeczen.

Az Oskola-Rector, Mata Imre, nékem holmi munkáimat nyomtatás alá purisálta. Egyedül ülvén asztalhoz, kértem, hogy valamig az anyám oda lesz, ebédeljen, 's vacsoráljon nálam. Ez épen akkor történt, midőn őtet Semlyénből idő-nap előtt ki akarták tolni. Én pártját fogtam. Melyik félnek volt igaza? az nem tartozik ide; piruljon a' ki igazságtalanságot követ. A rágalmazás alkalmatosságot veve bántani; azt mondották, hogy azért járatom magamhoz, hogy ha Maris viselős lesz, legyen kire kennem.

A hír fülébe ment Anyámnak. Lejővén Regmeczről, mindent tudaklott, nyomozott. Az a vén asszony, a' ki körülttem forgott betegségemben, és a' ki felgyógyulásom után is mindennap megjelent a' háznál, esküdt, hogy soha sem látott egy illetlen nyulást is.

Az Anyám hitt és nem hitt. Azonban természeti élessége sokszor kemény tettekre ragadta. A leányon elkövetett keménység, *rajtam elkövetett keménység* volt; kértem az Anyámat, kémélne meg, küldené vissza az anyjához, 's ez által adja vissza nyugtomat 's csináljon magának is nyugodalmat.

Éltem-e a leánnyal vétkes társalkodásban, vagy nem? ki felelhet arra? Gyanú elég volt, nem volt semmi próba. — Rousseau azt beszéli a' maga gyónásaiban, hogy midőn ifjusága első esztendeiben a' Madame de Warens szobaleányával Sabaudiából Lausannig gyaloglott, 's a' szobaleány boszúságára, annak éjjeli rettegéseit meg nem értette, abban a' hitelben volt, hogy a környülállásoknak világ kezdete olta kell arra készülni, hogy eggy férjfi és eggy leány eggy ágyba kerüljenek. A világ nem olly ostoba, mint a' fiatal Rousseau volt, 's tudja, hogy arra nem kell igen sok. De kicsoda az a' semmire való, a' ki látván, hogy eggy férjfi és eggy fiatal leány között víg tónus van, mingyárt azt higyje, hogy titkos, vétkes ismeretség is van? Nem tudja-e azt kiki a maga példájából, hogy az emberiségnek minden gyarlóságai mellett a' gyanú néha hamis? — S cselekedtem tehát, vagy nem cselekedtem? kit illet a kérdés? Alább majd meglátjuk a' csalhatatlan bizonyságot, hogy *nem cselekedtem.* De tegyük fel, *cselekedtem légyen!* Oly valami rettenetes dolog-e ez, habár nem szép, habár nem jó, habár nem illő is?

Igy folytak némelly apró fel-fellobbanások közt a' dolgok, mellyeket nem szégyellésből, hanem azért hallgatok el, mert alacsonyak és hosz-

x) Józsefnénkkel.

szasak, midőn eljöve a' nap, melly maga után életemnek legnevezetesebb következéseit vonta.

Pünkösd első napján (Májusnak 20. d. 1804.) tizenkét óra felé eggy Debreczenből kijött vendégünkkel, prókátor Nagy Gábor úrral, a' napfényen sétálgattam a' ház előtt. Az anyám kiált a' leánynak, 's általa valamit külde ki a' konyhára. Ez sietve menvén, éppen a' konyha ajtajában megbotlik, 's balkezét kificzamítja. Éppen esztendeje volt annak, hogy engemet a' posta Tatán feldöjtött, és karomat eltörte, 's én akkori szerencsétlenségemből, 's orvosaim beszédjekből tudom, hogy a' ficzamodás, ha késnek a' csont visszatételével, bénává teheti az embert. Nem avattam a' dologba magamat, de titkolódás nélkül parancsoltam, hogy híjjanak elő valakit, a' ki az operatióhoz tud, 's segítsenek a' lányon. Másnap a' vendég Debreczenbe ment; 's látván, hogy a' leány nem mozdíthatja az ujjait, 's hogy sokszor ordít kinjában, ártatlanságom érzésében egész bátorsággal kértem az anyámat, hogy vagy hozasson felcsert, vagy a' vendéggel küldje bé Debreczenbe. Az Anyám azt mondta, hogy *semmi közöm hozzá, 's sem egyiket nem cselekszi, sem másikat; szenvedje; az ordítás által nem lesz jobban.*

Ha valami illyest valaki más beszéllne énelőttem, megvallom gyengéimet, hogy édesdeden kaczagnék az orrom alatt, 's azt hinném, hogy hamiskodik, 's ravaszúl keres szép színeket erőtlenségének szépítésére. Nem kívánhatom tehát, hogy más itéljen szelidebben felőlem, mint én fognék más felől; és így kénytelen vagyok a' detaljba ereszkedni, hogy a' kinek szive van, érezhesse, ha igaz-e, a' mit mondok.

Kilencz óra tájban, az Anyám körül beszélgetvén, az Anyám ártatlanul és nem gyanítván semmi kedvetlent, — ezt mutatta víg kedve, szabad hangja — azt kérdé, hogy valamelyikünk talán roszszúl volt éjtszaka, mert hallotta, hogy kinn jártak. Én feleltem, hogy az én voltam, nem voltam rosszúl, de olly nagy ordítást hallottam a cselédházból, hogy lehetetlen vala megállanom, hogy ki ne menjek. A Maris volt, magába hagyva, mert az az asszony, a' kivel hálni szokott, valamely haldokló rokonához ment. Az anyám ezt a gondoskodást balra magyarázta és mutatta hangja, hogy értte neheztel. Azonnal kiáltja a' lyányt 's valamit parancsol neki. Ez kinjában nem mert pisszenni, 's felrántotta az orra tövét. *Mit rángatja kend az orrát?* kiálta haraggal az anyám. A vendég és én kinn valánk a' ház előtt és mind ketten elborzadánk. Én lementem az udvaron, elkeseredvén, hogy a' gyanú az emberiség érzéseit elfojthatja; 's midőn visszajöttem eggy új scénának valék szemmel látó tanúja, mellyen az olvasó szintén úgy fog elborzadni, mint én borzadtam.

Az Anyám a' lyányt a' pinczébe küldötte. Ez csak eggyik kezét birván, jobbjával a' lakatba tette a' kolcsot, azután megfogván a' lakatot fogaival csavarított eggyet a' kolcson, hogy megnyithassa, 's sírt. Elfordultam, hogy a' lyány ne is lásson.

Az Anyám annyira bosszankodék az éjtszakai kimenetel miatt, hogy asztalhoz sem jött, de nem szóllott. Be lévén fogva a' vendégnek, kértem Anyámat, hogy a' lyányt küldené be Debreczenbe. *Nem!* Elébe

terjesztettem a' dolog halaszthatatlan voltát, elbeszéltem a' pincze megnyitását. *Nem!* Meg fog bocsátani Asszonyám, mondám, itt az emberiség tisztjével jő collisióba a' gyermeki vak engedelmesség; a' lyánynak segítség kell; 's felültettem a' vendég mellé, 's levelet írtam Dr. Szent Györgyi József úrnak, mellyben neki azt a kérést tettem, hogy a lyány mellé rendeljen eggy alkalmatos felcsert 's a' lyány elment.

Az Anyám Dienes öcsém után külde. Megtámadnak. Dienes azt veti szememre, hogy Maris a' Rhédeyné temetésekor az ő házánál velem hált. — *Velem?* abban a' szobában, a' mellyben Nagy Gábor Ur hált? olly fényes holdvilágnál, hogy éppen az ablakban lévén az ágyam, ottan fekve, akármit is elolvashattam volna? 's ő, a' kivel eggyütt hált, egy takaró alatt, eggy soha annak előtte nem látott idegen uraság szobaleánya? Ez a vád kézzel fogható hamisság. Oly nevezetes napnak éjtszakájára, mint a Rhédeyné temetése volt, még máig is fognak sokan emlékezni az ő barátjai közzül, 's tanúim lehetnek, hogy az éjtszaka igen világos volt. Istentelenebb vád még soha nem volt. Még eggynehány ily vádak hozódtak elő 's feleltem. Végre Sárosné hozódott elő. Az ellen protestáltam, remélvén, hogy azt a' tiszteletreméltó asszonyt, a kinek *elvétele felől gondolkodtam*, k.... nak senki sem veszi. Végre az öcsém taggat, hogy csak valljam meg, úgye el akarom venni a' lyányt?

Erre a' kérdésre elborzadtam 's látván a' mit soha nem is álmodtam, hogy az Anyám éppen illy oktalanságot tészen fel felőlem, megesküdtem, hogy soha az a' bolond gondolat nem csak *szándékom* nem volt, de nem még csak *eggyszerre fellobbant és ismét elalvó gondolatom is.*

Ezek irtóztató dolgok, és a' ki az illy bántásoknak okát jól nem ismeri, kéntelen olly gyanúkra vetemedni, a' mellyek engem nem csak *rosszabbnak* festenek mint vagyok, de *bolondnak* is.

Eggy Szerencsynét, egy Báró Vay Miklósnét elvenni, ha bár alacsony születésű személyek, ha frajczímerek volnának is — az nem olly dolog, a' mit én megérteni ne tudjak. Ez a' két fő dísze az asszonyi nemnek, ha nem Radvánszky, nem Báró Adelsheim nevet viselne is, megérdemelné, hogy az eszes ember magát a' köz vélekedés megpiritására elszánja. De egy *Nagy Marist* elvenni! irgalmas egek, kinek juthat olly bolondság a' fejébe?

Azonban látván, hogy az anyámat ez a' gond környékezi, önnként esküdtem meg ismét, hogy azt sem *soha nem akartam, sem soha cselekedni nem fogom.* Ezt nékem, úgy látszék, elhitte az anyám; 's azt a' kérdést tette mellé, ha *illettem-e vétkesen* a' leányt. Letérdepelve, égre emelt kézzel feleltem, hogy *soha sem!* soha! — A' mint fölkeltem a' földről, azt felelte, hogy tudja, hogy az ollyanban szabad hazudni. — Elnémultam rá. Igy nem tudom, hol vehetett megnyugtatást.

Reméllem annak elbeszéllését, hogy Dienes öcsém velem ekkor mint bánt, senki sem veszi az ő *mocskolásának.* Azonban igaz, hogy ő más nap ismét nekem jött, és példákat hordott elő, hogy más is vett frajczímert és szerencsés vala vele; nem látja, miért ne lehessek én is az Marissal. Elborzadtam s nem szólltam reá. Az immorális rút ember!

Édes Asszonyám! mondám; mind ezek nem történtek volna, nem

történnének, ha Asszonyám az én mindenkori kérésemet teljesítené; eresszen külön, adja nékem a' Keserű felé fekvő puszta Cúriát, a' mellette levő földekkel, 's annyi birtokkal, a' miből elélhessek; én Asszonyámat nem terhelem építéssel; magam fogok építeni. — Megigérte, hogy mihelytt a' Popularis Conscriptió munkáját elvégzem, külön ereszt, 's a' kivánt Cúriát és földeket ide adta, 's fogadta, hogy kikészít.

Eggy bizonyos írás megértése végett, melly alább előfordúl, kéntelen vagyok feljegyezni, hogy midőn ez a' lárma támadott, eggyik testvérem azt mondotta, hogy a' *rajta való örömében széljel tánczolja a' lábán lévő czipőköt.*

Az innepek előtt Hosszú-Pályiban hagytuk félben a' Conscriptió munkáját. Májusnak 24-dikére oda vala rendelve a' Conscriptor társam, Baranyi József Úr. Minekelőtte oda indulnék, az Anyám elővett, 's azt tudakozta, hogy mi lesz már Marisból? Azt feleltem, hogy az egyenesen az Anyámon függ; nékem meg van adva a' mit olly régen óhajték; a' többi reám nem tartozik; ha tetszik, hozassa vissza Asszonyám, ha nem, küldje az anyjához. Tehát jöjjön vissza, mondá; 's elvégezte velem, hogy én Vasárnap úgy is, szokásom szerint bémegyek a' városba, készítsem el a lyányt, 's Kedden a' vásárra-menők kihozzák. Ezzel *megáldott, ha el nem veszem: megátkozott, ha elveszem*, 's én az Anyámat megvakulása miatt szivesen szánva, szekérbe ültem, 's még ebédre Hosszú-Pályiba mentem.

Kiindulván a' szekér az udvarról, eggy cseléd lóháton utánnam jött kilesni, hogy ámbár Hosszú-Pályi felé megyek, nem csapok-e az erdőben Debreczen felé. Elhaladván Kenézt, a' cseléd hírt vitt Asszonyámnak, hogy H.-Pályinak mégyek, 's Asszonyám lóhalálába ment Vámos Pércsnek, ott lovat váltott, 's 10 ftot fizetett eggy statióért, hogy nyargalva menjen. De Szent-Györgyi előtt leszállott, 's beszélli, hogy én a' lyányt el akarom venni, 's kéri, jöjjön a' Bíróhoz, kérjen tőle Hajdúkat, a' kik a' k...t kapják meg, 's Asszonyámnak adják által. Ez a' nemes lelkű ember mindent elkövetett, hogy megnyugtathassa, mondotta, hogy a' lyány beküldése igen szükséges volt, 's barátságomra provocált, hogy ha valami ollyast szándékoznám, azt nékie bizonyosan meg fogtam volna vallani. Elébe terjesztette az én prostitutiómat, a' magáét, a' lyányét; 's hogy a' város öszve fog futni erre a' spectaculumra 'stbb. Végre megnyerte az anyámtól, hogy nem fog hajdúkat kéretni; ő maga mégyen el elkésziteni a' lyányt, hogy az önnként kimegy Semlyénbe, 's így a' dolog lárma nélkül eshetik-meg, csak hogy igérje-meg Asszonyám, hogy nem tesz semmi erőszakot.

Asszonyám megígérte, 's a' Doctor ment. Azonban alig lép-be a' Doctor, 's utánna bétoppan az Anyám' Gazdája, a' ki a' lyányt megragadja; a' lyányt pofon verik, k....nak szidják, a' száját békötik, 's a Vámos Pércsi lovakon végig viszik az útczán.

Szent Györgyi barátom nekem stafétát küld; elbeszélli mi esett, 's int, hogy menjek Semlyénbe, nyugtassam-meg az anyámat; félő, megüti a' guta. — Más nap reggel Semlyénbe értem.

A' cselédek, midőn beláttak jönni az udvarra, kiugrottak a' kony-

hából, 's tapsolva fogadtak. Maris fogva tartatott eggy szobában. Vele eggy strázsa volt benn a' szobában, a' másik strázsa eggy rúddal a' pitvar ajtaja előtt őrzötte a' rabot, 's ezt minden látta a' ki az útszán elment.

Belépvén az Anyámhoz, mondottam miért jövök, 's hogy Dr. Szent Györgyi stafétát küldött utánnam. Kértem kímélje meg magát, kiméljen engemet. — Marisnak az inasom eggy czédulát ada-bé az ablakon, a' mellyben csak az vala, hogy akármit csinálnak vele, akármit mondanak, hallgasson, 's az Anyám haragját ne ingerelje. Az Anyámnak minden gutaütést támasztható indulatjai eltűntek; örült, hogy kezében volt rabja, 's vígan, könnyű hangon beszéllt.

Mihellyt szekeremen megtették az igazítást, vissza mentem Pályiba. Reménylem, hogy abból nékem senki sem csinál vétket, hogy tudván, *mit tesz elzárva lenni*, a' rabnak, ha *leány* is, vigasztalást, tanácsot nyujtottam.

Júniusnak 18 d. Váradon Gyűlés volt. — 22 Jún. már befogva állottak lovaim, hogy Baranyi József Úrral Conscriptióra menjek, midőn az inasom azt a' hírt hozza, hogy az Anyámnak négy lova fúlt a' Bodrogba, 's ezen annyira consternálódott, hogy fekvő beteg lett és alig ha meg nem hal. — Azonnal megváltoztattam planumomat. Nem, mondám Baranyi barátomnak, nem Conscriptióra megyek, hanem Regmeczre; illő, hogy megmutassam, hogy jó gyermeke vagyok; 's éjjel nappal menvén, 24 d. Júniusba Regmeczre értem.

Két óra volt éjfél után, midőn az udvarra beállék. Eggy cseléd hozzám vonakodott, 's elbeszéllte, hogy a' mint a kocsisom feljött Semlyénből, az a' gyanú lévén, hogy Marisnak is hoz leveleket, megitatták, úgy hogy eldőlt, és akkor osztán még a' lábkapczáját és a' nyergét is megvizitálták, 's *nem leltek semmit.* Nem mondották meg néki, mikor mégyen vissza, hanem eggykor, midőn még aludt, a Gazda kimenc, behítta, kezébe adták a' leveleket, 's a' Gazdával ismét kiküldötték, hogy ez ott légyen 's minden mozdúltára vigyázzon, ha nem dúg-e valamelly rejtekben lévő írást magához, 's a' Gazda előtt üljön lóra 's indúljon.

Spanyol lelke a' féltésnek! Sem nem irtam a' lyánynak, sem nem izentem neki, sem nem köszöntettem, sem azt nem óhajtottam, hogy valaha ismét meglássam. — Azonban nem szüntek meg a tudakozódások, ha nem látta-e valaki, hogy a' lyány ezekben a' napokban valamit írt volna, 's eggy Asszony ládájából előhoznak valamelly levelet, melyet Maris hozzám intézett.

Sok környülállás adja elő magát az életben, mellyre nehéz felelni, és mégis ártatlan a gyanús, 's ez nehézzé teszi a' birák' dolgát. Illyen ez a jelenvaló is.

A' leány ebben az elhagyattatásban engem kért, hogy pártfogója lévén eddig, gondoskodjak róla ezután is, 's szerezzek neki valamelly jó szolgálatot. Elbeszéllte, mik estek vele Semlyénből lett utolsó eltávozásom olta, 's azt, hogy Tokajon keresztül jövén, *megemlékezett az ott töltött boldog órájára.* Az egész levél *Tekintetes Úr* titulaturákkal folyt,

de eggy helyett Zanasszából azt írta ki, hogy *vagyon eggy Isten az égben, a' ki az ártatlan szenvedést látja* etc. 's a' pathósz tónúsában poétai stylusra fakad, és *té*-nek szóllít, valamit mond *Lubin és Anette* felől és *Ta* meg *Ma* syllabák fordúlnak elő levelében.

Ezek a' majd comicus, majd tragicus dolgok psychologiai tekintetekre nézve is megérdemlik a figyelmet. Nézzük végig, mit lehet mondani reájok.

A' ki a' Tokaji czikkelyt olvassa, nem azt gyanítja-e, hogy ott a szerelem egy pajkos éjtszakát adott? S mit mond osztán reá, mint hűl-el majd, ha azt hallja, hogy én soha ezzel a' lyánynyal Tokajban nem voltam egyébkor, hanem a' Kufsteinból Munkácsra vitettetésem alatt? hogy akkor a' lyány tizen-eggy (Nro 11) esztendős gyermek volt, 's délben a húgommal Klárival a' lakásomra jött és estve elment? A Tokajban töltött *boldog óra* tehát azt teszi, hogy ott látott engem az én szerencsétlenségemben és azt érzette, a' mit minden érez *szerencsétlent látván.*

Lubint és Anettet kell magyaráznom. — Midőn felgyógyulván a' forró betegségből, elgyengűlt szemeim még nem birták az olvasást, ő vele olvastattam *Rigó Sámsont,* 's holmi egyebet, és a' többek köztt Marmontelből Lubint és Anettet. Maris erre verseket írt; elég rosszakat, nemcsak poétai, hanem logicai tekintetekből is; de morális nézőpontból nézve, elég jókat, mert az vala a' bérekesztések, hogy ő valamikor a' Gessner Idylljeit megnyitja, a' könyv mindég Daphnén nyillik-meg, a' ki az anyja sírjánál esküszi, hogy a' feddhetetlen erkölcstől soha el nem tántorodik. A vers megérdemlette a' dicséretet, 's Lubin és Anette becset kaphatott előtte.

A' *Ta* és *Ma* syllabákra József öcsém azt jegyzette-meg, hogy az nem tehet egyebet, hanem ezt: *Táti, Mámi;* és így *gyermekcsinálás* forog szóban. — A' bölcs ember!

Erre a' lyány ismét elfogattatott, 's olly szorossan, hogy nem csak nem léphetett, de hogy meg sem mozdúlhatott, eggy ládához köttetett. József öcsém pedig lejött Váradra, Dienes öcsémtől két Vármegye-katonáját kérni, a' kik a' lyányt Linczbe vigyék László öcsémhez.

Nem támad-e valakiben az a' gyanú, hogy engem most Regmeczre a' lyány újabb rabsága vont? — Ezen gyanút azzal a declaratióval előzöm meg, hogy mind azt a mi itt történt (Maris akkor nap vettetett ujabb rabságba, a' mellyen én Váradról kiindúltam), csak az udvarra való beléptemmel értettem-meg és még József öcsém sem vádolt vele. Ő, a' mint látni fogjuk, egyéb inditó okot substituált ide jövetelemnek.

Négy óráig ültem a' kocsiban, mert minden aludt. Végre mozogni kezdettek. Az Anyám, mihellyt megértette, hogy elérkeztem, le oldatta a' lyányt a' lánczról. — Végre bejöttem.

Elbeszéltem mit hallék Váradon, a' négy ló és az Anyám [illegible]sternátiója felől; elbeszélltem, hogy tudom, itt is mi történt Marisval. Kértem, küldje haza, fogadtam mindent, a' mi megnyugtathatá. Hasztalan volt — nem engedett kérésemnek.

Látván, hogy a' kérés nem használ, elébe terjesztettem a' gyalázatot, mellyet rám és magára von; mondottam, hogy fülem' hallatára

SZEGED

neveztetett hóhérnak, porkolábnak; kérdeztem, miként kínozhat az az anya tömlöcztetéssel mást, a' kinek két gyermeke volt tömlöczben? Elébe adtam, hogy az semmit sem használ, mert ha a' megbolondulásnak arra a' gradusára vetemedhetném, hogy a' lyányt el akarjam venni, ez a' fogva-tartás annak elejét nem veszi; osztán az nem is szabad; az anyja a' leánynak a' szomszédban lakik, lehetetlen, hogy meg ne hallja, hogy mi történt a' gyermekével, elő fog jönni 's vissza kívánja. Mi lesz, ha a' Vice Ispánhoz, a' Palatinushoz, a' thrónushoz recurrál? — Semmi remonstratio, semmi kérés nem használt.

Én az ebédet megettem 's Kázmérba jöttem, olly szándékkal, hogy innen Göncz-Ruszkára megyek, a' húgomhoz, kit megakarván kímélni az anyámnak attól a' vádjától, hogy engemet ő tüzel, két esztendő olta nem láttam.

Kázmérban elbeszélltem fiúi bizodalommal minden szerencsétlenségemet, 's a' Gróf a' Grófné, kik engem 1804 ólta úgy boldogítottak, mintha tulajdon ágyékjokból származtam volna, vigasztaltak, szántak 's tanácslottak. Másnap felvirradván, mondám Ő Nagyságának a' Grófnak, hogy megváltoztattam plánumomat; nem Ruszkára mégyek, — mert ott lakván a' lyány anyja, abba a' gyanúba hozhatnám az anyámat, hogy nem a' húgom miatt, hanem a' lyány miatt mentem oda — hanem vissza megyek Váradra. Ő Nagysága megdicsérve javallotta a' gondolatot 's továbbá is intett, hogy az Anyám megtévedését *szánjam*, de *tiszteljem*. Azonban éppen a' búcsúzás alatt a' Grófnét kihívják; a' Regmeczi Gazda hozott eggy levelet. Az Anyám arra kéri a' Grófnét, hogy engem ne eresszen Ruszkára, hanem péntekig tartóztasson magánál. — Fel ültem a' szekérre és Regmeczen az udvar előtt állván-meg, magam bémentem jelenteni, hogy én a Gazdának Kázmérba érkezése előtt már, a' fellyebb említett ok miatt azt végeztem volt, hogy Ruszkára nem megyek: de péntekig Kázmérban sem mulathattam; mégyek egyenesen Biharba, folytatni a' Conscriptiót. Ujra kértem, hogy bocsássa-el a lyányt; minden felé elment a' híre; őtet gyötörvén, őtet hozván gyalázatba, *engem gyötör, engem hoz gyalázatba*. Tudakoztam, ha szabad-e azért mást kinzanunk, mert félünk? De mind ezeknek nem volt semmi haszna. Mentem.

Közel valék Ujhelyhez, midőn az a' gondolat, hogy visszatérésem ujabb próbája leszen utánna-járásomnak, 's többet fog használni, mint minden remonstratió; vissza fordított.

Az sem használt. Látván, hogy meglágyíthatatlan, bejelentettem az Anyámnak, hogy én nem csinálok semmit *titkon*, 's előtte irtam-meg a' levelet az anyjának, hogy jőjjön a' leányához 's segítsen rajta. Az anyám más úton külde Ruszkára azzal a' parancsolattal, hogy a' húgom a levelet, mellyet egyenesen neki küldöttem, oda ne adja a' leány anyjának, sőt küldje az Anyámnak, melly meg is lett. Valamit a' fájdalom, a' gyalázat érzése, és az emberiség velem mondathattak, mind elmondottam az anyámnak és minden nap. Az Anyám nem hajlott; fel felkölt, megnyitotta a' kolccsal bezárt ajtót, néki rikóltotta magát a leányra, s verte, *hogy mind azt halljam*. Nem szeretőjén, k....ján, szándéklott feleségén,

de a' valóságos gonosztévőn, eggy gyujtogatón, gyilkoson sem láthat illyet iszonyodás nélkül történni, a' kinek szivet adott a' természet; mert a' gyilkost, a' gonosztévőt bünteti ugyan a' törvény, de nem örül a' büntetésnek. Kifakadtam, ismét elmondtam a' mit róla mondanak, kértem. Ah! az mind haszontalan volt.

Jun. 27-dikén eggy dél után azalatt, míg én a kertben mulattam, József öcsém megjött Váradról. Azon szobában járt fel 's alá, a' mellyben Asszonyám feküdt, 's felesége Ragályi Mária eggyütt vala az Anyámmal és a férjével. Én beléptem, köszöntem az öcsémnek 's ezt mondám: *Örülök hogy láthatlak.* — *Én nem!* felele, az utolsó szót nagy indulattal mondván-ki. Látván kivel van dolgom, dissimuláltam, 's az Anyám feje mellett leültem. József öcsém nekem valamelly gorombaságot tett, de a' mellyre többé nem emlékezem. Csak arra emlékezem, hogy azt feleltem reá, hogy goromba mondásra nekem nincs feleletem. 'S ezzel felköltem, 's a' szomszéd szobában olly hellytt, a' hová az anyám az ágyából nézhetett, széket fogtam, elővettem iró-szerszámomat, eggyik lábomat, a' másikon által vetettem 's az alatt, míg József öcsém velem a' legirtóztatóbb dolgokat hallattatta, eggy levelet írtam valamelly Rézmetszőnek olly phlegmával, olly csendességgel, melyet most magam is csudálok, mert a' levélben eggy correctura sincs.

Az ő romlott lelkét, az ő pimasz charakterét, az ő feje' pusztaságát sok cselekedetből lehet ugyan ismerni; de ez a 27. d. Júniusban velem elkövetett istentelenség, eggyetlen a maga nemében és csak azért is méltó a' feljegyzésre, mert példáját látni lehetetlen.

A' mint az ebédlő szobában leültem, ezen szóval kezdette gorombaságait:

Boldog Isten! melly tanúlt ember! íme a Jénai Mineralógiai Társaság Tagjának fogadta.

Nem szóllottam rá eggy hangot is. — Midőn a Jénaiak az én tudtom nélkül nékem Diplomát küldöttek 's én azt a' Nagy Gábor Ur szobájában vettem a' Debreczeni postáról, azonnal leültem, 's azt feleltem nekik vissza, hogy én a Mineralogiához annyit értek, mint az Arabiai nyelvhez; köszönöm a' megtiszteltetést, de el nem fogadom.

Nro 2. — De meg kell vallani nagy ember, derék ember! Lefestette magát, 's mennyei világosságot festetett magának a' feje felibe. Szólljon maga a' festés helyettem. Azt nem nekem kell szégyellenem, ha rágalmazóm nem bir azzal, a' mivel kellene, és szemtelenűl vádol.

Nro 3. Az Ur plenipotentiát vallott a' Váradi Gyűlésen. Minek az? Asszonyám ellen akar vele kikelni az Ur? Csak tessék; majd meglátja mit nyer vele. Már egyszer, még Kassán laktunkban sequestrumot akart tenni az anyámnak. Vagy talán a' Viczay képe vagy a' maga bolond firkálásai miatt tette azt? Az igaz, gyönyörű, bölcs munkák: *Rigó Sámson!* No, megparancsolom a' fiamnak, hogy nekem eruditus ne legyen.

Nem szóllottam semmit. Csuda-e az, ha ő Moliernek plautusi szavát nem ízleli, nem érti? — Egyedül a' Sequestrumra jegyzem meg, hogy

az nekem soha gondolatomban sem volt, 's nem emlékezem semmire, a' honnan ezt kihúzni lehetne. Hanemha onnan, hogy az Anyám 1787 táján conscribáltatta a' jószágát, hogy a' Kamarától költsön vehessen pénzt.

Nro 4. Ördög-adta tökélletlen embere, mihelytt Váradon meghallja, hogy ott vagyok, éjjel-nappal jő ide, hogy az én itt-nem-létem alatt Asszonyámat megcsalhassa.

Nagy szó! Sokat magyaráz.

Nro 5. 'S az Ur azt írá, úgy-e, meghallván, hogy nekem sok juhom döglött el, hogy a' juhainak hason felét a' fiamnak ajándékozza? Nem, uram, nem vagyunk barátok. B . . . . . meg az Ur a' juhát!

Az Anyám és a felesége jelen volt, 's sem eggyik nem csendesítette csak egy hanggal is, sem a másik. — Ajándékban nem kellett a' nyáj fele: de hírem nélkül Novemberben levágatott belőle kilenczet.

Nro 6. Soha, b . . . . . a lelkét, soha Laczi bolondabb cselekedetet nem tett, mint azt, hogy midőn forró nyavalyába esett, az ebadta, semmirekellő tökélletlen embere, azt a tanácsot adta Asszonyámnak, hogy hozasson Doctort mellé; hadd veszett volna el!

Nro 7. Itt vagyok, Uram, itt vagyok ('s ezt mondván a' székem mellé jött, megcsapta a' mellyét, 's nekem rivalkodék), nem félek, kapjon belém az Ur.

Rá meresztettem a' szememet, rettegés nélkül, csak hogy lássam, ha a' feneség hagyott-e még annyi lucidum intervallumot, hogy érezze, melly megvetéssel kell a' megőrültöt néznem. Nem szégyenült el!

Nro 8. Elvette Asszonyámtól a' Maris után talált leveleket, 's azzal fenyegetett, hogy *úgy akarjam azt az ő almáriomából elvenni, hogy megbotoz* . . . .

Becsületére csakugyan kéntelen vagyok megvallani, hogy az utolsó szót *felében elharapta.*

Nro 9. Az Úr azt írta Asszonyámnak, hogy velem connotáltassa, mibe került a' fogsága 's tétesse fel, hogy ha ide haza volt volna, mit fogott volna vonni. Igy akara az Ur engem megcsalni; azt gondolta, hogy én fiatalember lévén, nem látom, mit akar az Ur?

Nro 10. Hadd vegye, b . . . . . a' lelke tökélletlen, semmire való, gaz embere, hadd vegye! Az egyik testvére elvette Consiliárius 's Ord. Vice Ispán Beothy Jánosnak a' leányát, a' másik el a' Consiliárius 's Ord. Vice Ispán Ragályi Józsefét: hadd vegye!

Nro. 11. De mindég szerette a' fiatal szoba leányokat!

(Itt fúlánk és caustikus epe fog folyni tollamból, 's reméllem, hogy az olvasó reflexe lesz s megérti mit mondok.)

Mikor én Kazinczy József Kassán Nationalis Oskolák Inspectora voltam, ő pedig akkor, tudniillik Kazinczy Ferencz, ott mint 14 esztendős gyermek oskolában járt, tulajdon vallása szerint, mellyet eggykor Telki-Bányán tett, a' Kapiné frajczimerén vesztette el a' sz . . . . . —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — —

'S azalatt, míg ő Kazinczy József Munkácson raboskodott, én

Kazinczy Ferencz, a' ki soha nem raboskodtam, a' Kazinczy István frajczimerével kedvemre útaztam, mert szépen énekelt.

A' ki ezt nem érti 's bennünket nem ismér, tudja-meg, hogy én Kazinczy Ferencz *első gyereke vagyok a születés rendében az anyámnak*, — József pedig a' születés rendében *kilenczedik*, vagy az élők közt a' hetedik.

Nro 12. Nekem rivalkodott ismét, hogy csak kapjak belé, itt vagyok! tessék! nem félek!

Én ez alatt csak írtam 's bámultam istentelenségét, de eggy úttal örűltem is, hogy gonosz szívű bántóm úgy producálja magát mint sült bolond; és minden bizonnyal ez fogta cselekedni, hogy bántásait phlegmával vehettem. Végre elvégezvén a' levélírást, felköltem, elővettem a' süveget, s kimentem a kertbe.

A' József öcsém felesége jelen vala, míg ezek folytak, és eggy hanggal sem csendesítette férjét, sem hogy ezen hallatlan ocsmányságú dolog ellen való detestatióját megmutassa, ki nem ment.

Az Anyám felkölt, járt, szitkokat mondott, megnyitotta az ajtót, reá rivalkodott a' lyányra, verte, kijött, 's két ízben azt kívánta, *hogy bár elütötték volna Budán a' fejemet!*

A' mindentudó Isten tudja, hogy csak szántam a' szó miatt, de az nekem nem fájt. »*Bocsásd-meg neki, mert nem tudja mit cselekszik!*« Az anyámnak könnyű volt illy borzasztó szóra fakadni az öcsém szavait sub Nro 6. hallván, 's példáját látván, általa tüzeltetvén. Másnap reggel oda hagyám Regmeczet, 's Conscriptióra mentem.

Ugy tetszett Regmeczen, mikor velem az öcsém ezeket cselekedte, hogy a' cselekedet' ocsmánysága, melly a' bántót bolondnak declarálja, elég pótolék a' szenvedésért, mert ki haragszik azért a' szamárra, hogy rug? Úgy tetszett az akkor: de a' Conscriptió alatt érzettem, hogy a' szamár rugása is rugás, és hogy az is fáj. Nem alhattam soha. Lelkem szünet nélkül szenvedett. Láttam, hogy soha sem emancipálódhatom a' József öcsém tutelája alól. Igy tarta ez egész Júliusban. Végre Júliusnak 25-dikén Konyáron eggy estve megütött a' guta.

Megvirradván alig tudtam szóllani. Szám és szemem kifordúltak helyeikből. A' Helység' Birája-e, vagy a Nótárius, az ott lakó Felcserért külde, 's az azt javaslotta, hogy repüljek Debreczenbe, mert segedelemre van szükségem. Dr. Szent Györgyi úrhoz folyamodtam.

Ez a' derék ember úgy fogadott, mint barát. Elholt látásomra, de el igyekezett rejteni előttem a veszélyt, mellyben forgottam. Hogy a' nyavalya' állapotját kitalálhassa, magánál étetett, hitvese jelenlétében süvegemet feltétette; orvosságokkal elkészített, 's végre Epictétből és Senecából merített bíztatásokkal 's vigasztalásokkal sírva eleresztett.

Júl. 31-d. Baranyi József barátom és Conscriptor társam kikisért Semlyénbe, tartván attól, hogy a' szerencsétlenség meglátása az Anyámra nagy mértékben fog hatni, 's a' megindulás engem még szerencsétlenebbé teszen. Ágyban leltük az Anyámat. Szám félreömlését, szemem hibás directióját maga vette észre az anyám, 's a' mint kimentem, tudakozta, mi bajom. Hidegen fogadta a' feleletet 's nem szóllott reá semmit. Hihető

annak vette, hogy az Isten büntetőképpen bocsátotta reám a' csapást, mert nem sokára azután eggy nékem írt levelében azt mondotta, hogy bár eggy guta a' Klári húgom száját is félre rándítaná, hogy ellene ne panaszkodhatna!

Az Istenì Occonomia a' csapásokat áldásúl bocsátja az emberekre. A' vak ember nem tudja a czélt, jajgat, békételenkedik, 's igasságtalansággal vádolja azt, a' kinek keze az Egészet kormányozza: a jó ember bízik abban, a' ki őreá új próbát bocsáta, 's tudja, hogy a' csapás csak a' destinált jónak kifejtődése. — Ezt a' nagy igazságot prédikálja az én mostani szerencsétlenségem is.

Eddig, hogy magamat önnön magammal és a' világgal háládatlannak, telhetetlennek ne neveztessem, csendesen nyögtem keresztem alatt. De mostan megértek az idők. Láttam én, hogy az újabb keserítések 's bántások újabb guttaütést okozhatnak, 's elréműltem annak képzeltére, hogy akkor osztán úgy bánnak velem mint fél emberrel 's el vala végezve, hogy megházasodom.

De kit? hol? miként? — Nem tudtam elmémet senkin megnyugtatni. Sokára az a' gondolat repült végig fejemen, hogy bár csak valakit lelhetnék, a' kiben fél annyi cultura, érett lélek 's kedvesség volna, mint Sophieban ismerek. Sophie felől nem mertem álmodni. Tudtam, hogy még mindég a' franczia Emigráns Gróf Etoile Maximilien után vár, kivel 1800 olta világos jegyben volt 's szüléji eránt, kik engem 1784 ólta tulajdon gyermekek gyanánt néztek, olly hűséggel voltam, hogy nekik nem magamat óhajtottam vőnek, hanem a' legragyogóbb, a' szeretetre legméltóbb Ifjat; 's a' gondolat semmi nyomot nem hagya elmémben.

Azonban Sophienak emlékezetét elmémből elűzni akarván, annál makacsabban tapadott beléje a' gondolat. Nem remélvén semmit, feltettem magamban, hogy feljövök, 's előbb Pepivel, azután Sophieval szóllok; ha utamat kiadják, annál hamarább állapodom meg valakiben másban.

Baranyi József Úr nekem egész bizodalmamat megérdemlette, de nem szóllottam senkinek, nem neki is. Láttam, hogy ha ezt a' lépést úgy teendem, hogy felőle senki se tudjon előre, az leginkább el fogja hitethetni a' világgal, hogy azt a' rút gyanút, azt a' gyalázatot, azokat a' bántásokat meg nem érdemlettem. Aug. 20-dika táján Baranyi Úr Váradra bément a' fixumok miatt. Tizennégy napi pihenő időnk maradván, addig Kázmért meg lehetett futni, mondám, 's megfutottam.

Hogy Regmeczen bé ne kelljen térnem, Ruszkának kerültem, hol a' húgomat Klárit, az Anyám haragja miatt, két esztendő olta meg nem látogattam. Maris már régen haza eresztetett Regmeczről 's én gondolhattam, hogy Ruszkán lesz: de az ő ottléte nem csak el nem ijesztett Ruszka felé venni utamat, sőt még unszolt; — tartoztam vele becsületemnek megmutatni, hogy nincs okom sem pirulni miatta, sem kerülni a' vele — lételt. A gyanakodóknak szabad gondolniok a' mit akarnak.

Ruszkán két egész nap mulattam, Maris, kit a' húgom 9. esztendős korában fogott szolgálatába, minden reggel bejött a' házhoz, 's csak alunni járt haza. Igy módom volt vele hosszasan elbeszéllteni mind azt, a' mi rajta a' Debreczenből való kiragadtatás olta történt.

Ruszkán azt mondottam, hogy csak azért jövök Kázmérba, mert Semlyénben lenni nem akarok, és Kázmérban is két esztendő olta nem voltam. 24 d. Aug. éjtszakára Kázmérba értem.

Az vala szándékom, hogy mindeneknek előtte Pepivel szólljak. Láttam én, hogy az én házasságom, az övének gátlására lehetne, 's több hűséggel voltam a' ház eránt, mint hogy azt az én szerencsémnek feláldozni akarhassam. De Pepi nem vala a' háznál, más napra várattatott. — Midőn mindég rejtegetvén Sophie előtt titkomat, azon vevém magamat észre, hogy benne vagyok a' nyilvánságos declaratióban.

Szerencsésebb órában nem jöhettem én Kázmérba, mint éppen most. Sophie, mihelytt a' szekérről leszállék, mingyárt azzal álla elömbe, hogy meg van a' mit mindig jövendöltem; Etoile megnyervén a' szabadságot a' haza mehetésre, 's látván hogy a' Revolutzió őtet koldussá tette, eggy három száz ezer livrával bíró személyt elvett, 's Páris mellett eggy falut vásárlott. A' levél nyolczad nappal azelőtt érkezék. — Ő Nagysága a' Gróf küzene általa, hogy Ő nekem sokkal inkább barátom, mint hogy velem a' közönségesen járt utat akarhassa tenni; 's a' helyett, hogy én szóljak vele, ő fog szóllani velem. — A' háznál Úriszék tartatott; 's ezek a' vendégek csak 27-dik Aug. oszlottak el; ekkor veve elő a' Gróf. Ő Nagysága azt kivánta, hogy minekelőtte gyűrűt váltanék, kérjem ki az Anyám' akaratját. — Elébe terjesztettem a' Grófnak, hogy az Anyám az én jelentésemet nem veheti másképpen mint örömmel; nem csak azért, mert lépésem végre felnyitja szemét, hogy a' rettegett bolondságot elkövetni soha sem vala szándékom, hanem túl azon azért is, mert Sophiet mindég megkülömböztetve kedvellette, 's a ház eránt szíves barátsággal viseltetett. A' vallás külömbsége idegenséget okozhatna ugyan: de hiszen a' húgom Klári pápista férjnél van, az öcsém Miklós pápista feleséget vett. De mind ezen tekinteteken kívűl vagyon eggy tekintet, a' melly tőlem egyenesen kívánja, hogy ezt a' lépést az Anyámnak híre nélkül tegyem. Azt, hogy én Marist venni nem akartam, nekem nem tartozik elhinni a' világ. Ha az Anyámnak hírével házasodom, azt fogják mondhatni, hogy a' gondolat az Anyámban támadott, hogy Sophiet csak az Anyám kedvéért vettem. Nem tagadhatom meg magamtól, illy mocsok után az elégtételt. Ő Nsga értette okaimat, 's megengedte a' gyűrűváltást, úgy mindazáltal, hogy egyenesen megírom, mit mond reá az Anyám, és ha csak fél szóval ellenzi is, légyen a' dolog ollyan, mintha semmi sem történt volna; 's ugyan ezért a' levél felérkezéséig nem csak a' Kázmér egész környéke, de még a' cselédek is a' háznál, 's a' Plébánus, kinek Ő Nsgok szabad asztalt engedtek, semmit sem tudtak felőle.

Ruszkán harmad napig kelle várakoznom Bátyám Krainik Úrnak haza érkezéséig, a' ki Conscriptión vala; mert a húgomtól úgy elmennem hogy néki meg ne mondjam mi esett, nem lehete, 's néki férje jelenlétében akartam elbeszélleni. Az alatt Maris ismét mindég a' háznál volt. Azokat, a' kik olly felette készek igaznak nézni a' gyanút, vigyázóbbá teheti az a' bohóság, a' mit itt beszéllek: — Az inasom Plezsnyalszki Ferencz, a' ki nekem fogságomban is inasom volt, tudta tőlem, hogy megházasodtam. Kázmér és Ruszka közt mondtam meg neki azt, de azzal

a' parancsolattal, hogy Marisnak el ne beszéllje; félvén, hogy a' lyány hamarább mondja meg a' húgomnak mint én, a' melly méltó neheztelést támaszthatna. Leülvén az asztalhoz, a' lány ki 's be jött 's mindég nevetett az inasra. Én vettem észre a' nevetést, 's majd Marist néztem, majd az inast; tekintetem azt akará kitanulni, ha a' nevetés nem onnan jön-e, mert a' lyány már tudja. A húgom megszóllala, hogy *ha Regmeczíek látnák szemeim forgását, valamire magyarázhatnák.* Megvallottam, hogy azt nem cselekednék ok nélkül, azonban gyanújok még is igazságtalan volna; 's megigértem a' húgomnak, hogy a' titkot férjének hazajövetelekor megfejtem. — Francz csakugyan megsúgta Marisnak mi történt; 's az a boldogtalan leány, a' ki arról, hogy én őtet elveszem, soha nem álmodott, de hozzám szívesen attachirozva volt, 's Sophiet annak nézte, a' ki engem szerencséssé tehet, *örvendett szerencsémen.* Azután maga vallotta meg más nap, hogy Francztól mingyárt tudta, 's azt mondotta, hogy okosabb lépést nem tehettem.

Siettem Semlyénbe, 's mihelytt Bátyám Krainik Ur haza jött, másnap reggel mingyárt mentem. Maris a' falu végén bucsúzott el tőlem; felültettem szekerembe, 's a' szomszéd faluig elvittem. Kért, hogy legyen gondom reá ezután is, 's szerezzem valamelly jó helyre. — 'S ezt a' lyányt, a' ki házasságom hírének örvendett midőn meghallotta, — a' kit Váradon azzal rettentettem-el az ott maradástól, hogy ott elromolhat, *k . . . . nak* hitték, vádolták!

Ezen Ruszkán mulatásom ideje alatt beszéllte el nekem Maris, mik estenek vele Semlyénben, az úton, és Regmeczen. — Eggy nap Zemplény Vármeggyei Doctor Meczner Pál Ur Regmeczre ment-ki Ujhelyből. Az Anyám megnyitotta a' lyány ajtaját, hogy láthassa a' Doctort, 's akkor megszóllította: No k...., itt a' Doctor, megvizsgáltatlak, ha lyány vagy-e még? — *Szívesen Tekintetes Asszony! kész vagyok,* felele a' leány meg nem rettent képpel. 'S az anyám kiment.

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

NÉPDALOK ÉS EGYÉB VERSEK GYÜJTEMÉNYE. (1812.)

— Második és befejező közlemény. —

21.

A kassai piaczon,
Répát árúl egy asszony.
Noszsza Pajtás! végy tőle,
Adj nékem-is belőle.

Több változata ismeretes. (Qu. 21. sz.)

22.

Meg halok én nem sokára,
Karátsony első napjára,
Ki terítnek hajnalára,
Galambomnak két karjára.

(Qu. 77. sz.)

23.

Csikós ének.

Hej! Gubáné! Gubáné!
Enyém vagy te, nem másé,
Nem a' Túri Gulyásé
Sem a' Zsiros kanászé!
(Qu. 67. sz.)

24.

A parasztgazda szolgájának az éneke.

Gyere-be Te friss legény,
Együnk ketten derellyét,
Hát a' Gazda mit egyék?
Egyék korpa tziberét.
(Qu. 68. sz.)

A 23. és 24. szám »Állj meg Rózsám« kezdetű népdal végső és negyedik versszaka olvasható ily czímű ponyvára készült nyomtatványban.

»Nro 13. Mezei Juhász-dallok.« A 23. utolsó sorában *zsíros kanász* helyett *tsáti kanász* van nyomtatva.

25.

Élek még én jövendőre,
Vetek a' *Csáti* mezőre,
Vetek zabot, búzát, kölest,
Veled aratom azt kedves.
(Qu. 19. sz.)

26.

Tinta, penna, papiros,
Úgy szép a' lyány, ha piros
De ha mindég szinetlen,
Meg csókolom izetlen.

V. ö. Erdélyi, II. 347. (Qu. 84. sz.)

27.

Katonának jól van dolga,
Meny-országra kevés gondja.
Kár, hogy kitsiny az erszénye,
Az-is ritkán vagyon tele.
(Qu. 91. sz.)

28.

Fekete szem.

Szeretem én kendet nagyon,
Mert fekete szeme vagyon,
Szemöldöke súgár vagyon,
Az enyémhez illik nagyon.

V. ö. Erdélyi I. 72. II. 392. (Qu. 13. sz.)

29.

Szeretem én a' Te
Szemed, mert fekete,
Annak pillantása,
Szivem ujjúlása.

(Qu. 43. sz.)

30.

Be haragszom a' szememre,
És még inkább a' szivemre,
A ki hozott szerelemre,
Érted való gyötrelemre.

(Qu. 55. sz.)

31.

Gyere be Rózsám, gyere be,
Csak magam vagyok ide be,
Addig a' szobámból ki nem mégy,
Még három szál gyertya ell-nem ég!

(Qu. 48. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 125. — II. 116. sz. — Gyulay-Arany II. 285., 292. l.

32.

Hajdínárom potyka,
Gunár szemő szoknya,
Egy sem betsületes,
A ki aztat horgya.

(Qu. 42. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 467. sz.

33.

Barna legény szeret engem,
Haza haza késír engem,
Le száll addig a' hóld világ,
Még ő engem haza bocsát.

(Qu. 76. sz.)

34.

Sárga répa, kemény mag,
Jaj! be derék legény vagy,
Se nem kicsiny, se nem nagy,
Épen hozám való vagy.

(Qu. 41. sz.)

35.

Nézd meg Rózsám: ki van ott?
Kakas Gyuri iszik ott [1]
Boros kantsó kezébe
Fényes Sári ölébe.[2]
(Qu. 50. sz.)

36.

Még se szánom, édes Rózsám
Kardom érted fell-kötni,
Egyszer, kéttszer szép ortzádat
Mingyárt meg is csókolni.
(Qu. 86. sz.)

37.

Katona vagy rózsám, a' lettél,
Nékem bizony nagy bút szerzettél,
Fell kötötted Rózsám kardodat,
Visellye már Isten gondodat!
V. ö. Gyulai-Arany II. 295. l. (Qu. 79. sz.)

38.

Hajja Szivem barna szűz,
Ég a' szemed mint a' tűz,
Ha az enyém úgy égne,
Száz aranyat meg érne.
(Qu. 83. sz.)

39.

Haja Szűz! magam az,
De nem tudom kend-é az?
Magam felől felelek,
De kend felől nem merek!
(Qu. 85. sz.)

40.

A templomba kell menni,
Czifra Mise fog lenni,
Az én Rózsám a' Barát,
Mondja a Litániát.
V. ö. Gyulay-Arany I. 328. l. (Qu. 46. sz.)

[1] Hires verbunkos katona.

[2] Az én időmbeli leghíresebb k—a, a ki a' Sátor Ujhelyi piattzon dinynyét árúltt, az után fell menvén Pestre, legfőbb Dámát jádzott. Szirmay Antal jegyzései.

41.

Ej! szolgálló, szolgálló!
Van e' borod ell-adó?
Van, olly édes mint a' méz,
Ollyan tiszta, mint a' víz.
(Qu. 20. sz.)

42.

Haja szivem Szebenbe,
Hadd nyúlljak a' zsebedbe,
Ne bánts édes virágom,
Hát igy éllyjem világom!
(Qu. 82. sz.)

Harmadik csoport.

1.

Lelkem, kedves komám Uram,
Nem látta kend az én Uram,?
Kedden el-ment a' vasárra,
Oda maradtt éttzakára.
De már soha nem tudhatom,
Soha meg se gondolhatom:
Eb-ugatta hová ment ell?
Talán az ördög vitte ell;
Már Tólcsvára-is izentem,
A Plébánost kérdeztettem,
Hogy az Uram útazását,
Nem tudná é múlatását?
De ő nékem azt izente:
hogy igen nagyon felette
Ne búsullyak, ne aggódjak
Ell-vesztésén ne bánkódjak,
Mert tudgya: hogy van egy komám,
Egy Insurgens szép katonám,
Kinek deli szép termete,
Ékes maga viselete,
Ezt a' szemem meg igézte,
Személyemet ell-jegyezte,
Uram helyet társaságát,
Én fent tartom barátságát.
(Qu. 24. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 441. — III. 283. sz.

2.

Igy turbékoll a' Gerlicze:
Tur, tur, tur!

Igy búsúlnak a' galambok:
Bú, bú, bú!
Igy búsúlnak a' Czigányok:
Vas, vas, vas!
Vassal élik világokat,
Vas, vas, vas!
A' Magyarok borral élik világokat:
Bor, bor, bor!
A' Németek serrel élik világokat:
Ser, ser, ser!
A' Zsidók is vajjal élik világokat:
Aj, vaj, vaj!
(Qu. 93. sz.)

3.

Állj kedvedre mulatozzál,
Valamint a' szarvas bogár,
Nem sirat egy rigót egy nyár,
Nincs fél pénzen száz forint kár.
Kék a' szemed világos kék,
Szemöldököd fekete szép,
De hijjába csalogattsz bár,
Nékem bizony nem kelleszsz már.
Sokat hittem beszédednek,
Sok hamis esküvésednek,
Hamis vóltál, mert meg tsaltál,
Mást szerettél, ahoz jartál.
(Qu. 37. sz.)

4.

A' kertembe van egy terepély fácska,
Rajta van egy csácsogó madárka,
A' szájával mindég csácsongattya,
A' szemével mindég kacsongattya:
Bár csak engem egy legény szeretne,
A' ki nékem piros Csizmát vehetne.
Szeret engem egy legényke tudva,
Utánnam jár lesekedik lopva,
Bár ő nékem piros Csizmát venne,
Be jó kedvet nékem akkor tenne!
(Qu. 98. sz.)

5.

Házasodna a' Ptrütsök,
Nem tud kit ell venni,
Ölelgeti a' legyet,
Ell akarja venni.

Róka farkát billegteti,
Dudás akar lenni,
Macska magát egyengeti,
Szakács akar lenni.

(Qu. 102. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany II. 327—330 lap. — Thaly, Vit. én. I. 345. l. — Kálmány L. Szeged népe I. 98. l.

6.

K.... az annya, ki ez után,
Jár valaki lyánya után,
Sőtt eddig-is bolond vóltam,
Hogy Susinak meg hódoltam.
Hej! de sok szeretőm vólt már,
Ell nem bírná ötven szamár,
De egy sem vólt köztök igaz,
Ki álnok volt, ki meg ravasz.

(Qu. 18. sz.)

7.

Meg hívás.

Megyen Gólya szállására,
Repűl fecske kvártélyára,
Gyere te is valahára,
Szívem vigasztalására.
Ki tartóztat, Drága lélek?
Tám azt véled, hogy nem élek,
Élek, mert bennem a' lélek,
De ha nem jösz, ell-hágy, félek.

(Qu. 11. sz.)

8.

Szerelem, szerelem, átkozott szerelem
Miért nem termettél minden fa levelen
Hadd szakasztott vólna minden szegény legény,
Hogy virradt fell-vólna bú bánatos Egén.
Én-is szakasztottam, de ell szalajtottam,
Az én galambomtúl messzire jutottam.

(Qu. 89. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 427. II. 280. sz. — Kriza, Vadr. 21. 152. sz. — Kálmány L. Szeged népe. III. 129. l. — Különben »Ritka búza, ritka, mellyben konkoly nincsen kezdettel »*Szép dallos Dinnom-Dánnomok*« czímmel külön ki is nyomtattatott tizenkét más dallal együtt 1792-ben.

9.

1670-ik Ezt. a' Hajdú Városok éneke, midőn a' Német katonák által nagyon sattzoltattak.

Hajdú város Böszörmény,
A Németet a' köszvény
Hasogassa, miatta
Nincs kenyerünk, Ebatta
Ebatta Némettye!
Veszet teremtette!

(Qu. 71. sz.)

Két első sorának változata ma így hallható: *Árokszállás Böszörmény. Húzzon össze a köszvény!*

10.

Aloÿz unokámnak éneke.

Az én Csizmám Szent-Péteri,
A sarkantyúm Debreczenyi,
Magam vagyok *Szirmaÿ* fi,
Nem parantsol nékem senki.

(Qu. 14. sz.)

11.

O! siess kedves Angyalom!
Majd meg öli az únalom,
Mert ha nem vagyok veled,
Nagy búm nem-is képzeled.

(Qu. 26. sz.)

12.

Ha én aztat tudnám,
Ki lesz az én mátkám!
Be kedveznék annak,
Kedves Angyalkámnak!

(Qu. 44. sz.)

13.

Juttka szivem, Juttka!
Bár csak nekem jutna,
A Te kicsinyedből
Egy kis parányicska!

(Qu. 52. sz.)

14.

Igen nehéz.

Csak az nékem igen nehéz;
Hogy téged ölelget más kéz,

Az én szívem tavuiról néz:
Hogy ne vólna nékem nehéz?
(Qu. 12. sz.)

Nyomtatatásban *Kisütött a napsugára* kezdettel megjelent *Szép dallos Dinnom-Dánnomok* czím alatt 1792-ben.

15.

Utas! köszöny rám egy pin bort,
Itt láttz feküdni egy jámbort,
Kedves élete párjával
Csikó bőrös kulattsával.
(Qu. 95. sz.)

Csokonai, Szerelemdal utolsó versszaka.

16.

Ha ell jönne valaki,
Ki engem meg kéretné,
Nem mondanék én néki:
Rosz ember menyj innet ki!

V. ö. Kriza, Vadr. 191. sz. (Qu. 53. sz.)

17.

Papot illett a' Szent-irás,
Czifra Dámát a' kávé ház,
A' katonàt a' korcsma ház,
Szép paripa, meg ugratás!
(Qu 92. sz.)

18.

Minapában hogy sétáltam,
Nagy harcsa-szájra találtam,
Isten úttse! ell-nyelt vólna,
Ha nagy mentőm nem lett vólna!
(Qu. 97. sz.)

19.

Volt nékem kecském, tudod azt,
Ell ment a' kertben, láttad azt,
Meg ette a' farkas, hallod azt,
Csak a s—t hagyta sz—d azt.
(Qu. 80. sz.)

20.

Meg hólt, meg hólt a' vén Berky,
Mért nem attál túrót néki,
Attál vólna túrót néki,
Most-is élne a vén Berky.

V. ö. Erdélyi, I. 390. sz. (Qu. 54. sz.)

Negyedik csoport.

1.

A' Sáros-Pataki Éjjelő vigyázzónak az éneke.

Tizet ütött már az óra,
Szerelmes párok nyugvóra
Mennyetek, egymásnak ölébe
Nyugodjatok szerelmébe!
Tizen eggyet ütt az óra,
Ez nem ütött nékem jóra,
Mivel búval tellyes vagyok,
Mert szeretőm már ell hagyott.
Tizen kettőt ütt az óra,
Ez már ütött nékem jóra,
Mert szeretőm éjfél tájban,
Jelengeti magát nállam.
Éjfél után ütött eggyet,
Már egy nappal éltünk többet.
Bár élhetnénk még többet-is,
Hogy szeretnénk lyányt szebbet-is!
Éjfél után óra kettő,
Szivem, lelkem, mind a' kettő
Nem kell nékem, ha csak kettő,
Szeret engem Tizenkettő!
Éjfél után óra három,
Szivem, lelkem hozzám várom,
Várom, várom, még-is várom,
Még szememre nem jön álom!

(Qu. 106. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany I. 349. l.

2.

Nem férfi az ollyan, se nem ember
magában, a' ki szépet nem szeret,
Mert szerelmet ell-kergetni le-
hetetlen nem szeretni, Ember
Angyal nem lehet.
Szent volt Dávid király, de Bet-
zabeával hált, szép vólt, azért
szerette
Amaz erős Sámson Dalila asz-
szonyért életét vesztette.[1]

(Qu. 31. sz.)

[1] Ez még a' Nagy apámnak kedves éneke vólt. *Szirmay Antal jegyzése.*

3.

Köszöntés.

Jelen lévő szép vendégek!
Jelen lévő nemes lelkek!
Mondjunk nékünk egészség,
Bodrogköznek eggyesség.

(Qu. 101. sz.)

4.

Háromféle szeretőm vólt,
Kálvin, Luther, Pápista vólt,
Meg-is mondtam ő kemeknek
Ne járjanak hozzám többet.

V. ö. Erdélyi, I. 396. sz. (Qu. 103. sz.)

5.

Emlékezetre méltó Magyar példa beszéd:

Az országban nem tészen bőséget:
Unghi Bor
Bereghi Buza
Szathmárÿ Prókátor
Szabólcsi Okos.
Ugócsi szolga,
Sáros Vármegyei Vitéz.
Pápai szűz
Lévai jámbor etc.

(Antonii Szirmay Collectio ingeniosarum cogitationum 118. sz.)

Közli: KŐNIG GYÖRGY.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

— Második közlemény. —

Tormentorum tormentum
Causat unum momentum,
Oculorum unus ictus
Causat en mille conflictus.
O afflictum pauper cor,
Cujus tyrannus amor.

Si prostravit Hectora,
Vincet mea pectora!
Etsi super astra juro,[1]
Votis meis nunquam duro,
Victus cedo victori,
Sum paratus et mori.

Una dulcis blanda vox,
Quam crudelis et atrox,
Manus ebur, rectus marmor,
Lac sunnt *(sic)* sensus, labra cruor.
Fui liber et vivus,
Jam sum factus captivus.

Quantum fatum fatorum,
Quanta virtus illorum,
Ingens et imperiosa,
Inclemens et furiosa!
Vel fors clemens benigna?
Quantum est hoc aenigma!

[1] Innen Amade írása.

Non est major orbis lis,
Quam quae sit amoris vis!
Cedo votis, cedo fatis,
Cedo sortis jam oblatis,
Coelos saxis non peto,
Sic cor meum quieto.
O amor amor! plus est, quam marmor,
Promittebas mell, nunc propinas fel,
Proh dolor!

Ltár. 1899/35.

Rád ugrik, rád mászik, rád mereszkedik,
Rád vitsok, rád nevet, rád ágoskodik.
Intelligentibus pauca.

Fél turó, fél málé, fél ködmeny kösztyő,
Szakrmentz káposzta, lehrimos lentse. (?)
Sapientibus modicum etc.
Pergit sua nota.

Engedj édes szévem, hadd öleljelek meg,
Lábod között való csöcsött hadd fogjam meg,
Ezerhuru hegedődett hadd pönderétsem meg,
Atyám tsinált szegetskével hadd igazgassam meg.

Nótáját az Venusnak maid elhegedülöm,
Kinek teczik, járhatja, már megengedem,
Ugorjék már az ágyba, legjobb dicsekednek.

Daniel Estorades iacet hic, quis crederet? cheu! (sic)
Flos stirpis, patriae gloria, noster amor.
Qui modicis annis superavit tempora multa.
Vivere vix coepit, iam libitina necat.
Spes promittebat magnas florentibus annis
Mors spem delusit crux inimica huius.
Gentiles tres falce rosas fera fata tricollis
Demetit et primo flore perire cogit.
Si plenus meritis fatis decesserat, ergo
Plus juveni mors, quam gloria facta seni.
Vivit adhuc, sua facta docent, non mortuus hinc est,
Quod voluit magis, quam debuit ipse mori.
Tristia fata canit, qui dulcia nomine mandat
Et qui te grato saepius ore colit.[1]

Ltár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása.)

[1] Ez utolsó sor javítva s nem egészen tiszta, de csak ez lehet az igazi szöveg.

Illustrissimo Domino Baroni Ladislao Amade etc. etc. Josephus de Rewa perpetuam amicitiam et S. P. D.

Tibi, poëtarum in Hungara lingua Principi, primum mei in eodem idiomate laboris factum dico, consecro, dono; ita quidem, ut si eum probaveris, calcar habeam futurae industriae, sin minus, inter Tuas manus opprobrium meum lateat. Faxis itaque, ut si non probas inter tenebrarum caliginem aeternae oblivioni mancipetur. Vale. Domi meae IV. Kal. April. MDCCLVI.

Keserves éltemnek végit ohajtsam-é?
Szomoru szivemnek fogytát kivánnyam-é?
Enghem nyomorítsam? búmat szaporítsam?
Aggomat újítsam?

Hova lőn böltsesség? ha nem tudsz szenvedni;
Ne légyen olly inség? a kinek engedni
Bátran ne lehessen, ha kellemetessen
S felveszed szévesen.

Jobbfele szévednek, ámbár beteges is,
Follyta életednek, ámbár kesserves is,
Napjaid homállya nagy, d' azt eloszszollya
Győzedelmes pállya.

Fuss bátran, eléred tzillyát szerentséssen
Többit is szemléllyed, vagytok nem kevessen,
Szánnyad azt s magadat, könnyebitsd kinadot,
Keressed nyugtadot.

Ltár. 1899/35.

RESCRIPTUM DEFENSORIS BARONIS LADISLAI AMADE AD BARONEM JOSEPHUM DE RÉVA.

Memento quia tempus est, ut sapias. Stultorum 49.

O Pater Omnipotens Bruti miserere Josephi
Quem toga larvatum fingit Apollo Mydam.
Metamorph. hominum versu 13.

Mittit Hydrops Amade claudo tibi Reva salutem,
Nil mihi rescribas Mome, sed ista legas.
Que tibi nunc scribo, mecum iactoris eadem
Conditione pari sum tibi judicio.
Affimur miseri morbis aequalibus ambo
Mitior ast tua sors, nam potes Urbe ru.
Donec eram sospes versabar in urbibus ac tu
Incola Posonii non peregrinus eram.
Hic mea praecipuis narrantur facta tabernis
Nec juvenes, vetulae compta puella silent

Me populus, cives, urbis quoque compita norunt
Ingenuisque omnis lusibus apta domus.
Nunc lecto affixus viridis delicta juventae
Expio, nec Divus fert peregrinus opem.
Ut leo decrepitus, fractaque ad proelia cauda
Excutit insanas vix aliquando jubas,
Ut procul annosus confectis viribus hircus
Per sata lascivum sequitur arva gregem.
Langueo sic patriis, Veneris sub sydere natus
In Laribus, putrido corpore, mentis inops,
Quippe relegati voluit me fiscus ad instar
Solatii reliquum, nil mihi nulla fides.
Hej mihi nulla fides! vacuus quam saepe Balassa
Et redit ingrata tristis ab urbe meus.
Dum nummos? sine pignore non habet, inquit amicus
Quaerit ubi ancillas? nulla reponit adest,
Ut pedibus tumidis tumida quoque mente laborat
Est vacua urna, tuus nilque meretur herus.
Quid meminisse iuvat quasinus origine nati,
Quae fuit eximiis turgida saepe viris.
Saepe pater dixit, tu degener improbe fili,
Quo ruis ante diem coecus in interitum?
Infelix ego sum, sed tu Vulcania proles
Vultu trux oculis ore feroce Myops,
Quem Cyclops Steropesque colunt, nigrique sodales,
Quosque in Carpathicis Alpibus ursa fovet.
Audes afflicti placidam turbare quietem?
Et pia contriti carpere vota viri?
Siccine tu, Divo dicavi, quem peregrino
Hymnum mordaci, Zoile, dente secas.
Impius hunc lanias vesanasque evomis iras
Miscendo stolidos inter amara sales.
Non parcis misero, cujus fortuna peracta est,
Qui ducit modicos, iam sine labe dies
Liber eram fateor, lubricam sed defleo vitam
Jugiter exclamans parce benigne Deus.
Te Venus odit amat Stygius te janitor Orci
Bardus et incultus, nullius es fidei
Civis inurbanus, mordax animatque superbum
Consilio, castris transfuga, virque malus
Respice quaeso trabem sub qua vitae alea sortem
Decidit condam, quid moror? ergo vale.
Nec mihi rescribas tecum confligere nolo
Dulcia non cantas, es pedem Arcadicum.

Ltár. 1899/35. (Nem Amade írása.)

Kegyes és Kegyelmes Herczegh mindenkori nagy jó patronussom.

Declarálnom nem szükséges, menni anxietássokban vagyok, Herczegséged kegyes személylye is jól tudgya; vigasztalássomnak köllenék lenni Amadé Lászlóban; de hiszem, azt is föllfuvalkodott, büszke és bőv kölcségü zabolátlan lovai mód nélkül elragatták, ell anyira, édes szülei intésseit, kérésitt, adhortatióit contemnálya; sütt szabad nyelvével ollano kat beszéll, inconsiderate kimond, nem hogy enyhétené dolghait, de olaitt tőtt az tüzre; az is bizonyos, minden szavát édes anya, sütt mozdulását is Nagy Szombatban, én pediglen Bárott bizonyára jóll tudgyuk. Magam pedig eltökélett szándékal voltam azon, Herczegséged kegyelmes kezeitt csókolhassam és kérgyem nagy alázatossan, kegyes opinióját méll alázatossággal kérgyem és instályom. Mert ugyanis, ha ellkezdet dolgaiban csak hivalkodásokban megyen ell s jövendő dolgaiban serényebb nem lészen, csak az levitássokban jár ell, én meghvallom, semmit sem várok belüle és minden jóakaró atyámfiai istenessen javallyák azt: csak megházossécsam, magam is jóval hagyom eltökéllet szándékal. Javassollyák is Moron lakozó gróff özvegy Hochburghné kysaszszonyát, kit magam sem reprobálnék, reméllem, minth böcsületes, minth jó neveltre, sütt nem éppen megvethetőre találna. A minth is, a mennyire ha lehet is valami a dologban, ha nem is alkalmassint fiam akarattyábul, a dologh incamináltatott, mindazon által Herczegséged kegyelmes resolutiójától és parancsolatyától függh. Mindeneknek azért legnagyobb ratioja az (mivel az moriak azt alegallák, hogy ük soha legkissebbet sem vétvén, édes leányát ok nélkül anya helyet való anya eleiben Nagy-Szombatban etiam si saltem ad benedictionem admittáltossék) ugyan nagy-szombati anyai consensust kivánnak, megvallom, méltón és helyessen is. Minth ezek ex interimali sed praematura fiam kezéhez küldött specificatiobul et aliquali informatione kiteczenek; megparancsolván fiamnak legottan Herczegséged kegyes kezeiben benyuicsa. Ugyanis, Kegyelmes Uram, a jó nevelt helyre sietnek az okos iffjak, talám meg nem vettő szerencse volna ez; egyébberánt ha akaratom ellen házassodik, tülem és szegén házamtul bizonyára távozék, mert nekem már semmiben gyönyörüsségem, ha jó volna, eő benne volna minden reménségem. Instálok azért továb is méll alázatosságal mutassa Herczegsége oll kegyelmét (ha Herczegségednek is ellenyére nem essnék) Nagy-Szombatban az édes anyától consensust nyerni méltóztatnék. Magamat pedig midőn Herczegséged kegyelmébe és gratiájába ajálom és ezen sanyaru bőithöz jó és állandó egésséget kiványok.

Maradok Herczegségednek

Pest 4. Martii 1728

Mindenkori alázatos szolgája
Amade Antal.

Ltár. 1900/3.

Méltóságos Édes Uram Attyám!

Méltósághos attyai kegyességgel tellyes levelét Nagyságodnak szokott fiúi engedelmességhel alázatossan vettem az accludált állapotokkal, mellyekre is midőn vettem, nem felelhettem azonnal, mivel vasárnap Méltóságos Zágrábi Püspöknek consecratiója lévén s ugy ebédgye kegyelmes Principalisomnál, egész nap és éjjel occupatusok voltunk, ugy annyira, hogy magam magyar hegedülésemre Méltóságos Herczegem, ugy Bán Urunk is ugyan ropogott, ketten ugy tánczoltak. Hanem hetfőre virradóra odamentem eő Herczegsége udvarlására s Nagyságod levelét praesentáltam az accludált móri dolgokra, mellyekett ugyan eő Herczegsége pro nunc nem olvasta, hanem ore tenus continentiáját meghmondottam. Kire eö Herczegsége azt felelte, hogy: *A Méltóságos Urnak ajánlom alázatos szolgálatomat és mivel az Méltóságos asszonynak consensussa szükséges, én igenis tiszta szivbül fogok expraesse iratny, hogy a fiával mit akar továb is cselekedny es mitsoda statusra applicálny, a mint is Méltóságos Eöcsém Uramnak is committálom (ott volt Méltóságos Püspök Eszterhás Imre) hogy vegye intentióját eö kegyelmének, mert én a fiát annyira kedvellem immár, hogy sem ehetem, sem ihatom nála nélkül, azért; ha ad választott levelemre, jó; ha nem, egy asszonytúl elszenvedhetem. Nem is jovaslom kegyelmének, hogy többet véle kötekedgyék, még job mód adatik, mivel látom, mennél többett ütik a követt, annál töb tüzet ád. És hogy a diaetára is succurrállyon fiának.*

Ezek voltak Méltóságos Fejedelmemnek szavai. A mint P. Mamerspergs levelét vettem Szombatbúl, kiben is irták, hogy háromszor volt az Méltóságos Aszonnal s harmadszor csak azt felelte, hogy eö igenis egy esztendőre resolválta magát, de úgy, hogy testimonialist vegyek Méltóságos Herczegtől, ugy a Bántúl viselésemrül. De nem hogy jól viselném magamot, hanem mégh hamis kúltsokat csináltattam Herczegem ajtaihoz, kiken föll s alá járok, azonban minden nap részeg vagyok et reliqua. Én keserüségemben a levelet eö Herczegségének praesentáltam, a mint is megszánakodván rajtam fájdalmassan, expraesse secretariussát Szombatban küldte, *hogy az illyetén hireknek hitelt ne agyon s azokkal eö Nagysága ne emészsze magát. Mert olly vigyázó szeme vagyon reám, hogy meg nem engedné, sem pedig udvarában nem tartanna, azért mind töb consolatiot várhat fiábúl, assecurallya eö Nagysága.* Ezek az Herczegnek resolutioi.

Az mi engem illett, én általolvastam mindeneket, de pro 1-o, Jégre visz engem a jó gróffné, mert annak előtte azt izente (élő ember Nagy János), hogy vagy lesz consensussa Asszonyom Anyámnak vagy nem, csak értésére légyen egy böcsületes ember által (hogy egyszer tudta nélkül ne légyen), eö leányát kész nékem adnyi, mivel semmi kivetőt nem találhatt bennem; ha pedig talál, mongya meg. Most pedig expraesse az Aszony eö Nagysága consensussa nélkül nem akarja, lássa eö Nagysága, én senkitt nem kénszerítek. Hogy én az kissaszonyt ugy revereáltam, mint egy dámához illett, tagadhatatlan s elhitesse magával s olly szegény legénynek ösmérjen, hogy egy olly dámát mindenkor kaphatok.

Pro 2-o. Determinatiója menyit akar adny, ugy a töb punctumok is mind a consensustúl füghnek és magát arra provocállya verosimiliter. Azért

Ego me declaro.

Cum ob infinita paterna merita et gratiosos favores, tum etiam naturaliter sim obstrictus infinities, itaque quidemque Illustrissimus Dominus Genitor et Patronus meus benignissimus vult, approbat, stabilire cupit et consensus quicunque fuerit, tum Illustrissimae Genitricis, tum Clementissimi mei Principis secundum illa ut me obedientem et indignum filium cum omni possibili submissione commonstrem, illud volo, approbo et stabilire cupio, nec ab ungue recedam et sic spero omnem benedictionem divinam et pateruas gratias per hoc remerebor et hominum aestimationem adipiscar.

Azért mivel mindenek innendfügnek, hogy Méltóságos Fejedelmemet fogom adurgeálny pro consensu, mivel ugy is reménlem, az ünnepekre Szombatba megyünk, a diaetáig ott leszünk. (Olvashatlan) is böcsületes bár csak egy öltözött ruhában, ha a Méltóságos Fő-Ispány succurálna és reménségem volna, írnék eö Nagyságának. Azért haec ita in claris sunt, ut clariori esse non possint.

Hogy pedigh egyedül egy pár napra s absolute nem továb (mert az Uram seriete meghhatta) lejöttem tudom, nem nehezteli Nagyságod, mivel pro 1-o olly motskossan promoveállya az a gaz korhely Morocz Imre Nagyságod ellen Amade Péterné causáját, hogy meg nem mondhatom, nékem is böcsületemben gázolodik; most is mondta Méltóságos Herczegem hogy ha még leghkisebbet vétt, Méltóságos Palatinusnál panaszt tesz, hogy éppen careat servitio és a ki legnagyob, a kitt divisionaliter contractualiter Nagyságod a maga pénze által obveniált kertett vett vólt szegény Amade Josep kertye mellett, a maga embereivel egészen bekerítette és nints az a hatalmasság, a kit el nem követtett, azért lejöttem, hogy accusállyam és oraliter repraesentálom Méltósághos Palatinusnak. Én bizonnyára egészben leragattam volna, ha csak actum aut maioris aut minoris personae lenny nem praeconsideráltam volna. Lemegyek ma is, fogom opinióját venny, megh is kötöm jó kegyelmes Uram Méltóságos Palatinus előtt koszorúját, hiszem rútt dolgok ezek. Annak a büszke Morocznak egy dorgáló levelet jó volna most irnya s azután a vármegyén publice confundálny. Kegyes attyai dispositióját az 30 forint iránt alázatossan köszönöm kegyelmednek még eddig egy pénzt sem vettem, azért is írtam, hogy admaturállyam, mert máshoz cantabit vacuus. De a vörös tyúkmonyrúl csak ugyan nem desperálok.

Majd el is felejtettem vólna, Méltóságos Herczeg ama a czikhelyre, kiben írja Nagyságod, hogy csak hivalkodásokban, korhelységekben láttam üdvömött és semmi könnyebségére nem vagyok Nagyságodnak azt felelte, hogy írjam Nagyságodnak nevemmel, *hogy agyon Nagyságod vagy három falútt kezem alá s megh fogja látny, ha nem fogok tudny gazdálkodny, és Herczegsége fog tülem számott venny.*

Én hála Isten olly grátiában vagyok a Méltóságos Uraknál, hogy jobban nem kivánhatom. Méltóságos Bserzovszkinénak a Méltóságos Herczegtül egy képét nyertem, a kit szegény Saxo képjeibül vettem kétszáz

forinton s mikor eö Herczegsége oda külte, azt izente, hogy ezért nem kíván egyebet az Méltóságos Aszonytúl, *hanem hogy az eö Amadéját vele együtt tarcsa grátiájában*, a ki viszaizent *és csókolván eö Herczegsége kezeit, meghköszönte s azt felelte: hogy illy kegyes recommendatiójára eö Herczegségének valami tehetsége lészen, fogom tapasztalni, nem csak üdöbéli, de örököss affectióját is.* A Diaeta meglészen. Szentené azt izeni Nagyságodnak, hogy az eö első szobái ugyis mindenkor szállásra valók, azért alkalmassab leszen ide ben, mint oda ki Nagyságodnak az a szállás, jó vólna előre sollicitálny. Én ma jöttem délben, szombaton viszamegyek, kívánom, levelem találllya friss jó egésségben kegyelmedet, én álhatatossan leszek

Nagyságodnak

Bár 11. Martii 1728

Méltatlan engedelmes alázatos fia:
Amade László.

Ltár. 1899/35.

(Olvashatatlan) a Bartalosok dolgában írt, hogy pro 11. praesentis terminusok lévén, Nagyságod embereit külgye, de mivel nem vólt, reménlem, differáltatott.

Hogy a lovászt el nem küldöttem, alázatossan követem Nagyságodot, mivel ugyis föll köllett mennem Posomban s az Méltóságos Herczeg megparancsolta, hogy azt az én kedves móldvay patipámat expraesse kivánnya látny; ha sétálny kimégyen, azért egy hétig talán ott fön köllett tartanom eö Herczegségének, hogy ingyen való gratiáját kedvében tarthassam.

Méltóságos Édes Nagy Uram! kegyes Attyám!

Kegyes attyai szerelemmel tellyes bötüit s abban több szép liberalis dispositióját alázatosan vettem s csókkal is tiszteltem, óhajtom tökélletes szívbül, hogy ebbeli szép attyai kegyességét és szorgalmatosságát magam jó viseletemmel meghálálhassam s Nagyságodat consolálhassam.

Az reconciliatiot én ugyan inkáb ma tapasztalnám, hogy sem hólnap és módgyát is mindenképpen keresném, sed in vanum csak azt tartom én, quod sana ratio non sanat temporis mora sanat.

Báró Balasha György attyám uramhoz is szintén most indulok, fogok ismét alázatossan könyörögni; de meghvallom, hogy Nagyságod is méltóztassék azon jó kegyes urat valamely etsi in parte tantum complanatioval consolálni, mivel Istenemmel bizonytok, hogy még eddig valamennyszer alázatossan folyamodtam szükségemben, imádságomat mindenkor meghalgatta, könyörgő panaszimat applacidálta. Az minapi uj esztendőre való charta biankát is eö kegyelme méltóztatta kifizetni, de mégh többet is, noha mindenkoron érdemem fölött való discretióval viseltetett hozzám; kérem alázatosan Nagyságodat, hogy legaláb 400 forintot complaceállyon

Nagyságod. Ne csudállya azt Nagyságod, hogy hova megy a pénz, de melly megböcsülhetetlen böcsület és tisztesség követi, akartam vólna s óhajtottam buzgó szivel, ha szerdán látott volna Nagyságod bennünket szánkázni, azt gondolta volna, hogy minden ló egy-egy bálvány, ahoz meg a sok Istenasszony, számtalan sok szövindek, azután táncz, maskarák, bizonyára sokban telik, de nagy is a böcsülett. Elhiszem, hogy Nagyságod iffiú idejében nem illy vólt a világ, de cedendum est tempori. Azonban a házosság, hadverés Istentűl vagyon, én ugyan reménlem, hogy Nagyságodnak is fogh már korossab napjaiban ebben lenny öröme s contentuma. Fogok (noha eddig is már árnyékoztam) báró Balaha nagy jó urammal ez iránt discurrálnom, bizonyos vagyok, hogy tanátsát s hasznos fáratságát nem denegállya. De Nagyságodnak is ismét alázatoss submissioval instálok, azon jó urat mindenekben obligállya, mert ha csak az ur nem lett vólna, lelkemre mondom, böcstelenséggel ettem vólna udvari kenyeremet. Az eöves ruha iránt assecurálom Nagyságodat, hogy a Herczeg többet nem cselekszik, mindazonáltal most megyek, hogy 300 forintot az urtúl föllvegyek, kettött szükségemre, egyet gombkötőnek, a többivel várakozzék. A diaetában most az idaeát kezdették, tegnap a Méltóságos Herczeg legelső sessióban jelen vólt; csak fizetünk Isten gratiájából. Én azomban azon leszek, hogy az aprólékos adósságimat kifizethessem és egy massában inkáb mind maragyon. Nagyságod attyai kegyességében magamat alázatosan ajánlom, élek és halok

Nagyságodnak.

Posonii 29. Jan. 729.

alázatos engedelmes fia:
Amade László.

Ltár. 1899/35.

Én aláb is megirt recognoscálom praesentibus s adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik, hogy utólsó szerencsétlenségben lévén, mellyben is minden veszedelemre magamot desperate resolvalyván, édes hazámot s szülőimet keserűségemben elhagyván, csak eltökéllettem magamban, inkáb meghalnom, hogy sem viszamennem ily mód alatt, böcstelenséggel. Midőn pedig anny declaratióimat s keserves panaszimat sokszor siralmassan is kiterjesztettem, legfőképpen hogy ezen buiodozásomat bizonyos summábul álló adósságom okozta, kitt is Posomban udvari éltemben contraháltam s nem lévén módom benne, hogy megfizettem volna (noha Méltóságos Uram Attyám hoszszám küldött emberétül bizonyossan izente resolutióját, minden contrahált adósságom fizetésére, ha viszamennék, ez pedig mivel csak reménség vólt, kereserűségemet nem enyhítette) a sok instáló creditoraim pedig minden szempillantásban annyira szorongattak, mit vólt mitt tennem? ime inkáb mindkét szerencse forgására s veszélylyekre attam magamat, hogysem személlyemben halottam volna ellenem való átkajkatt s böcstelenségekett. Ezen eltökéllet szándékomat s minden veszélyre kész szivemet látván Tekéntetes, Nemzetes és Nagyságos Stipchich Anna Sophia Aszszonyom eö Nagysága nem tekéntvén édes Attyám

keménségekett, sőtt készségeket tinkább az irgalmatlansághra, ezen halálos szükshégemben (másképp ugyan írtt, könyörgött Édes Attyám Uram eő Nagyságának, hogy minden móddal fáradozzon engemet persuadeálnyi attyai keze kegyes csókólására menetelemett. Látván pedigh lehetettlen lévén másképpen szivbélj fáratságosok, kérésim, imádásim s siralmas könyörgésimre megkönyörülvén raitam érdemem fölül s hoszszátött buszgó folyamodásomnak hellyét adván, inkáb hogy sem (másképp is előmenetelre czélozó virágzó iffiuságomat) engette volna iffiu desperatus impetussa szerint utolsó romlásra menni, másképp is egyetlenegy gyermeke lévén édes szülőimek s maid familiámnak is inkáb annyi istenes szeretettel és halhatattlan kegyességgel viseltetett hozzám és ezen adóságom kifizetésére, előbeny böcsöletemben való viszahelyeztetésemre s minden szerencsémnek megnyerésére nem kételkedett maga ezüstös aranyos portékáját, gyöngyeit meghváltásomért zálogban vetnyi, nem lévén keze között anny a summa bétellyesítésére adott, leolvasott s kölcsönözöt, more liquidi debiti, bizonyos meghadás fejében, de nagyob bizonyoságnak s erősségnek okáért Tekéntetes és Nemzetes Vitézlő Czindery György, Tekéntetes Horváthország (Tit. etc.) fő prothonotariussa uri személlye előtt r. f. 1810 azaz egyezernyolczszáz s tisz forintokat, jó és elkelendő folyó pénzül minden forintott husz garasban vagyis hatvan graiczárban számlálván illy conditiók alatt. Et primo quidem, hogy noha mégh az attyai birodalomtul szabad nem vagyok, azaz ex patria potestate emancipatus és így talám kételkednék zeluitiójárul, mindazonáltal ettül sem idegenedvén el, mert mind halálomrul, mind életemrül illy conditiót teszek, hogy készeb vagyok, ha élek, mind succesiomat elvesztennem, hogysem ezen pénznek vagy interessének egy filérben való kárátt vagy vesztet engednem, a mint is itten in loco authentico et plena animi cum deliberatione: vallom, kötelezem is hozzája. Ha pedig az fölséges Isten magához kiszólítanna ezen világi éltembül, pro primo, természet szerint nem lesznek édes Attyáim olly irgalmatlanok egyetlen egy gyermekek szegény bűnös lelkéhez, hogy ezen summa miat kárhozatra engedgyék, hollot successiómat is egézlen in contentationem authentice obligáltam de erőss vallásomnak bizonságáért, átkozom az élő Isten égh s föld előtt, hogyha csak egy fillér vesztegetődnék el. És azért ha olly securitas nem volna is (noha more liquidi debiti procedálhatna, casu in contrario, non tamen contingendo cum omnibus expensis ad id profungendis) via juris lészen, via conscientiae et maledictionis, a mint is ha ezen átok alatt jó Méltóságos szerelmes Szülőim akkoron difficultálnák vagy azok, a kiknek illenék, a föllül említett creditrix Aszony eö Nagysága, kitt is Isten sokáig éltessen, előb meghalna, tehát casu in eo, valakit ezen Aszony eö Nagysága fog ezen pénz executornak vagy legatariusnak tenni, aztott én is annak excognoscálom s acceptálom is praesentibus. Secundo. Hogy netalántán (a mint csak iffiu az iffiu) ezen pénzel nem contrahált adósságimat kifizetném, hanem más idegeny országokban menvén, inkáb ezen kölcsönézéssel eö Nagysága okott adna talán inkáb szerencsétlenségre s alkalmatosságott és így talán inkáb szerelmes szülőimtül persequaltatnék, hogy sem köszöntetnék ebbéli kegyességéért, azért mivel többet nem

adhatok hitemnél; esküszöm, hogy nem máshova maradásnak okáért vagyis álhatatos lakásnak, hanem édes hazámban, édes szülőimhez. Tertio. Hogy pedigh minden difficultássát elvigyem ezen debitumnak, bizonyos okvetetlen reluitióbul obligálom magamat (noha édes Uram Attyám graciájábul bizonyos vagyok, legfőképpen ha láttya, hogy illy böcsülettel keze csókólására hazamentem s parancsolattyának engedelmeskedtem), hogy egy fertály esztendő alatt vagy magam jövök vagy expressus ember által, ha kóldulnék is, bizonyos száz forintokat küldök, fáradoszván a többit is járandó interessével édes méltóságos szülőim graciájábul mennél előb lehett, letenny, esztendők forgása alatt hogy eö Nagyságát ezzel továb is obligálván jövendőben is illy keserves szükséghez subveniálny. Ezeket azért s minden tehendő s lehendő difficultásokatt praesenter cassálom, annihilálom, si quae in contrarium pugnarent, ellenben pedig minden kigondolható condiciókra magamot kötelezem s kondiciók alatt fogok ezen adóságnak reluitiójában engedelmeskedny és inkáb minden jószágomat és böcsületemet elvesztenni, successiómat is, hogysem eö Nagysága ebbéli anyai graciájáért háládatlan lenni. Kinek is nagyobb bizonyságára ezen levelemet nemzetségem pötséttyével megerősítvén attam. Varasd 21. Julii Anno 1729. Wárkony Amadé László manu propria. Per quem et correcta marginaliter in dictionibus. Attyai keze kegyes csókolására menetelemet. Idem manu propria. Locus sigilli.

Ltár 1900/3.

Méltóságos édes uram kegyes Attyám!

Ohajtott attyai kegyes levelét vettem engedelmességgel, sajnálván egyedül fájdalmassan, hogy keménsége nem enyhődik attyai szivének, látván dolgaimnak olly fatálitássát! Boldog Isten! ha Nagyságod is nem teként inkáb szülői irgalmasságára inkáb, hogy sem nehezteléséne érdemeire, nints mód benne, el köll vesznem, mert minden természett ellennem háborodik.

Édes Uram Attyám! mért köll illy nyilvánossan Nagyságodnak olly exagerabilis levelekkel engemet az egész világnak gyalázattyára terjeszteni! hogy véttettem? ismerem is, szánom is, bánom is s ha lehetne, véres verejtékemmel törülném el; de talám Istenre is tekéntvén, inkáb privatus büntetéssel ostorozott volna megh Nagyságod, hogy sem illy nagy theatrumra helyheztetett, mert ebbül melly örököss kínom s károm következett: tapasztalom.

Szállyon azért magában Nagyságod és felejtse el aztott, a kitt éltemnek minden szempillantásiban meghsirathatnék és soha, Isten ugy segéllyen megh, gondolatommal sem bántom meg édes kegyes Attyámott! Felejtse el Nagyságod és fordítsa inkáb kegyes attyai szemeit házosságom szerencsétlenségére, hogy testi és lelki örököss gehennám s kárhozatom ne következzék. Ime olly extremitásokban vagyok, hogy Istenem Istenem ne légyen, hogy életemet egyh punctumigh nem kívánom. Feleségemet elidegenítették és

annyira elidegenedett, hogy szólny is félek itten illy concursusban, kitt tudgya Nagyságod, mint szerettem, böcsültem, lelkemet vele osztanni kívántam, ez a sólgya! Vélem eljönni nem akar, hanem inkáb négy felé vágattya magátt; ellennem gyalázkodik, egy szóval minden praktika ebben vagyon: hogy én itt lakjam nálok, sub disciplina ista, quae animam et vitam meam maid csak el nem kárhoztatta. Azt mondom, azt írom hitemre Nagyságodnak, ugy bánnak vélem, hogyha egy koszoss kuttya vólnék, ugy sem bánhattnának, a mint pro directione Nagyságodnak, de az élő Istenért sub secreto arcissimo accludálom, keseredgyék meg rájta Nagyságod szive. Ezek pedigh melly itéletire vannak jó ipam s napam uraiméknak, az után is meghhallya Nagyságod. Nem is progrediálhattak volna praecise magok dolgában eddigh is, mert én csakugyan vigyáztam volna fortélyokra, de mint Nagyságod reám gerjedezésével, haraghjával erősítték ellenem való törésekett, hartzolásokatt, Nagyságod levelétt hordozzák, mutogattyák és így vagyok ó Istenem! mint az elkárhozott lélek. Deum Immortalem! bezzegh megesett nékem az házosságh! szép örömöm, hasznom van belőle. Istenem!

Az élő Istenért, mit csinálok én itten, egyebett egy Epicurusnál belőlem nem várhattny; enny, innya adott Isten Nagyságod attyai gondviselése által is. A várossi lakós feleséggel együtt mit tegyen, tudgya jobban nálamnál Nagyságod.

Szállyon azért magában Nagyságod az élő Istenért! enyhödgyék szivének haragja és könyörüllyön megh kétséghben esett lelkemen! mi haszna lesz ugyis benne Nagyságodnak, ha elkárhoztatt? Holott fogadom Istenemre, minden czikkelyben a tévő leszek, a mit Nagyságod parancsol cseléd, lovak, egyszóval mindenek iránt; tellyék kedve mindenekben Nagyságodnak; mert már látom, hogy melly jó, hasznos és üdvösséges az öreg fa árnyéka alatt nyugodni. Szabadítson megh innend Nagyságod és ne engedgye, hogy feleségem akarattya fejemet s életemet meghgyőzhesse; szabadítson megh Nagyságod mennél előb, hogy üdvözöllyek kárhozatombúl és találljon módott visszatérésünkben; foghja pártyátt illy gyámoltalan keseredett gyermekének; my haszna in arido, si hoc in viridi? légyen jó szószóllom Attyám Nagyságod, hogy valamint Nagyságod szörnyü attyai parancsolatyábúl ezen házosságomban béereszkettem, ugy továb ne engedgyen, hogy elveszek, hanem jutasson partra. Kérem is, ide ne jöjjön Nagyságod, inkáb hivasson ki mindkettőnkett és akkor is enny könyörgésekre elfelejtvén, attyai szivétt kegyességgel mutassa, hogy házosságom dolgában jobban procedálhassunk és elejtén szorgalmatoskodgyék Nagyságod békességünkben, hogy holtomigh még hideg tetemit is Nagyságodnak áldhassam. Tekéntsen Istenre is Nagyságod, szállyon magában és engedgyen meg és szabadítson meg.

Nagyságodnak

Pest, 27-a Febr. 730

alázatos engedelmes keseredett fia.

Az kulcsott elküldöttük, ártatlan vagyok benne, mert nem tuttam, hogy a leány elhozta.

Az postán hogy jöttem, feleségem költsége volt, akarattya is, azért ne neheztellyen Nagyságod.

Ferkótt el nem küldhettem, mert elszökött feleségem hajdúja, most semmi embere a gyermekeken kívül, az utatt sem tudgya.

Ltár. 1899/35.

Puncta Illustrissimo Domino Libero Baroni Antonio Amade per Perillustrem Dominum Stephanum Pyber iudicem nobilium erga dandas testimoniales iudicialiter intimanda.

Hogy mivel Méltóságos Vitézlő Atyám méltóztatott maga csendességére nézve is és hogy érdemes napjait békeségessebben consumálhassa, nékem is módott adgyon, hogy iffju üdőmet, melly is már alkalmatos az fárotságre, hasznossabban tölthessem, tudnya illik: Hogy magam s Isten kegyelmébül leendő posteritásom subsistentiájárul provideállyak, kegyelmedet birói hivatallya szerint is ultronee fárasztotta, hogy Eö Nagysága ugy is ultronee már sok esztendőktül fogvást, meghkinálván, surgeálván, de ösztönözvén is, hogy az enyimet és engem illendő portiócskámot kivegyem, mert kiadgya, nem győzvén inque indivize lévén, reám az sok expenzákat költséget etc. Az régi példabeszéd szerint: Tolle gravatum. A mint is Csukáron lévén Eö Nagyságával kegyelmed uri házánál, kegyelmednek impressálta, hogy ex hoc supposito tudnya illik: Hogy mivel Eö Nagysága csakugyan az enyimet kiadnyi magában eltökélette, mi légyen kivánságom: erga dandas testimoniales detegállom, kire is én feleltem vala, hogy mint sem Eö Nagysága magának annyi sok nyughatattlansággal éltének fonalait vikonitcsa s erőtlenitcse, de főképpen az publicum scandalum az egész világon elterjedet, botránkozást elkerüllyem, Eö Nagyságát, sok bukat, bánotokat eltávoztassam és mivel Eö Nagysága akarattyábul, parancsolattyábul, sőt ösztönébül is, kedve szerint házosodván, semminemü subsistentiára való jószágot (egyebet az fehérvárinál, ki is hatszáz forintoknál többet bé nem hoz, azt is cum summa industria és fárotsággal) excindál, az capitálisok öregbülnek, az interesek sem füzetődnek, az jobbágyság premáltatik, s exoneráltatik, propter csak eltökélvén magamban, inter duo mala minus esse eligendum és hogy extrema vulnera extremis curentur remediis, igaz az, hogy az rata portiomat unacum redintegratione aviticorum kivántam causis ex praemissis et rationibus praegnantibus gravibus dolorosis at syncere manifestis. Kire Eö Nagysága kegyessen accedálván, hogy resolutióját Posonybul viszajüvén vagy Bárra magamat megalázván nyilatkoztattya vagy levele által bennünket gyermekeit fogja informálnyi, a mint is Eö Nagysága oda is hozánk irván, ugy ide Fehérvárra is, hogy tellyes szándékja légyen az osztál, ugyanott lévő Fekete Joseph szolgabiró uramnak is megirta, nékem specialiter parancsolván, hogy arbiter urakrul provideállyák, de nem Pesten, a kik ezen dolgot istenessen elvigezvén.

Kire való nizve én meg nem felelhetvén olly expressate továb is, hogy ezeket punctum szerint Eö Nagyságának gyermeki engedelem sze-

rint alázatossan detegálnyi s testimonialiter in instanti informálni méltóztassék birói hivatallya szerint kérem s kötelezem is.

1-mo. Hogy mivel Isten eö Szent Fölsége ingyen való kegyelmébül feleségemet két három hét alatt leendő gyümölcsével megáldgya s sinlődésébül azon kis rabocskát kiszabadittya, énnékem ezen lölkemben járó dolgom véget, innénd élmennem lehetettlenségh, sőt istentelenségh is volna, azért errül Eö Nagyságát mél alázatossággal követem, meg ne neheztellyen s hogy ezzel Eö Nagysága parancsolattyának praejudicálni kivánnék vagy aztott ujobban annihilálnyi távul légyen tülem, hanem inkáb kegyelmed által is (noha sok izbéli udvarló irásommal Eö Nagyságát invitáltuk vala mindketten) instálok azon továb is magamat, feleségem s mindnyájunk ebbéli öröme napjára meghaláznyi ide Eörsre s attyai kegyes és hasznos áldását azon kis ártatlankára bocsátannyi méltóztassék, hogy azzal dicsekedhessék Eö Nagysága s mink is agratulálhassunk, annyibul is, hogy Isten Eö Nagyságát annyira megháldotta, tartotta s éltette, hogy maga onokáját is elirnyi s megáldannyi meghengette, kinek alkalmatosságával ha itten azon egy édes attya s édes fia közt dolgok magunk közt jobban applacidaltatthatnának, istenessebben s dicséretessebben.

2-do. Hogyha penigh ezen örömeket nem kivánna Eö Nagysága maga kegyes megjelenésével sokasitannyi s gyaropitannyi, akkoron méltoztassék Eö Nagysága per praesens Perillustrissime Dominationis Vestrae testimonium velem parancsolnyi, melly nap s melly terminusra ezen jövő holnapnak véghe vagy 9-ber eleje fele megjelennyek, akkoron attyai kegyességét s gratiáját elvárom.

Mivel pedigh mind Pesten s mind itt körül-belül mintegy halhatattlannak ételik, hogy egy fiával attya etsi sume legale foret (qui alioquin immediatus haeres et successor foret) osztált stricte, rigorose vagy per diversos arbitros ineállyon, azért azon erős osztáltul is akármelly módon lehetne is, ha Eö Nagyságának ugy tetczik, recedeálok, egyedül Eö Nagysága gratiájára hagyván: *a mit Eö Nagysága lélek szerint enyimnek étel lennyi* azért is, hogy én magam részére külömb arbitereket fogad, gyak, nem cselekszem, süt nem Eö Nagysága exciziójával contentáltamugyis, hogyha Eö Nagysága arbiterjeit fogja is hivatnyi, hogy meghmutassam alázatosságomat és minden diffidentia nélkül való fiúi engedelmességemet, ugyanazon arbiter urakat magam is meghbirálom eö kegyelmek lélek szerint valo opiniojokkal contentáltatom, süt a ki legnagyobb omne meum velle et nolle reájok transferálom, denique, hogy nagyobb engedelmes alázat és fiui submissionak példája lehessek, kevesebbel is contentáltatom, mintsem engem illetne, ad conciliandam tamen pacem tranquillam bonam famam et benedictionem divinam és arra is több onust vennyi kivánok és oztott füzetnyi releválni és mindenképpen mindenekben engedelmeskedni s ezután is, mint édes attyámnak kedvére járnyi.

Hogy mivel máskép is most Szent Mihály napjén cselédem, magamra sok költségem vagyon, de főképpen az tél is bélép réá és feleségemnek ebbéli státussa, dajkája etc. nem kevés expensákban kerülnek, az jószágh jövedelme pediglen igen kevés, annyira, hogy cselédem füzetésére is sokkal

kevesseb, Eö Nagyságánál alázatossággal instálok, valamely költségek (addig is) kegyessen segétennyi, megkajándékoznyi csak böcsö kötélre s polyázó válót is subministrálni méltóztassék s ezekre nékem vigasztaló választott (erga judicialiter testimonialem) adni méltóztassék, hogy minket részrül egyességet, csendességet, békességet, jó hirt nevet és főképpen isteni áldást nyerhessünk, kit hogy Isten meghadgyon, dicsértessék a Jesus Kristus szent neve mindöröké. Amen. Datum Eger 25. mensis 7-ber Anno. 1730.

Amade László. L. S.

Praesentia vidimata paria cum suis genuinis originalibus de verbo ad verbum, diminutione aut augmento absque omni conformia esse, cumque iisdem concordare hisce nostris attestamur testimonialibus, subscriptionibus, sigillisque usualibus roboratis. Datum Várkony die 3-a mensis 8-bris. 1730.

Stephanus Pyber iudex nobilium inclyti comitatus Posoniensis.

Michael Boros ejusdem inclyti comitatus juratus assessor.

Ltár. 1900/14.

Kegyelmes Hertzegh!

Gondolkodtam száma nélkül, hogy ismét szabad s noha keserves emlékezetű életre jutván, mÿ czéllyát váloszam abból életemnek; de elsőben is nem egyéb kerekedett előmben, hanem hogy viszont Hertzeghséged réghi kegyelmességét implorálván, ahoz visza juthassak. Azt is nagyon megfontoltam, hogy ki által, melly hathatós esedezéssel, Hertzeghséged ellenem való méltó neheztelését, kegyelmet nyerhessek; de csak eltökéllettem magamban, hogy elsőben ezen keserves bötüimmel s azután mivel peccantis foret petere veniam et misericordiam; magam kivánok Hertzeghségedh kegyes lábaihoz borulnom és addigh el nem eresztennem, mégh irgalmasságát nem ajánlya. Igaz az, Nagyméltóságú Fejedelem, hogy vétettem, de azt is merem alázatosan mondani, hogy fui, nimium iuveniliter usus; azonban természett szerint való szerencsétlenségem is maid kétségben tántorított; vétettem de boldogh mégis annybul az én vétkem, hogy magának az kegyelmességnek vétettem, kinek is czéllya az engedelem és könyörületesség azon számkivetett poéta szerint:

Et nisi peccassem, quid Tu concedere posses?
Maternam veniae sors Tibi nostra dedit.

Könyörgök azért továb is szánakodó lélekkel leborúlván Hertzegségednél, szánnya megh szegény ügyes személlyemet, vegyen réghi kegyelmében s protectiójában, engedgye megh, hogy lévén edgyik, de poenitentibus, végezetigh szolgálhassam Hertzegséghedet. Valóban, kegyelmes réghi jó Fejedlemem, non sum jam ego, Szent Pállal mondhatom, mert a sok véletlen esetek annyra jámborrá töttek, hogy Istenem reá segít arra, hogy gondolattyát is Hertzeghségednek betellyesítenny kivánom

s kegyelmességit előttem viselvén, hív szolgája leszek, mégh bennem a lélek! ugy bánnyék velem Hertzeghséged, mind bünös szolgájával. Tudom is, ha Hertzeghséged protectiója vélem járul, boldogh vagyok, ha nem, boldoghtalan és senki nem fogh gyámolitanni ezen szerint:

Esse sed irato quis Te mihi posses amicus?
Vix tunc ipse mihi non inimicus eram?

Hogyha pedigh (kitt nem reménlek halálom nélkül) Hertzeghséged csakugyan továbbá számkivetny nem sajnállya bünös szólgáját kegyelmességébül, ki miatt is in politicis előmennem desperáltam, instálok leghaláb azért, hogy in bellicis, az hol Hertzeghségednek-is ezen módgya vagyon accomodálny, méltóztassék, hogy leghaláb spiritum ducam, addig is mégh vagy Istenem egyébre jutandó statusomat megmutattya vagy pedigh böcsülettel elenyészek; azon szerint: ne toties morarer, praestitit ante mortem. A mint is midőn egyedül csak ebbéli, Hertzeghséged irgalmas, engem vagy életre vagy halálra hozó kegyes resolutiójától, hajlandóságától, s kegyelmétül várok álhatatossan, Hertzeghséged nagyméltóságát imádván teborúlok.

Hertzeghségednek

1731.

méltatlan alázatosszivü engedelmes férgecskéje:

A. László.

(Alatta tollpróbálások, majd más tintával a következő verstöredék):

Oh búban, bánatban kesseredet szivem,
Ne döbögj bennem már, ne fogyazd életem,
Fáidalmakkal eltölt szegény gyászos testem,
Kibül nagyon készül kimenje a lelkem,
Jaj, szomorú óra, kiben én születtem.

Ltár. 1899/35.

D. l. C.

Méltósághos Uram Attyám!

Már töb remorát nem szenvedhetvén az dologh, mivel in ultimo momento vagyok, vagy jobra vagy balra finaliter deliberálnom, Nagyságodnak, mint Méltóságos Uram Attyámnak alázatossághal declarálny akartam, hogy házosságombéli szerencsém vagyon (nevétt személlyem szerint való submissióval meghjelentem, ha megengedi Nagyságod), a ki után jön tizenöttezer forint készpénz, az uri auszstafirozáson kivűl és minden aquisitumbúl ráta portio, kibül is tizezer forintokatt azonnal kezemben adnak, ha jószágott mutatok, kiben investirálhassam, azomban borbúl és egyéb kitelhetöbűl bizonyossan segitnek s van ollyan atyafiságh is hozzája, a ki után mind protectiót s mind promotiót valósághal várhatt az ember, mert egyik az potens házok közt az országhunkban. A familia jó, a személy rendes, és olly szelid, (mert meghösmerem én is a titkos

ravaszsághot), hogy mégh az eredendő bünben is nem tudgya, hogyan van része, nem pompás szegény, nem is hivalkodó, egy szóval olyan, a ki nem egyéb Isten áldásánál. Azért édess Méltóságos Uram Attyám, Nagyságodtúl egyebett nem kérek, hanem elsőben is csak recomendálny méltóztassék, a kitt a leggazzabb szolgának is megadatik, azomban hogy a bári kevessett ehez a többihez méltóztassék nekünk engedni, pro 3-o pedigh, fele adosságomnak, mint ezen paluskáét magára venny, a felérül mink gondolkodnánk.

Ez a summája eddigh való fáradsághimnak s minden szándékimnak; ha lehetséges boldogulnom Nagyságod által (hiszen lehetetlenséget nem kivánok), kérem továb is az élő Istenre Nagyságodat boldogítson; ha pedig nem, vége van mindennek. Mert ugy kormányoztam dolgomat, hogy olyas személyt váloszak, a kiben talám semmi exceptiója Nagyságodnak ne lehessen s meg is mutatnám aztott. Azomban csak ugyan ezen segítség is jó, mert ha megengettetnék, egy részétt Szent-Györgynek kiváltannám, sütt kiváltannám cum portione Somodyana, mégh ezüstbül is lehetne, pro sartis tectis és valamely kereskedésre is meghmaradna; az öttezer forintjátt pedigh ezután Isten éltetvén, három esztendő alatt leteszik. Mellyett midőn cum plenissima fiducia Nagyságod attyai kegyess lábai elejben terjesztem, maradok kegyess attyai kezeit csókólván, attyai áldását implorálván, igaz hivséghel

Méltóságos Uram Attyámnak Nagyságodnak
Sz. György 4. 8-bris 1733.

eörökköss engedelmes alázatos fia
Amade László Ferencz.

Ktár 1900/14.

Közli: VÉRTESY JENŐ.

BENCZÚR JÓZSEF LEVELEI RADVÁNSZKY LÁSZLÓHOZ ÉS JÁNOSHOZ.

— Második és befejező közlemény. —

XI.

Pozsony, 1770. nov. 17.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Gratias ago Sp. ac. P. D. Vestrae pro pecunia mihi gratiose submissa, simulque hac occasione chirographum mihi datum remitto.

Gratulor Sp. D. Vestram ita fuisse felicem, ut plene iam sit ab adversae partis impetione *(sic)* secura et absoluta, precorque, ut nunquam lis haec possit amplius resuscitari. Existimat B. Vajay adversam omnino partem nihil amplius posse accipere.

Sp. Domina Plathiana Sp. D. Vestrae soror ascendit ante 10 dies

Viennam pro cura, ubi forte ad finem anni est commoratura. Interim optassem, ut alia anni parte, qua tempestas erat melior sereniorque, Viennam concessisset. Nunc enim variis de causis cura, imprimis tam periculosi et delicati morbi, difficilior erit. Sed forte D. medicus causas habebat, ob quas, ut nunc ascenderet, rem adurgebat. Ego Dominae praeclarae successus felices opto.

Apud nos in praesens non multa habemus nova. Adparatum bellicum ingentem in regno fieri et in ditionibus suae Maiestatis, certum est, sed quem in casum, non constat. Num cum Russis vel contra Russos Augusta Aula, si proxima hieme pax non procurabitur, sit actura, id vero nemo est, qui facile ante tempus iustum ostenderit.

Viennae recenter schola est erecta, quae imprimis pro mechanicis et artificibus est futura, illisque commoda procuratura multa. A die 1. Novembris quoque inceperunt litterati certi viri nova scribere et edere, quorum titulus *Real-Zeitung*, in quibus ea imprimis, quae ad artes, opificia, commercia pertinent, exponentur, et multa etiam ad ius publicum regni Hungariae. Pro integro anno pro novis et in cursu publico non plus, quam fl. 6 solvendi erunt, adeoque, tres quatuorve viri si in societatem coiverint, novis his cum fructu vilique pretio uti possunt.

Ceterum cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui prosperitatem quamvis voveo, ulteriori gratiae commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 17. Novembris 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XII.

Pozsony, 1770. decz. 22.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Una iam est septimana, quod Eisertbrius Neosoliensis auriga apud me duo vasa nobilioris casei pressi Briznensis deposuerit, adseveraveritque a Sp. ac P. D. Vestra mihi gratiose esse submissa. Ego cum idem dubitaverim esse verum, existimaverimque Sp. D. Vestram eadem vel huiatium Dominorum alicui, vel vero Viennam destinasse, litteras hucdum a Sp. D. Vestra mandataque, quo expediri deberent, exspectavi. Sed cum multa supervenerint, has ad Sp. D. Vestram exarandas esse duxi, quibus perquiro, ad quemnam idem caseus pertineat. Nescio enim, quomodo tantum beneficium meruerim et quid praeter gratiarum actionem praestare possim.

B. Vajay mirabatur Sp. D. V. nihil penitus scribere, sed cum audiam eum a Sp. D. Vestra litteras iam accepisse et caseum, nullus dubito eum nihil amplius de his esse commemoraturum.

Hic, ne pestis in Hungariam aliqua ratione transferatur, multum Exc. C. Reg. Loc. est sollicitum. Ante 4 dies Exc. Camera quodam a

tricesimatore Incliti Comitatus Zempliniensis litteras accepit, quibus ille significavit duos in pagos Zempliniensis comitatus pestilentiam seu perlatam esse ex Polonia, seu erupisse. Quia tamen ad Excelsam Cameram Regiam et ad Excellentissimum Comitem Leopoldum Pálffi praefectum rei bellicae per Hungariam nihil est perscriptum: putant multi relationem hanc fundamento omni destitui. Eo tamen non obstante Exc. Consiliarius Regius ad inclitum comitatum Zempliniensem prescripsit sibi silentium comitatus magistratualis multum displicere, rationesque silentii deposcit. Scriptum est praeterea ad comitatus, ut diligentissime adtendant morbis et peregrinantibus. Quum primum aliquis contagiosus morbus se insinuaverit, statim incliti comitatus universitati, imprimis medicis est insinuandus. Ex uno vero comitatu nullus in alterum, nisi litteris passualibus fuerit instructus, admitteretur. Si cras nihil ad Exc. Consiliarium Regium venerit a Zempliniensibus, tota res erit conficta, qua de re Sp. D. Vestrae proxime scribam plura.

In Germania ingens est frumentorum defectus. Plurime urbes imperiales pro illis ex ditionibus Augustae impetrandis Viennae sollicitant: hucdum tamen parum profuerunt. Postquam Austriacis ditionibus fuerit provisum, concedetur facultas illis quoque grana apud nos comparandi. Granaria regia passim complentur annona, quem in finem, dies docebit.

Apud nos die 7. Januarii restauratoria erit sub praesidio, quod iam innotuit, Magn. Domini commissarii regii, quomodo vero illa decurret, dies docebit. Multi enim ob novam regulationem magistratualium ab oneribus, qui cum honoribus publicis sunt iuncti, liberari cupiunt. Ceterum, cum supremus comes hac occasione non sit restitutus, Deus optime novit, quamdiu illius munus adhuc erit suspensum.

Viennae nuper admodum prodiit libellus parvus, qui hic multos reddit valde adtentos. Titulus eius sequens est: *Eusebii Verini commentatio iuridica critica de iure hereditario seren. Domus Austricae in hereditarium regnum Hungariae* etc.[1] Sunt in eo multa paradoxa, et quae systemati, quod ordines regni Hungariae habent, repugnare videntur.

Ex *Febronii* labore partem II. iam habemus, quo refutare auctor nititur illos, qui adversus suum opus scripserunt.

Quae de Cardinali Viennensi spargebantur, conficta esse videntur, eo quod is non solum sit Viennae, sed accessus ei etiam ad aulam saepe pateat.

Ceterum cum Sp. ac P. D. Vestrae totique inclitae Domui non solum clausulam anni huius, sed auspicia etiam imminentis anni felicissima opto, gratiae ulteriori commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 22. decembris 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

[1] A munka pontos czíme: Eusebii Verini commentatio iuridica critica de hereditario iure Serenissimae Domus Austriacae in *Apostolicum* Regnum Hungariae, de iure eligendi regem, quod ordinibus inclitis Regni Hungariae quondam competebat, de corregente, rege iuniore et ducibus regiis, quos olim Hungaria habebat.

XIII.

Késmárk, 1771. febr. 21.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Multum doleo, quod dum nuper per Zoliensem comitatum ad Scepusienses iter faciebam, Sp. ac P. D. Vestram Radvanii non deprehenderem. Sperabam me de pluribus cum Sp. D. Vestra acturum, spe tamen hac excidi. In eo tamen ero, ut futuro Augusto illas ad partes excurram et cum Sp. D. Vestra de pluribus variisque conferam. Adtuleram Posonio a Domino Adonyi causam Sp. D. V. pertractatam, decisam, supremaque auctoritate corroboratam, quam apud Dominum Provisorem deposui, speroque eundem esse Sp. D. Vestrae cum novo Kalendario titulari traditam.

Febronium pro Sp. D. Vestrae usibus emtum ea de causa deponere non poteram, quod eum cum impedimentis aliis Posonii relinquere debuerim, unde cum iam adlatus sit, eundem nunc submitto. Exposui pro illo Rfl. 3 kr. 45, pro *Verino* vero, quem etiam adnecto, kr. 42. His ex partibus nihil novi possum perscribere, nisi quod inclita universitas huias nunc Leutschoviae sit in congregatione, ubi forte de urbarialibus etiam agetur.

Ceterum cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui prosperitatem quamvis voveo, ulteriori Gratiae commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae
Kesmarkini, die 21. febr. 1771.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XIV.

Késmárk, 1771. jul. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Cum sciam Sp. ac P. D. Vestram completam habere velle scriptorum nostrorum collectionem, destinavi quoque Sp. ac P. D. Vestrae unum exemplum *Kerchilichianorum* operum, hoc est *ecclesiae Zagrabiensis historiam*, item *notitiam eius regnorum Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae*, item *seriem episcoporum Zagrabiensium*. Decem exempla pro amicis aegre impetravi, quia Veneti opus hoc valde coemunt, cum iura eorum in Dalmatiam impugnet valde. Pro uno exemplari trium horum operum dedi fl. 9, gr. 10, quod ex litteris bibliopolae Posoniensis, per quem ea procuravi, patet, quas Reverendus Sextius ostensurus est. Auctor hic rarissima et elegantissima adducit diplomata, sincere valde scribit, licet stilo simplici et confuse. Bullam Silvestri II. evertit et propter alia libros hos eius magnifacio speroque Sp. D. Vestram illis locum in bibliotheca sua grato animo concessuram.

Nuperis gratiosis ad me datis Sp. D. V. me subsumere dignabatur, acsi *Eusebii Verini* essem auctor. Deprecor, quod hac in parte Sp. D. Vestrae contradicere cogar. Non sum ego tanti, ut ea, quae ille adducit, conquirere, vel similis quid ingenius meus parturire possit. Est illa commentatio iuridica critica, unde vero ego mihi iuridicam adtribuere possem cognitionem, imprimis tam sublimem, uti auctor ille sibi vindicat, cum adversus patriarcham advocatorum [1] insurgat, atque saepius durius castiget. Alter ergo erit auctor, et quantum mihi quidem perscriptum est, Pestinus aliquis, qui opusculo hoc meritum quaerebat ad obtinendum professoratum in Tyrnaviensi academia.

Vellem plura, sed occasio properat. Proxime pietatem testabor.

Ceterum cum Sp. D. V. totique inclitae Domui prospera quaevis voveo, maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Kesmarkini, die 16. Julii 1771.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XV.

Késmárk, 1772. máj. 12.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Commeat Petrikovicsius in patriam suam privatorum suorum negotiorum causa, quem vacuum dimittere nolui. Primum quidem significo, eum tempus hucdum bene collocasse, et in illis etiam studiis, quae ad futuram eius vitae genus pertinent, fecisse profectus. Vult ille dare iuri operam, ego, sicuti iuridicum studium amo, ita studiosis quoque partes iuris proposui hucdum, quas iam quoque iuventuti nostrae in scholis proponendas esse iudicarem.

Deinde est in Regimine Nanndorffano chirurgus hinc oriundus, nostrae religionis, Jacobus Toperczer dictus, qui applicationem in comitatu aliquo, civitate vel oppido quaerit. Audivit ille ante 6 annos studia chirurgo necessaria in academia Viennensi, examinique ante tres annos se subiecit, quo feliciter superato accepit a medica facultate licentiam praxim chirurgo convenientem instituendi. Hiemem praeterlapsam Viennae iterum exegit et ibi in theoria ac praxi melius se exercuit, vellet tamen fixam stationem iam consequi et regimini, cui ultra 3 annos seruit, valedicere. Si Sp. D. V. vel in oppido suo Raduan eundem accomodare, vel alieni comitatui aut urbi eundem commendare posset, daret operam, ut officio suo satisfaceret. Attestata pulchra a superioribus, a quibus dependet, adferret.

Nos in vicinia bellum metuimus. Pars copiarum Austriacarum proxime in Poloniam est transitura, quo fine, dies docebit. Copiae Rusticae et Borussicae ibi augentur, Austriacae quoque eo proficiscentur, contra

[1] Verbőczit érti, kinek a munka többször ellentmond.

quem? Deus optime novit. Volunt forte obicem sibi ponere potentiae hac, vel Austriaco-Borussica mediatione et opera inter Russos et Polonos pacem procurare? dies docebit. Si Borusso Polonica Borussia est promissa, Augusta Aula nostra minimum Haliciam, Wlodomeriam, Oswieczinam, Zatoriensem et Severiensem Principatus a Polonis est receptura et recuperatura. Sed de his aliorum est iudicare. Ego praeterito anno *deductionem* elaboravi [1] *in Osswieczinensem, Zaturiensem et Severiensem Principatus* ante 11. saecula iniuste a Silesia superiori avulsos, quae Viennam ad consilium bellicum est missa. Si Augusta domus Principatus nominatos receptura est, praemium expectare mihi licebit.

Imponuntur quaeque mihi labores per alios magnos viros, qui alias difficiliores sunt. Apud nos die 15. Aprilis obiit Sp. Dn. Alexander Berzeviczi, qui certe magnus erat vir et scholae nostrae patronus.

Ceterum cum Sp. D. V. et toti inclitae domui prosperitatem quamvis voveo et ulteriori gratiae me commendo, maneo

Sp. ac. P. D. Vestrae
Kesmarkini die 12. Maii 1772.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XVI.

(A levél, melyhez a P. S. mellékelve volt, elveszett.)

P. S. Auctores hic adpositi, uti ipsius bibliopolae manus testatur, propter nitidum typum formaeque splendorem pretiosi omnino sunt; dantur vero et aliae aeque Hollandiae editiones, quae istis non multum cedunt, tantum quod in 8-vo prostent, facili pretio comparabiles. Ceterum futuro die 3. Augusti Illustris quondam Jurisconsulti huius Fridericianae, Thomasii, Bibliotheca hic auctionaria lege distrahetur, in qua omnes, quos Sp. D. V. desiderat auctores, optime conditionati et perbelle compacti, imo et elegantissimi rerum Hungaricarum commentatores occurrunt, qua occasione si Sp. D. Vestrae ita visum fuerit, ut ad dictum diem 3. Augusti per cambium Domini Vokan vel alius cuiuscunque aliquantam pecuniolam submittat, sumtibus compendiosissimis uti quidem spero omnium desideratorum librorum potietur. Operum etiam Ciceronis omnium quae recentissime prodiit editio apud Lipsienses, nitida admodum est et praeter notas eleganti ornata contentorum indice, venitque in cruda 4. ni fallor imperialibus. Praestolabor itaque Sp. D. Vestrae benevolum mandatum in cuius exequutione faciam, ut nihil ex parte mea desideretur.[2]

SZENTPÉTERY IMRE.

---

[1] Megjelent 1772. *Juridicum Hungariae in Russiam minorem* stb. cz.

[2] A lap másik oldalán a könyvkereskedő irásával classicus auctorok kiadásainak jegyzéke.

TANKÖNYVBÍRÁLAT A SZÁZAD ELEJÉN.

Egy hivatalos iskolai-könyv bírálatot mutatok be alább, mindenesetre egyet a legrégebbiek közül. Már ez a körülmény is érdekessé teszi, bár ebből a szempontból inkább paedagogiai érdekességű, világot vet arra a gondos figyelemre, a melylyel Ferencz császár kormánya az iskolázás ügyét tekintette. A tanítás terén korszakalkotó volt az az irányzat, mely a jezsuita rend eltörlésénél kezdődött és II. József császárnak egyházi reformjaiban érte el a tetőpontot, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány a középiskolákat, a mennyire lehet, ki akarja venni a felekezetek kezéből és az államra szeretné ruházni a közoktatás egész terhét. Természetesen, nem azzal az idealis gondolattal, hogy könnyítsen a felekezetek helyzetén. A kormány számítása sokkal józanabb, de állampolitikai szempontból teljesen igazolható volt: a tanítás első sorban az állam javára szolgál, az állam számára nevel tanult, tudós polgárokat, az állam érdeke tehát megkívánja, hogy a tanítás eredménye mindinkább megfeleljen az ő intentióinak, polgárai lelkét, tehetségét az iskola olyan irányban fejleszsze, a mint neki szüksége van reá. Ugyanaz a vezető szempont, ugyanaz a törekvés, a mely a jelenlegi franczia kormányt vezeti.

Az iskolák államosítása nyomban megérlelte a második föladatot, uj könyveket kellett készíteni, a melyek a tanításban szem előtt tartsák a kormány czéljait. A tankönyvek megválasztását természetesen magának tartotta fönn a kormány s így keletkeztek a mult század első tizedében a középiskolák felső osztályainak szánt Institutiones Poeticae et Institutiones Rhetoricae in usum Gymnasiorum.

A legfontosabb iskolai könyv, az alsó osztályok nyelvtani anyagát fölölelő Institutiones Linguae Hungaricae azonban egyre késett, hivatalos magyar grammatica még a második évtized elején sem volt, a tanárok az eddigi kézikönyvek közül tetszésük szerint használták egyiket vagy másikat. Ez természetesen nem tetszett az osztrák mintát követő kormánynak, mert szeretett mindent egyöntetűvé tenni, még a tanítást is [1] és a helytartó tanács régen gondolkodott, hogy megbízást ad egységes nyelvkönyv szerkesztésére. A tanács ezen szándékának úgy látszik hamar híre ment, mert az 1812 évtől kezdve több író sietett kész magyar grammaticával lépni a tanács elé.[2] Fölajánlották dolgozatukat kinyomtatásra, és hogy a tanács elnökének, a nádornak megnyerjék a jó indulatát, mindegyik neki szándékozott ajánlani könyvét.

Az első azok között, a kik nyelvkönyvüket beterjesztették a tanácshoz, az érdemes agg piárista, Benyák Bernát volt s az ő könyvének bírá-

[1] Mikor a hivatalos grammatica 1817-ben megjelent, Kurbély »tanácsos, az iskolai ügyek referense, örömét fejezi ki a tanács nevében, hogy az eddigi »anomalia« megszünt, most már egyforma lesz az állam összes iskoláiban a magyar nyelvtanítás eszköze. A főigazgatónak szóló körrendelet, melyben ez a pont olvasható, az Országos Levéltárban, H. T., 1817. 1587.

[2] Magam is négy ilyen kéziratos grammaticáról tudok az 1812—1814. időközből.

latáról akarok szólni. Benyák neve és a birálóé, Czinke Ferenczé, a paedagogiai érdekességű tárgyat belevonják az irodalomtörténet körébe is

A tanács a kéziratot leküldte bírálatra az egyetemhez, ez meg a magyar nyelv és irodalom tanítóját, Czinke Ferenczet bízta meg e feladattal.

A bírálat egész terjedelmében a következő:

Opinio recensentis.

Ad mandatum Serenissimi, quo me honorare dignabatur, accurate examnavi trutina opus MS. cui titulus: Grammatica hungarica in usum Gymnasiorum auctore P. Benardo Jos. Benyák, S. P. Non dubito, hanc palam depromere opinionem:

Grammaticam Benyákianam, de novo (iam enim, duobus abhinc annis, transivit censuram) a capite ad calcem, elaboratam, et novis auctam observationibus, non tantum esse idoneam scopo duplici, nempe: 1. ut iuventuti gymnasticae, imo etiam academicae, facilitas in discendo procuraretur, iunctam cum theoria praxim, iucunda cum varietate sermonis, hic et illic ostendendo; 2. ut, si fieri unquam poterit, in tanta grammaticarum varietate! — saltem, quod adtinet ad praecipua linguae nobilissimae fundamenta, conformis ubique in scholis doctrina, rectior scribendi, ac simul loquendi ratio sensim introduceretur; verum etiam dignam auspiciis Principis caesareo-regii, jam legalis Protectoris Linguae ac Literaturae hungaricae, atque adeo Promotoris generosissimi culturae publicae nationalis. Profecto, cui volupe est, decorum publicum in urbibus, et musaeum nationale suis in dies augere impendiis, et illam sentiet cum tempore voluptatem animi, sua contenti virtute: fundamenta jecisse, etiam in sermone, quo vel maxime praestamus brutis animantibus, gustui aesthetico, et conciliasse. — qui labor Deorum est! — implicabile passim genus hominum grammaticorum.

Budae, Calendis Dec. 1812.

Franc. Czinke, Prof. Linguae et Lit. hung.
publ. ord. in regia Scientiarum Universitate.[1]

Jellemző ez a bírálat, annál inkább, mert Czinke Ferencz írói egyénisége mindeddig sok vitára szolgáltat alapot. Kazinczy és köre elfogult volt iránta, nem tudta neki megbocsátani, hogy a nyelvészeti álláspontja inkább Verseghyé felé hajlik, mint Révayéhoz, még kevésbbé, hogy Horvát István ő miatta esett el az egyetemi kathedrától. Nem is mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy megvetésüket kimutassák iránta, az a kép, melyet az ő leírásuk után alkothatunk róla, egy elmaradt, kicsinyeskedő, korlátolt ember képe.[2] Tudományos munkássága valóban mintha igazat adna Kazinczyéknak: egy-két egyetemi beszédét nem számítva, elmondhatjuk, hogy nem csak a magyar nyelv tudományával, hanem egyáltalán semmiféle tudománynyal nem foglalkozott — legföljebb arról értekezett »Hogy lehessen a kukoriczaszár leveléből gyümölcse meg-

[1] A bírálat s az egyetem kísérő levele u. o. 1813: 10411.

[2] Dr. Vass Bertalan »Horvát István életrajza« című munkájában (108—112. l.) összegyűjti Kazinczyék elitélő szavait.

szedése után, szirupot és czukrot csinálni.« Valában méltatlan volt arra, hogy Révai helyét foglalja el az egyetemen. Vass Bertalan védelmébe veszi Czinkét, ki akarja mutatni, hogy nem volt olyan ostoba ember, mint a milyennek hirdették.[1] Ez a bírálat megerősíti Kazinczyék véleményét. Tanúságot tesz nemcsak arról, hogy latinul nem tudott olyan színvonalon írni, mint korának viszonyai megkívánták volna, latin prózáját nem lehet Révaiéhoz vagy Verseghyéhez hasonlítani, még a helytartótanács egy-egy jobb tollú fogalmazója is különben írt, de mutatja a nagy lelki szegénységét is. Nincs az egész bírálatban egy komoly gondolat sem, általános, üres, szólamok, nagyhangú, de rosszúl kongó szavak gyűjteménye az egész, nem hivatalos bírálatnak, de még magán véleménynek is bántóan együgyű.

Úgy látszik Kurbély, a referens tanácsos és az egész tanács is ebben a véleményben volt, nem engedték magukat félrevezetni a befejező soroknak kiszámított és a helyhez épen nem illő alacsony hízelgéseitől: elküldték a május 4-i ülésük határozatából a kéziratot Kassára, a tankerület főigazgatójának, hogy bíráltassa meg Pongrácz Jánossal, a ki az akadémián a magyar nyelvet és irodalmat tanította, sőt esetleg, ha nincs megelégedve a bírálattal, adja ki más akadémiai tanárnak is.[2]

Szuhányi Xav. Ferencz, a főigazgató, eleget tett a rendeletnek és junius 13-án visszaküldte a grammaticát Pongrácznak kimerítő, 10 ívre terjedő bírálatával együtt, a mely részletesen, pontonként kimutatja, hogy Benkáy munkája nem felel meg a czélnak és egyáltalán nem való arra, hogy a tanács költségén kinyomtatva hivatalos iskolai könyv gyanánt szerepeljen.[3]

A tanácsot zavarba hozta ez a két, homlokegyenest ellenkező bírálat s most már Kurbélynek teljes jogú föhatalmazást adott, intézkedjék belátása szerint.[4] A tanácsos egy harmadik bírálót kért föl, Verseghy Ferenczet, s csak akkor nyilvánított határozott véleményt, mikor a harmadik bíráló is hozzájárult Pongrácz elutasító tanácsához.[5] Most már ki merte Kurbély határozottan mondani, hogy a grammatica »*instituta . . . revisione pro minus idonea comperta*« és ennek alapján azt ajánlotta, hogy írják meg a szerzőnek »*in usum scholarum vulgari nunquam posse.*«[6]

De volt a szegény Benyáknak egy másik kérése is. Mikor hírét vette a dolognak, hogy nyelvtana nem nyeri meg a jóváhagyást,

[1] U. o. 108. l.

[2] Az ülés jegyzőkönyve és a tanács leirata u. o. Érdekes dolog, hogy a helytartótanács majd minden irodalmi bírálatot a kassai főigazgatóra bízott, úgy hogy ezekben az években majdnem kizárólag maga Szuhányi és Pongrácz mondtak véleményt a tanácshoz beérkezett kéziratokról.

[3] A főigazgató levele u. o. H. T. 1813 : 16960; maga a bírálat elveszett, csak a ref. tanácsos jelentése alapján szólok róla.

[4] A jul. 20-i ülés jegyzőkönyve u. o.

[5] Verseghy »reflexiói« is elvesztek, csak a tanácsos kivonatos ismertetése tartotta fönn a hírét. U. o. H. T. 1813 : 25342.

[6] A tanács leirata a pozsonyi főigazgatóhoz u. o.

1814. febr. 27-én írt egy rövid, de megható levelet a tanácshoz, hogy ha már nem fogadják el kiadásra a munkáját, küldjék neki vissza a kéziratot »*ut eius editionem pro consolatione senii mei ipse procurare valeam.*« [1] Kurbély természetesen megtette legalább ezt, és hogy megédesítse az agg tudósnak ezt a szomorú visszautasítást egy régebbi rendelet értelmében [2] nagy dicsérettel jutalmazta nemes fáradságos igyekezetéért.[3]

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÖLCSEY KIADATLAN LEVELEI.

A Nemzeti Muzeum irodalmi levéltárában hat levele őriztetik Kölcsey Ferencznek, mely közül csak egy — az Ormos Lászlóhoz intézett — jelent meg az Angyal Dávid által sajtó alá rendezett munkái X. kötetében. Öt még ismeretlen. Ezek Kölcsey utolsó éveiből valók. Még jóval előbbi keletü az, mely *Horvát* István irodalmi hagyatékában van meg és Álmosdon 1813. augusztus 13-án kelt. Élénken visszatükrözteti e levél, mint gondolkodott Kölcsey ama barátságról, mely őt Vitkovicshoz, Szemere Pálhoz és Horvát Istvánhoz fűzte. A *Kölcsey* Antoninához írt néhány sor arra vet világot, mily jósággal viseltetett Kölcsey rokonai iránt. Nagyobb érdekű az, mit *Kerekes* Ferencz tanárhoz intéz, mikor az »*Értekezés és kitérések*« című művét megküldi. Az akkor napirenden volt nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik ezekben. Kölcsey is ellentétbe helyezkedik az Akadémiával, mert még korán tűzött pályadíjat a magyar nyelv gyökérszavaira. E pályadíjat tudvalevőleg Dr. Engel József nyerte meg *A magyar nyelv gyökér szálairól 1839. Budán* megjelent művével. A IV. számú levelen nincs jelezve, hogy ezt kihez írta, de tekintetbe véve, hogy a levélben Kölcsey megemlíti, hogy az általa szükségelt könyvek árát vagy készpénzben, vagy kézirattal az »*Emlény*« számára fogja törleszteni, részemről biztosan veszem, hogy e levelet *Heckenast* Gusztávhoz írta, kinek 1837 és 1838-ban megjelent Emlényében közli Kölcsey utolsó műveit. Az V. számú levelet *Kossuth* Lajoshoz intézte Kölcsey. Ehhez csatolva van Szatmármegye harmadik felirata az ifjak ügyében. E levélben betekintést nyerünk ama kérdésekbe is, melyek akkor az országot foglalkoztatták. Kölcsey mindegyikről megemlékezik néhány szóval bár, de jellemzően, miből álláspontját is megismerjük. A VI. levélből megismerjük egy újabb vonását Kölcseynek, ki oly készséggel

[1] Az eredeti levél u. o.
[2] U. o. H. T. 1811 : 14212.
[3] J. leirat a pozsonyi főigazgatóhoz.

kelt mindenkinek pártjára, ha módjában állott valakinek érdekeit előmozdítani.

Ime a levelek:

I.

Horvát Istvánnak Kölcsey Ferencz forró idvezletét!

Csak egy rövid levélkét, Nagy Férjfiú, mellyen unalom nélkül végig nézhess: Kállaim, ki ezelőtt Pozsonyban lakott, most megyen Pestre, 's ollyan fő mint az övé szeret nemzetünknek elsőjivel ismerkedni. Ezen kevés sorok emlékeztessenek Téged én reám, 's mutasd ezen Barátomhoz is azon hajlandóságot, mellyet egykor erántam mutatni méltóztattál. Én sohasem érzettem magamat érdemesnek arra, hogy Néked az legyek 'a mi Vitkovics és Szemere voltak; örvendek mégis, hogy bizonyos értelemben elmondhatom azt 'a mit egyszer Gellert Rabnernek írt: A' Ti véletek való társalkodás bizonyság nékem szívem jóságáról 's helyes voltáról izlésemnek. Vidd meg idvezletemet Vitkovicsnak is, 's tegyed azt, hogy Kállaim őtet is ismerhesse. Élj szerencsésen.

Álmosd, August. 13 d. 1813.

II.

Nagykárol, Martius 11 d. 1836.

Kedves Antonine, leveledet 's ajándékodat vevém sok örömmel. Jól esik látnom, hogy naponként elő haladsz, 's még jobban esett leveledből olvasnom, hogy minapi intéseim' követését igéred. Tedd azt kedves Leányka; 's hidd el, hogy a' jólgondolt intést készen követni idvességre visz. Édes Apád kérésemre, de saját hajlandóságát is követve meghatározta, hogy Pesten maradásodat meghosszabítja. Élj szerencsésen; s vidd meg üdvezletemet tiszteletre méltó Nevelőidnek. Szívemből óhajtom, hogy ha majd Pestre felmegyek jónál és dicséretesnél egyebet rólad ne halljak. Ölellek.

Borítékczím: Kölcsey Antoniának Pesten.

Kölcsey Ferencz.

III.

Vettem Sept. 1-ső napján. 1836. K. F. m. k.
Nagy Károl, August 27 a. 1836.

Nagy tekintetü Professor úr!

Emlékező tehetségem, hála Istennek, sohasem volt igen gyenge. Kevésbé nevezetes férjfiakra is vissza tudok emlékezni, annyival inkább olly jelesre, mint Professor úr, kit még iskolai pályáján társai sorából kitetszőnek becsülve ismertem. Később, midőn hajlandóságom engem is a' magyar literatura szívébe vonzott, lehetetlen vala részvéttel nem szemlélnem a' Professor úr által Virgil Georgikonjából kiadott fordítási mutatványt; de lehetetlen vala egyszersmind nem sajnálnom, hogy illy kezdet után szűk körünkből magát ismét kivonni látszaték. A' tegnap vett becses

munka bizonyítja: miképp Professor úr nem vetette el nyelvünk gondját. Mert bizony hosszú 's állandó vizsgálat teheté azt, hogy publicumunk előtt illy valamivel felléphessen.

Gyülésünk van, 's időm sincs, hogy az előttem nagyérdekű könyvet egyszerre elolvashassam; lehetetlen vala mégis megállanom, hogy imitt amott bele ne nézzek, így a' kitérések közül némellyeket előlegesen keresztül futottam. Akadtak szemembe, miket én másképen hiszek; de a' legnagyobb véleményi különbség sem tehetné, hogy tiszteletemet megtagadjam azon philosophi mély és józan tekintettől, melyet Professor Úr a' nyelvtudományra vetett. Különösen nagy becsben áll előttem a' berekesztés; 's alig várom, hogy gyüléseink végével időm legyen a' könyvnek studiummal leendő olvasására adnom magamat.

Az akadémia ez idén a' nyelv gyökszavainak előszámlálását tevé jutalom kérdéssé. Azt hiszem: igen korán! Mert, mint Professor Úr is megjegyzi, a' gyökszó kitalálás nem olly könnyű, mint pl. azt Kresznerics gondolta. Gyökereinket csak azután lesz lehetséges összeszedni, ha sok olly előmunkálatok lesznek, mint ez a' könyv, miért köszönetemet ezennel bemutatom.

Az említett kérdésre öt vagy hat verseny felelet jött be; s közülök csak egy érdemlé figyelmemet. Ez philosophi elvekre igyekszik állítani épületét; 's bár elveiben sok helyt különbözöm; de a' lélek, mellyel bevezetését írta, minden esetre tiszteletemet kivánta. Mért óhajtom: bár Professor Úr is fellépett volna e' versenyre; vagy ha azt nem tette: bár szakadatlan futná-e' pályát, mellyet munkájával megkezdett. Nyelvünkben tudománnyal és philosophi lélekkel készült nyomozásokra nagy szükség van. Úgynevezett philologjaink a' paradigmák megtanulásán túl nem igen lépnek.

E' kapkodó olvasgatás mellett is, mellyre eddig érhettem, könnyen szemembe tűnt, miképp az *Ódom* végzet, mint szenvedő forma, 's az *ikes* igék *iketlen* formára hajtogatása sok helytt találkozik. Okát, miért történt így, az előbeszéd XI d. lapja megmondja.

Ez egész könyv bizonyság, hogy Professor Úr a' maga elveit mily vizsgálatra építette; 's ily férjfit perfunctorie megczáfolni akarni, nevetséges igyekezet lenne. A' helyett tehát, hogy valami czáfolgatást csak próbálnék is: bátor vagyok némi rövid kérdést megfejtés végett előterjeszteni:

1. mennyire nagy a' különbség az *atom, etem* végzetű szenvedő forma 's a' factitivum verbum között?

2. az *odom, ödöm* végzet lehet-e reciprocum és passivum verbum végzett egyformán?

3. lehet-e a reciprocum verbumból egyszersmind factitivumot is csinálni? 's ha lehet, mellyik hajlítás jön elöl, a' reciprocumot vagy a' factivumot jelentő-e?

4. ezen formákra nézve, mennyiben kielégítő az, mit eddig grammaticusaink pld. egyfelöl a debreczeni grammatica, másfelöl Révai és Horvát Ist. mondottak?

Én úgy hiszem itt még sok fejtegetni való van, valamint az *ikes*

igékre nézve is. Azonban úgy hiszem, hogy a' Révai iskolája által megállított paradigmák a' passivum és reciprocumra nézve helyesek, de természetekre 's a' factitivumokhoz való viszonyokra nézve még felfedezéseket lehetne tenni. Az *ikes* igéket illetőleg Révai kétségkívül extremumra ment, vagyis inkább merném állitani: egyoldalulag vette a tárgyat. Azért szeretném, ha valaki megvizsgálná:

1. mi teszi azt, hogy némely activum verbumok csak passivummá váltokban veszik fel az iket; melyek ellenben két képen vesszük fel: vagy úgy, hogy passivumokká lesznek, vagy úgy, hogy csak közép igékké?

2. azon igék, mellyek az *iket* felvévén közép igék lesznek, mindnyájan ollyanok-e, hogy az *iket* el is vethetik? 's azok, mellyek elvethetik, az elvetés által megtarthatják! e közép igei jelentésöket, vagy activumokká változnak? 'S azt hiszem ez fontos: mert ha activummá változnak: akkor kétséget sem látszik szenvedni, hogy *ikes* korokban, azaz közép igei jelentésökkel, cselekvő forma szerint nem hajtogathatók.

Szerencsésnek tartanám magamat, ha ezen idevetett kérdésekkel azt nyerhetném, hogy Professor Úr az *ikes* igékről vizsgálódásait leírná, mert bizony grammatikánk ezen caputja még fejtetlen; 's én azt hiszem felfejtése nagyon fontos következményekre vezetne. Szegény Versegi e' részben tökéletesen legyőzöttnek tartatik. Ő nem tudá magát jól kimagyarázni; talán nem is volt maga magával teljes tisztaságban: de hogy rajta igazságtalanság történt: alig ha nem való.

Óhajtom: ne ez legyen utolsó találkozásunk levelekben. Azért becses válaszáért most és ezután könyörögvén, nagybecsű barátságába ajánlott tisztelettel maradok

alázatos szolgája:
Kölcsey Ferencz.

IV.

Cseke, Octob. 20 d. 1836.

A' szépen kikészült és hibátlanul nyomtatott Emlényt a' több könyvekkel együtt örömmel vettem. Rotteck St. Lexiconának folyó füzeteit Uraságod kegyességétől továbbra is várom.

Ez úttal óhajtanám birni Venturini *Chronik des XIX. Jahrhunderts* című munkáját, minek ára most 30 tallérra le van szállítva. Ezen levelemet megadó Simon Pál úr, unokámnak volt nevelője, az általveendő köteteket biztos alkalommal hozzám szállíthatná. A' kötetek árát akár készpénzben, akár ha úgy fog tetszeni kézirattal az Emlény számára lefizetni fogom.

Nagybecsű hajlandóságaiba ajánlott tisztelettel vagyok.

alázatos szolgája:
Kölcsey Ferencz.

V.

Cseke, április 25. 1837.

Kedves Barátom, febr. 17-dikén költ igen becses leveledet köszönöm. Híreid 's érzéseid, miket a' levél éreztet, keserűk valának ; de hiszen mi már az e' félét megszoktuk.

Az ifjak ügyében hozott itélet mindent meghalad mit csak álmodhatánk is. Most az a' hír szárnyal, hogy a kir. tábla két bírája hivatalát e' miatt lemondá ; Pestről talán többet fogok tudni.

Wesselényinek épen ma írtam, neki és Neked Kölcsey Gábor rokonom viszi soraimat ; bár reájok választ is hozhatna ! Bár hozna Tőled bőv adatokat és tudósítást minden tudni szükségesekről. Közgyűlésünk junius 5-dikén kezdődik 's nagyon szeretném, ha úgy jelenhetnék meg ott, hogy a' tenni valókban ne lennék járatlan.

Márczius 6-iki közgyűlésünkre érkezett meg a' cancellária dorgáló levele az ifjak' ügyében tett első felírásunkra. A dorgálás ugyanaz, melly több megyékhez is érkezett. Darvay indítványt tett, hogy újabban is írjunk fel. Az Alispány Urak ezt nem akarták, hanem csak gravament akartak belőle a jövő dietára csinálni ; mivel, úgy mondák, sokszorozott sikeretlen felírás csak gyengeségünket árulja el. Rövid vitatás után a' többség újabb felírást végzett. Azt ime idecsatolom.

A kir. tábla itéletei ezen végzés napjának estéjén érkeztek meg. Megdöbbenésem a' váratlan igazságtalanságon nagy volt. Tanácsosnak tartám a' felírást az az napi végzés szerént készíteni el ; s az itéleteket jövő közgyűlésre hagyni fel, hogy lássam : több megyék mint kezdenek cselekedni. Azért kérek Tőled kimerítő túdósítást ; mert én ez elszigetelésben itt keveset tudok meg.

Csanád ideája a küldöttségről eredeti. De itt nálunk valami illyen nem kivihető. Itt a magistrátusnak, 's mindenek felett a' két Alispánynak befolyása idéz mindent. Nemességünk számra nagy, befolyásra kicsiny.

A barsi dolgokról is kérek tudósítást t. i. a comissióról.

Mult mártiusi gyűlésünkre érkezett a' magyar nyelven készülő felírásokra nézve is külön cancelláriai decretum ; melly ezen tárgyban még mult nyáron küldött felírásunkra válaszolhatott. De nálunk a' magyar nyelv ügye minden képzelet felett erősen áll. A' rendek nem tarták szükségesnek, hogy válaszoljanak ; hanem maradtak a' nyelv felett.

Lapjaidból fájdalommal értem, hogy Zemplén a' magyar nyelv ügyét elhagyta, 's az 1805. 4. czikkre visszatért. Kérlek írd meg : hogy hány megye van jelenben, melly egyedül magyarul ír ?

Dolgaid tudom sokak ; de elszigeteltetésem tekintetéből nem veheted nehezen : ha válaszolásra kényszerítlek. Érzem is, tudom, teszel valamit ; de a közügyért, mert kérdéseim a' körül forganak, mindent.

Az erdélyi országgyűlésről, és arról, hogy oda az újabbi törvényczikkely által visszakapcsoltatni rendelt partium megyék is meghivattak, mit mondotok Pesten. Én azt hiszem, nekünk e miatt fel kell kiáltani.

Mult gyűlésünk nagyon futtában ment véghez ; innen tudósításom száraz volt. Aztán nálunk különben is vitatkozások nem igen vagynak.

Midőn felírás végeztetik is, rend szerént egyes indítványra conclamatió által végeztetik el.

Lapjaidra a' fizetés a' nemesi pénztárból valósággal assignáltatott. Reméllem, eddig kézhez is vevéd. Minden esetre erről kivántalak tudósítani.

Élj szerencsésen, 's haladj elő nehéz és kedvetlen, de köszhasznú 's minden jó kebel előtt tiszteletreméltó pályádon. Ölellek hív barátsággal.

Kölcsey Ferencz.

VI.

Cseke, julius 25. 1838.

Tisztelt barátom,

Ecsedi Károl, földmérő praktikáns, kit két év olta, mint becsületes, jó ifjat ismerünk, óhajtana Pestre menni, hogy tanulmányát ott végig tanulja. Szegényebb lévén, mint sem költségeit magától megbírja: jótét lenne reá nézve, ha valamelly ifjú mellé prefectusnak felvétetnék. Örömest segítenék rajta; 's ezen indulat teszi, hogy barátomat, kinél ifjak szoktak kosztban lenni, 's ki az universitásbeli tanítók közül többekkel baráti viszonyban áll, kérjem: méltoztassék pártjára kelni, 's számára prefectusi helyet kieszközölni. A' szükölködő, de jó ifjú hálája fogja kegyességét viszonozni.

Szemere Pali tegnap érkezett hozzám; így örömem van hosszú elválás után ismét láthatni. Wesselényi is e' vidéken tartózkodik.

Engedje meg tisztelt barátom, ha e' rövid sorokkal talán alkalmatlanságot okozok; de én soha sem szoktam tétovázni, ha nemesszívű embert valakinek részére kell felszólítanom.

Ölelem változatlan barátsággal.

Kölcsey.

Borítékczím: Tekintetes Waltherr László úrnak Pest.

Közli: Naményi Lajos.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, Hornyánszky V. 1902.

Nyelvújítóink sora bizonyosan a Halotti beszéd és a Königsbergi töredék íróival kezdődik: de Mondolatosaikat nem ismerjük. A Bécsi- és Müncheni-codexek bibliafordítói szerencsésebbek, mert a Franciscanusok krónikása eléggé vastag degenegfával teljesítette körülöttük ebbéli tisztét, a mikor megírta rólok, hogy »iidem duo Clerici Haeresim seminantes utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quo ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut et ego legi: nemo hominum numerare possit, ex quo fuerant *simplices literati* iuxta proverbium vulgare: simplex theologus, purus haereticus est, nam istam dictionem *spiritus sanctus* exposuerunt sic: *zent zelleth.* — A Döbrentei-, Apor-, Jordánszky-, Érdy-codexek írói osztoznak ebben a szerencsében Tamás és Bálint pappal. S vajjon nem szolgált-e rá Komjáthy is, midőn a *zent lylek* után (yhlis)-t emleget, vagy azzal a sok más () közé tett magyarázó szóval, mely minden lapján olvasható? p. o. Nem de az ilü ísten (meg saytalaneytottay) meg bolondeytottay ez vylagnak bwlchyesygeth? — lattatek (tetüek) ionak az uristennek. — Malazth (isteny kedw). — Vizzaltatassok (parth ewtysek). — Abrazottam (hasonlattam). — Vgy vyuok en bayt (vgy hansalodom en). — Keep utalas miatt (tettetes altal) stb.

Valóban mindig folyt a nyelvújítás hol lassabban hol gyorsabban, telt s vedlett a nyelv minden időben, Melius, Pázmány, Geleji Katona stb. mind nyelvújító volt, bár — tudtunkkal — nem mindeniknek jutott is ki a maga Benedek Mihálya vagy Somogyi Gedeonja. — A nyelvújítás vagy nyelvrontás — kinek hogy tetszik — ma is tábori jelszó s ha nem oly szörnyű is a túlzás, a milyen száz évvel ezelőtt volt: eléggé heves a küzdelem, mert ma is legio azoknak száma, a kik a nyelv dolgában, ha az csak egy íznyi is, talpon állnak mind halálig víni! Rajongók és elfogultak mindig voltak, vannak is, lesznek is, és ezek egyike sem hagyja magát egy könnyen. Mesterek és mestereik szavára esküdöző tanítványok, egymáson túltenni akaró ifjú leventéi a tollaknak és rendszereknek, az elriaszthatatlanok, a műkedvelő és nép-

felkelő szabad csapatok, a kiket mind egy lábig a nemzeti nyelv tudása és szeretete lelkesít, — állják a sarat, vágják a ködöt; régit, újat felfedeznek, patkószeget, félkoppantót megbecsülnek, lyukas mogyoróval lövöldöznek, de olykor telebélű, könnyebb s nehezebb töretű dióval is hajigálóznak. A sok tüzes galacsin, a mit egymás felé röpítenek, nem sokára kártétlenül hamvába hal, a temérdek szappanbuborék, a mit a magok mulatságára fúnak fel a levegőbe, egytől egyig szerte pukkan: de azért e hős vértől nem pirosult mezőkön is zöldel bokor, zöldel virány, fakad bimbó s érik gyümölcs, sőt a Rákosi szántó (nem a B. Hirlap, hanem a Kisfaludy Károly fajtája) számára is sok számba veendő emlék található.

Hálát érdemel a munka és fáradság, melyet Szily K. ezek összegyűjtésére fordított. A mozaik kép, melyet a nyelvújítás szótárában összerakott, mindenkit meggyőzhet arról, hogy a nyelvújítás szükséges és hasznos volt; és hogy hiábavaló a fitymáló hang azok részéről, a kik ma írni sem tudnak a nélkül, hogy minduntalan olyan szót s szószerkezetet ne használjanak, a mely annak idejében egyik-másik nyelvújító kohójából került ki.

Furcsa véletlenség az, hogy az első ismeretes gáncsolónak a *zent zelleth* ellen volt kifogása; a Kazinczy ellen készült pasquillusok egyikének pedig *Uj szellem* volt a címe.

Ez az *Uj szellem vagy is Uj magyarok útja Helikonra M. és N. Szegeden. Nyomtat. Grünn Orbán betűivel. 1824.* sokkal később jelent meg, mint a Mondolat (1813) s korántsem támaszthatott már akkora háborút s később sem esett róla annyi szó, mint amarról; kézi könyveink maig sem tudják a szerző nevét. Erről felvilágosít bennünket a szerzőnek a halasi ref. főgymnasium példányában olvasható következő sajátkezű bejegyzése: *Tekintetes Peterka Jósef úrnak orvosi Tudományok Doctorának Kis Kun Kerület Rendes Physicussának és a Pesti orvosi Kar Nagy érdemű Tagjának tisztelet jeléül a Szerző Maróthy Mátyás földmérő.* — Szinnyei két nyomtatott művét sorolja fel *Maróthy* M.-nak s kéziratban maradt kisded török nyelvtanát s mondja, hogy »Danielik még egy színművét említi, ezt azonban nem ismeri.« Ez az ismeretlen színmű az *Uj szellem,* mely egy évvel elébb jelent meg az 1825-ben napvilágot látott *Amália* cz. háromfelvonásos »játék«-ánál. Az Uj szellem nem esetlenebb a Mondolatnál s nem oly mocskos mint az a másik pasquillus, mely Patakon készült. Az *Uj szellem* szintén három felvonásból azaz Első, Másod és Harmad Actból áll. Az első nyolcz, a második kilencz, a harmadik két scént foglal magába. Az első Act után a *kortin le esel,* a második után a *serge le görög,* végül a *fügmény le esel.* A Helikonra élve feltörtető nyelvújítókat (Kolomposi = Kazinczy stb.) Gyöngyösi, Révai, Csokonai s a Nimlány Bakja utasítják vissza. A visszautasítottak nevében Bugaczi a nagy Dijzó előtt kéri fénykoszorújokat, a mire méltóságos hangon szózat hallatszik: »Az igaz erkölts nyeri el jutalmát, vélt érdemnek itt hely nints. Ti sok munkával keveset vittetek végbe, több kárt, mint hasznot okoztatok, azért helytelen szándéktok bé nem tellyesedik!! — Távozzatok!«

— Egy birálója azt írja róla: »Valóban kedvetlen tünemény, hogy Literaturánknak ezen mocskait nem régibe is az *Uj szellem* című idétlen Pasquilusnak szerzője gyarapítani igyekezett, a ki az eddig volt idétlen sápítókat mind tudatlansággal mind józan ítélő tehetség szüköl-ködésével felül múlván, méltó azon csúfságos koszorúra, melyet maga magának kötözött.«

Ha valaki azt állítaná, hogy egynémely szót akár hajdan, akár a XVIII. század végén másképen nem lehetett s kellett volna megcsinálni, azzal vitatkozni sem volna érdemes: az azonban bizonyos, hogy annak a szónak, a mi bármely korban rossz kamarán készült, élni kellett addig, míg helyébe jobb nem született. Annak a mit már vagy száz év óta használunk, mert szükségünk van rá, szintén maradni kell addig, míg jobb nincs helyette. A mint polyvaként fútta el e száz év szele azt a temérdek sokat, a mi a rossznál is rosszabb volt: majd elhordja ezeket is azokkal együtt, a mik ezek helyett hiába barkáznak. Helyettök csak jobbakra van szükség.

A 40-es években sem sokat ártott a nyelvnek például Somogyi Antal szófaragása; épen úgy nem karczolhatták azt meg a 60-as évek-ben azok a rozsdás szegek, a melyekkel ugyanő hun-scytha betűs énekeit írta s furcsaságait folytatta. Vagy hol maradt nyoma Vári Szabó Sámuel nyelvészkedésének, Zsarnóczi Antónia hitnős Takács Györgyné muzsák-kal csókban babért öltöző kebel-verseinek? Mint »Hiadornak nincs neve többé,« — úgy »nékik is itt, a nap levirágzott« s igaz marad, a mit Kazinczy a mondolatos években 1814. febr. 27-én írt Szentgyörgyinek: »azért, hogy szerencsétlen újítások is esnek a nyelven, nem következik, hogy minden újítás szerencsétlen s minden újítás tilalmas.«

Ideje volt, hogy a nyelvújitás krónikája, a mint Szily a maga munkáját nevezi, ha nem teljesen is, közzé tétessék. Szótári teljességről csak álmodni lehet: a ki ezt ébren óhajtja vagy követeli, járuljon hozzá a mivel tud. Szily is ezt tekinti fáradsága legfőbb jutalmának.

Ime néhány adat:

Ádáz. Rájnis József 1773—1781. (A m. H. v. Kalauz 21. l.)

Szánj meg! úgy illik, noha vad szemednek
Tsak sisak, pánczél, haragos kiáltás,
S a dühödtt Maurus katonának ádáz
Homloka tetszik.

Alagya. Rájnis József. 1773—1781. (A m. H. v. Kalauz. Elől. járó b.) Vilmáni Libétz Mihály imez Alagyás verset szerzette-(25. l.) XIV. Alagya. — (28. l.) Alagyás versek. XV. stb.

Birál. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus, 57. l.)

Hidd el, végzett az Ég halandók béréről;
Minden Király számol jobbágya véréről;
Tettét kinek-kinek egyaránt birállya,
Istennél a jobbágy ollyan mint Királlya.

Biztalmas. Gellei[1] József. 1788. (Halló I. 35., 211., 213. l.) ezen

[1] Nem *Gelei.*

korhely Biztalmast (Commissariust) kellene legelsőbben is arra szorítani. — Talán *ez* adott okott a *bizalmas* írására. Barczafalvinál 1787 (Szigv.) *bizottalmas.*

Burkol. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus, 50. l.)
Személlyedet búban mi veszély burkollya?

Dal. Rájnis József. 1773—81. (A. m. H. v. Kalauz) 10. l.
Akkor a széllyel-futamó porontyok
Dalra fakadnak.

1774. (15. l.) Jaj! ha a sok nép, sok öröm kiáltás
Udvara táján habahurgya szárnyát
Tépi e hozzád sietö dalomnak!

1773. (25. l.) Tollam akár-mitsodás Szittjai dalra fakad.

Disz. Rájnis József. 1773/81. (A. m. H. v. Kalauz 5. l.)
Adta fő díszét bötsös homlokának.

(18. l.) Tirzis e füves mezőknek
Dísze, örvendeztetője.

b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 81: l.)
Oh erkölts mely engem bátoritt s vigasztal,
Oh harag mely téged uj diszszel magasztal.

(92 l.) Mert a nemes halál disze az életnek.

Divat. Rájnis József. 1773/81. (A m. H. v. Kalauz 3. l.)
Van nála divatja
A Tudománynak.

Éghajlat. Gellei J. Halló 1788. (I. 81. II. 391. l.) A ti hadakozásaitok hátráltatják ezen Ég hajlat (Clima) alatt az emberiségnek kipalléroztatását.

Elő-beszéd. Gvadányi 1790. (Gondolatok) Elő-beszéd.

Enyh. Gellei J. 1788. Halló I. 108. l. Most már úgy látszik csakugyan, hogy enyhebb, és az emberszív érezéseit gerjesztő szellő kezd lengedezni.

Érdem-oszlop. Mátyási József 1790. (Szer. fundálló Fiúi tiszt. oszl.)
Ezek lettek Érdem-oszlopi nevének
S Szárnyai a napba repülő hírének. (23. l.)

Félemlít b. Bálintitt 1784. (Kodrus 68. l.)
Engem nem félemlitt dühösséged árja,
Semmitől nem fél az ki az halált várja.

Fennsík. Lugossytól hallottam, hogy Reguly egyik akadémiai felolvasása közben a jelenvolt tagoktól magyar szót kért a Hochebene kifejezésére s ő ajánlotta a *fensík*-ot. Regulynak a Dzungárokról 1850. szept. 16-án tartott előadásában ez valósággal olvasható is így: »az egész közép-ázsiai *fensik* a dzungár Khánnak hódolt.« (Uj M. Muz. 185$^0/_1$ LXIX. l.) Ballagi már 1862-ben felvette Német-Magy. Szótárába Hochebene alatt.

Hasonlít rá. Vörösmarty, Eger (1827) I. ének közepe. — Méne' futásával röpülő sólyomra hasonlít. — Ennek az egyre jobban terjedő

szóhasználatnak keletkezését illetőleg a Nyőr (25. 558. l.) hiába tudakozódott. Nem itt olvasható-e először s nem a hexameter facsarta-e ki V. tollából?

Hazafi. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 105. l.) — Bűnt a Hazafiak szíve bé ne vegyen. — Gvadányi 1789. (Gondolatok. Előbeszéd) talám fog találkozni valamelly Hazafi, annyi sok ezer fegyvert viselő magyarok közzül. — Mátyási József 1790. (Szer. fund. álló fiúi tiszt. oszlopa.)

E pirongatással azt hát nem aláztam,
Mellyel az elpártolt hazafit gyaláztam.
Pap vólt, de tsak mikor állott Katedrába,
Egyébbkor Hazafi a maga házába (17., 18. l.)

(Utazás 1791.) Igaz azt is kérdém: Hallá ked atyafi!
Hol lakik a *Módi*, az az új Hazafi. (Vers. II. 116.)

(II. József halálára 1790.) 5. l. a maga Hazafi társainak irigysége — — megholt a legjobb hazafiaknak halálával.

(Mentő felelet 1790.)

Most úgy megnyúgodtunk hazafiságodon
Mint megháborodnánk el-változásodon.

Jutalom-pénz. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.). Itt dolgozott legelsőben — — olly tudós feleletet, mellyen azon Társaságtól, a legjobban felelőnek számára ki-ígért, harmintz aranyat nyomó Jutalom-pénzt dítséretesen elnyerte. (F4.)

Költemény. Mátyási József. 1790. (II. József halálára) 16. l. jegyz. Káron a költemények szerént vólt egy pokolbéli vén Isten.

Magán-hangzó. Rájnis J. 1773—81. (A. m. H. v. Kalauz 105 s köv. l.) A bötük részint magán-hangzók, részint mással-hangzók. 1781. (Megszerzés 72. l.) A magán-hangzó, és mással-hangzó bötünek nevezetit nem én találtam fel, hanem gyermek-koromban jó Magyaroktól hallottam, és most is jóvá hagyom.

Majmol. Gellei J. 1788. (Halló I. 106. l.) Az én Tanátsnokaim közzül ez követi s majmolja a másikat, az meg a harmadikat, s úgy tovább. Mátyási Józs. 1790. (Szer. fund. álló Fiúi tiszt. oszl.)

A természet láttatik próbálni, ha vallyon a festő
Majmolhat-é ollyat, a minéműt fest ő. (12. l.)

1791. (Utazás) Ha azt a ki majmol új módi pántlikát,
Vagy gondol valami pók-háló fábrikát
Ha mondom az ollyat segítjük, dicsérjük stb.

Mással-hangzó, Rájnis J. 1773. (A m. H. v. Kalauz 105. s köv. l.) Akadályos az eggyes magán-hangzó is, mikor utánna azon szóban vagy több mással-hangzó következik, vagy azon egy mással-hangzó megkettőztettetik p. ok. *Alma, kardra.*

Mondolat. Gellei Józs. (Halló 1788. II. 405. l.) Az ő neve és az ő élete elég dítsérő Mondolat. (Oratio.)

Oszlop-írás. Benkő József 1785. (Socr. rediv.) Most pedig ez halotti Oszlop-írás-(chártá)ban (G2.)

Oszloplás. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.) Oh Tudomány Háza! Sok jó Fiaknak lett benned tanulása, kikkel erősödött Hazánk oszloplása (H2) L. Oszlopzat.

Pamlag. Gellei J. 1788. (Halló I. 40. l.) hogy még tsak egy Pamlag (Kanapé) is azon helyből ki nę mozdíttassék.

Remek-írás. Benkő József. (Socr. rediv.) — adott ki edgy bészentelő Remek-írást (Inauguralis Dissertatiot) (G1). Minémű mélységes és drágalátos dolgokat viselnek magokban mind ezek a Remek Irások; nagyobbak azok, mintsem ide szoríttathatnának. (U. o.)

Sajtó szabadsága. Mátyási 1796. (Vers. II. 176.) Ha az illyen alkalmaztatással való helyes élés módiba jönne, azonnal megszűnne a könyvek ellen való vádaskodás, és a sajtók tellyes szabadságot reménylhetnének.

Sírdomb. Gellei J. 1788. (Halló I. 24. 153. l.) A ti összeeskettetésteknek, a ti Atyátoknak jövendőbéli Sirdombján kelletik megesni.

Sírhalom. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 12. l.)

Ah! kęgyetlen! s te nem indúlsz siralomra,
Holott édes fiad jutott sir-halomra.

Sivatag. Gellei J. 1788. (Halló I. 134. l.) Oh beh nagy sivatag pusztaság e világ én reám nézve, a midőn te már többé nem vagy. Gvadányi. 1789. (Gondolatok. Előbeszéd), hasonló lettem amaz sivatag és vadon Erdők közepén barlangba lakozó szarándokhoz.

Száz (Század). Rájnis József. 1773—81. (A m. Helikonra vez. Kalauz. Előljáró-b.) A mostani Században ama nevezetes és szép könyvei által Ország-szerte el-hiresedett Főt. Molnár János úr már imez ifjatta-szerzett verseivel meg-mutatta, mire mehetnénk. Mátyási József, 1790. (Szer. fund. álló Fiúi t. oszt.)

S talán meg-akarod e Százat itélni,
A mellybe nem méltó jó Énóknak élni. (7. l.)
A mennyi Százai a hólt Esztendőnek
Alusznak keblébe az el-múlt időknek. (8. l.)
Mind két valóságát néki ahoz mérték,
Melly a mi Százunkban rendes férjfi mérték. (23. l.)

(II. József halálára 8. l.)

Ez az a Hetedik száznak Trajanusa.

Szível. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 25. l.)

Vallyon mely hatalom vezérli szivünket,
Hogy inkább szivellyük született helyünket?

Szomor-játék. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.) A következő Szomor-játék (Tragoedia) szabású Verses Irásban (G2).

Szószer. Benkő József 1785. (Socr. rediv.): — — nem úgy pedig hogy csak a dolgot tudta volna elmondani; hanem szintén azon szószerrel (stilussal), avagy azoknak a meg-írt szóknak öszve-kötött rendével. (F4.)

Temető. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 66. l.)

Ha temetőmnél jár, s ahoz közel lészen
Rollam emlékezik, örömét megbontya
S tudom hogy érettem vagy egy könyét ontya.

Gejza József 1785. (Halottak innepe): temető kert, temető hely, temetség — s ezeken kívül 34. l.: Koporsója a Tűz, Temetője Pokol. — 35. l.: Orátora volt néki a Krisztus, Temetője az Ábrahám kebele, dolga bóldogság.

Mátyási J. 1790. (II. József halálára) 5. l.: Hannibált is foglyul vitte a temető. — (Kiáltó szó a temetőben, mellyel néhai Veresmarti Vég Sámuel úrnak halálát kesergi. 1790.) (Koporsó-kő 1790.)

Ime Temető ez, egy rémítő bánya,
Mellyet a régiség döggel tele hánya.

Tönkre zúz. Helmeczy. (Hartz Szózat.)

Szittya vitézek! a Hartz zivatarja
— — — — — — — —
Hogy ravasz ellenitek cseleit
Tönkre zúzza bajnok korotok.

Vezér csillag. Mátyási Józs. 1790. (Szer. fund. álló Fiúi t. oszl.)

Példáival, mintegy házbeli nap, maga
Nékünk és Népének vólt Vezér tsillaga. (22. l.)

REPERTORIUM.

Á. E. Feleki Miklós. 1818—1902. Budap. Napló 75. sz.

Abonyi Árpád. Férfiak. Ism. Bartha Miklós. Magyarország 107. sz.

Ábrányi Emil. Jelentés a Mészáros-pályázatról. Budap. Napló 65. sz.

Alberi József. Uralkodó eszmék a magyar irodalom korszakaiban. Protest. Szemle 13—20. 96—104. l.

Alexander Bernát. Shakespeare és Katona József. Budap. Szemle 110 köt. 112—136. l.

Alfa. Vadnay Károly. Budap. Hírl. 124. sz.

Ambrus Zoltán. Szigeti József. Hét 9. sz.

Andor József. Anyaföldön. Ism. dr. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 11. sz.

Balla Miklós költeményei. Ism. Hajó Sándor. Magy. Szalon 36. köt. 405. l.

Barang. Husvét. Ism. Magy. Szemle 13. sz.

Bárd Miklós versei. Ism. Varjas Endre. Alkotmány 97. sz. — S. E. Hét 7. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 8. sz. — R. F. Budap. Szemle 110. köt. 310—313. l.

Bartók Lajos. Remény. Emlékezet. Ism. s. k. Budap. Szemle 110. köt. 143—150. l.

Békesi Emil. Magyar nők Hunyadi Mátyás korából. Kath. Szemle 237—248. l.

Berta Ilona. Báró Eötvös József. Nemz. Nőnevelés 49—58. l.

Csahihen Károly. Első epikusunk lírája. Szépirod. Kert. 10. sz.

Csoór Gáspár. Kölcsey szerelme. Magy. Hírl. 231. sz.

Danilovics Pál. Mikesről. Máramar. Lapok 14. sz.

Egrespataki András. Bocskay Istvánt dicsőítő versei. Közli dr. Wasylkiewicz Viktor. Erd. Muz. 33—37. l.

Endrődi Sándor. Isten felé. Ism. P—i. Protest. Szemle 50—52. l. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 5. sz.

Fényes Samu. Kurucz Feja. Dávid. Tört. színmű 3 felv. Először adták a Népszínházban márcz. 15. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 65. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 65. reg. sz.

Ferenczy Ferencz. Pogány Gábor. Dráma 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban márcz. 12. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 62. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 62. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 62. reg. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 71. sz. — B. S. Magy. Hírl. 71. sz.

Finászy Ernő. Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékának történetéhez. Philol. Közl. 312—316. l.

Gaal Mózes. Tolnai Lajos. Magyarság 69. sz.

Gárdonyi Géza. A láthatatlan ember. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 12. sz. — dr. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 10. sz. Gr. Hazánk 20. sz.

Gondolatok Széchenyi István munkáiból. Balatonvidék 13. sz.

Gulyás István. Emlékbeszéd Imre Sándor felett. Tiszántúli ref. tanáregyl. évkönyve 1901/2. 56—80. l.

Gyökössy Endre. Petőfi Zoltán. Debrecz. főisk. Lapok 44. évf. 9. 10. sz.

Hajdu Miklós. Veszelei Károly. Budap. Napló 100. sz.

Herczeg Ferencz. A pogányok. Ism. Lázár Béla. Magy. Nemz. 63. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 4. sz.

Herczeg Ferencz. Balatoni rege. Színmű 4 felv. Először adták a Vígszínházban febr. 28. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 52. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 59. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 52. sz.

Hollósi Sándor. Az apostol. Ism. K. g. Hazánk 77. sz.

Jancsó Ilona. Tövisbokor. Ism. Hamvai Sándor. Szilány-Somlyó 19. sz.

K. g. Emlékezés Feleki Miklósra. Hazánk 67. sz.

K. g. Emlékezés Tolnai Lajosra. Hazánk 69. sz.

Kabos Ede. Vándorok. Ism. L. Budap. Hirl. 128. sz. 11. l.

Kacziány Géza. Petőfi koponyája. (Uj adatok és czáfolat.) Hazánk 21. sz.

Kacziány Géza. A rozsáiyi malom. 100 aranynyal jutalmazott népszínmű 3 felv. Először adták a Népszinházban ápr. 13. Ism. M—r. Gy. Hazánk 88. sz. B—y. U. o. 90. sz. — ry. Magy. Nemzet 69. sz.

Kalona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Budap. Szemle 110. köt. 1—19. l.

Kéry Gyula. Petőfi-Muzeum. Magy. Szalon 36. köt. 561—572. l.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty levelezése Deákkal és Wesselényivel. Szolnok-Doboka 8. sz.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty levelezése. Erd. Muz. 19—32. 89—96. l.

Kisteleki Ede. Könyörgések könyve. Ism. Vasár. Ujs. 18. sz.

Kolosvári Aladár. Petőfi szerelmei. Mezőtúri Hírl. 11. sz.

Koroda Pál. Emlékezés Makai Emilre. Orsz.-Világ 13. sz.

Körösy György dr. A társadalmi probléma és a vallás-bölcseleti felfogás az »Ember tragoediájá«-ban. Eperjesi Lapok 6—11. sz.

Kürthy György. Versek. Ism. Berkovich Miklós. Magy. Szemle 16. sz. — Sz. Máramar. Lapok. 9. sz.

Kuthy Lajos. Hazai rejtelmek. Dr. Weszely Ö. bevezetésével. Ism. Dr. Császár Elemér. Philol. Közl. 330—332. l.

Lakatos Vincze dr. Bozzai Pál. Balatonvidék 8. sz.

Lampérth Géza. Pacsirta szó. Ism. P—i. Protest. Szemle 53. l.

Lengyel Laura. Dénes Olga házassága. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 6. sz.

Malonyay Dezső. A tartódi medvehajtás. Ism. Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 108. sz. Gr. Hazánk 28. sz.

Martos Ferencz. Balassa Bálint. Tört. színjáték 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 25. — Ism. Tábori Róbert. P. Napló 114. sz. — B. S. Magy. Hírl. 114. sz. — R. T. Pesti Hírl. 114. sz.

Milotay István. Mikes Kelemen törökországi leveleiről. Debreczeni főisk. Lapok 44. évf. 8. 10. sz.

Molnár Ferencz. Az éhes város. Ism. iy. Budap. Szemle 110. köt. 315—318. l.

Molnár Jenő. Szerelmes éjszakák. Ism. Orsz.-Világ 15. sz.

A nagy magyar. Szolnok Doboka 6. sz. (gr. Széchenyi Istvánról.)

Paál Ferencz dr. Legifj. Szász Károly dr. Magy. Szalon 36. köt. 357—361. l.

Pásztor Árpád. Versek. Ism. Hét 5. sz.

Paulovics István. Pázmány és Szenczi Molnár Albert. Prot. egyh. isk. Lap 8. sz.

Petrássevich Géza. Kazinczy elfogatása. Alkotmány 98. sz.

Pollák Illés. Erősek és gyengék. Ism. Goda Géza. Budap. Napló 79. sz.

Révész Kálmán. Magyar népdalok latin fordításban. Debrecz. Protest. Lap 3. sz.

Sas Ede. Aratás. Ism. Vasár. Ujs. 17. sz.

Sooky István. Nyirfalombok. Ism. Berkovich Miklós. Magy. Szemle 16. sz.

Szávay Gyula. 1. Ünnepi verses játékok. 2. Juczikától a lobogóig. Ism. Rábel László. Soproni Napló 22. sz.

Gróf Széchenyi István válaszirata Alsófehér vármegye közönségéhez. Közli Sallak Árpád. Közérdek 13. 14. sz.

Szemere György. Dobay ház. Ism. Bartha Miklós Magyarország 107. sz.
Szigetvári Iván. Petőfi költészete. Ism. K. g Hazánk 77. sz.
Tömörkény István. Vizenjárók. Ism. Hét 5. sz.
Tuba Károly. Szivek harcza. Ism. Berinkey Bálint. Komár. Hírl. 20. sz
Vajda Gyula. Petőfi élete. Ism. K. g. Hazánk 77. sz.
Varjas Endre. Katholikus vallásos költészetünk. Alkotmány 77. sz.
Verő György. Kain. Tragédia 4 felv. egy közjátékkal. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 4-én. Ism. Tábori Róbert. Pesti Napló 93. sz. — B. S. Magy. Hírl. 93. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 93. sz.
Versényi György. Kolosi Török István. Erd. Muz. 131—148. l.
Völgyi A. István. Balassa Bálint. Nógrádi Lapok 9. sz.
Vutkovich Sándor dr. Greguss Mihály emléke. Nyugatmagy. Híradó 8. sz.
Vutkovich Sándor dr. Mikor lakott Pozsonyban az »Obsitos« költője. Nyugatmagy. Híradó 9. sz.
Vutkovich Sándor dr. Pozsonymegye nevezetes szülöttjei. Nyugatmagy. Híradó 15. sz.
Vutkovich S. dr. Kunoss Endre Pozsonyban. U. o. 9. sz.
Zalár József költeményei. Ism. M. V. Egri Híradó 3. sz. — Nyugatmagy. Híradó 9. sz.
Zayzon Ferencz. Bacsányi és Kazinczy viszonya. Ism. Czeizel János. Philol. Közl. 436—438. l.
Zrinyi M. Szigeti veszedelem. Magy. Endrei Ákos. Ism. Vozáry Gyula. Philol. Közl. 227—229. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesitő. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti **Szily Kálmán** főtitkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyias ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbizható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesitő«-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapitványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesitő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti **Hampel József.**

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti dr. **Pauer Imre** osztálytitkár. Tizenegyedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és udományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti **Szilády Áron,** a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbizásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Magyar Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXI. évfolyam. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Simonyi Zsigmond.*

A Nyelvőr a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvén ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesitő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesitőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kiván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesitő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és deczember hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti **Szinnyei József.**

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest, 1902. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.